

iktisat

dergisi

AYLIK DERGİ

NİSAN 2001 SAYI: 412 2.000.000 TL.

Yol Ayrımındaki Türk Tarımı

- Mehmet Açıkgöz • Erol H. Çakmak • Gürol Ergin
- Hüsnü Yusuf Gökalp • Ayşe Gözen • Mahir Gürbüz
- Ferruh Işın • Haluk Kasnakoğlu
- Ferhan H. Kaygısız • Türkel Minibaş • Oğuz Oyan
- Tayfun Özkaya • Emine Tahsin • Hulusi Tanman
- Ayşe Uzman • İbrahim Yetkin

İFMC

İÜ İKTİSAT FAKÜLTESİ MEZUNLARI CEMİYETİ
YAYIN ORGANIDIR

A.M.P.D. BÜYÜK JÜRİ ONAYLADI

2000 YILININ ALİŞVERİŞ MERKEZİ SEÇİLDİK MUTLUYUZ

Kentin merkezinde,
tarihsel dokuya saygılı, çağdaş mimari,
akıllı bina teknolojisi

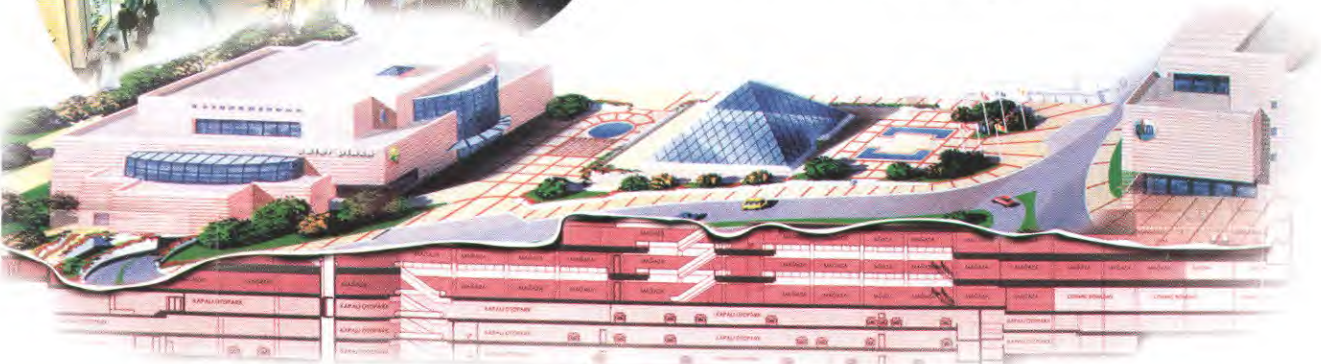
Dünya'nın ve Türkiye'nin
en ünlü markalarının yer aldığı tam 115 mağaza

Sinema Salonları & Bowling
Fast Food & Cafe ve Restaurantlar

Açıldığı günden bugüne
Bursa'da alışveriş ve yaşamın gerçek merkezi

zafer plaza BURSA
ALİŞVERİŞ VE YAŞAM MERKEZİ
www.zaferplaza.com.tr

Biriktiren Hesap

Garanti'den geleceğiniz için kârlı bir yatırım hesabı: Biriktiren Hesap. Dolar veya mark. Diyelim ki her ay bir kenara 100 dolar koyup biriktiriyorsunuz.

Üç sene sonra 3600 dolar biriktirmiş olursunuz.

Ama aynı 100 doları Biriktiren Hesaba yatırırsanız, üç sene sonunda 4079 dolarınız olur. Kısacası, 500 dolara yakın fazladan birikmiş olur. Daha fazla yatırırsanız, daha fazla birikmiş olur. Nasıl, kârlı değil mi? Ödemelerinizi kredi kartınızla veya otomatik ödemeyle yapabilirsiniz. Hatta ödemelerinizi düzenli yaparsanız ücretsiz hayat sigortanız bile olur.

Bilgi için: Şubeler, 444 0 333, www.garanti.com.tr

Garanti

Başka bir arzunuz?

Biriktiren Hesap

Garanti'den geleceğiniz için kârlı bir yatırım hesabı: Biriktiren Hesap. Dolar veya mark. Diyelim ki her ay bir kenara 100 dolar koyup biriktiriyorsunuz.

Üç sene sonra 3600 dolar biriktirmiş olursunuz.

Ama aynı 100 doları Biriktiren Hesaba yatırırsanız, üç sene sonunda 4079 dolarınız olur. Kısacası, 500 dolara yakın fazladan birikmiş olur. Daha fazla yatırırsanız, daha fazla birikmiş olur. Nasıl, kârlı değil mi? Ödemelerinizi kredi kartınızla veya otomatik ödemeyle yapabilirsiniz. Hatta ödemelerinizi düzenli yaparsanız ücretsiz hayat sigortanız bile olur.

Bilgi için: Şubeler, 444 0 333, www.garanti.com.tr

Garanti

Başka bir arzunuz?

Biriktiren Hesap

Garanti'den geleceğiniz için kârlı bir yatırım hesabı: Biriktiren Hesap. Dolar veya mark. Diyelim ki her ay bir kenara 100 dolar koyup biriktiriyorsunuz.

Üç sene sonra 3600 dolar biriktirmiş olursunuz.

Ama aynı 100 doları Biriktiren Hesaba yatırırsanız, üç sene sonunda 4079 dolarınız olur. Kısacası, 500 dolara yakın fazladan birikmiş olur. Daha fazla yatırırsanız, daha fazla birikmiş olur. Nasıl, kârlı değil mi? Ödemelerinizi kredi kartınızla veya otomatik ödemeyle yapabilirsiniz. Hatta ödemelerinizi düzenli yaparsanız ücretsiz hayat sigortanız bile olur.

Bilgi için: Şubeler, 444 0 333, www.garanti.com.tr

Garanti

Başka bir arzunuz?

Biriktiren Hesap

Garanti'den geleceğiniz için kârlı bir yatırım hesabı: Biriktiren Hesap. Dolar veya mark. Diyelim ki her ay bir kenara 100 dolar koyup biriktiriyorsunuz.

Üç sene sonra 3600 dolar biriktirmiş olursunuz.

Ama aynı 100 doları Biriktiren Hesaba yatırırsanız, üç sene sonunda 4079 dolarınız olur. Kısacası, 500 dolara yakın fazladan birikmiş olur. Daha fazla yatırırsanız, daha fazla birikmiş olur. Nasıl, kârlı değil mi? Ödemelerinizi kredi kartınızla veya otomatik ödemeyle yapabilirsiniz. Hatta ödemelerinizi düzenli yaparsanız ücretsiz hayat sigortanız bile olur.

Bilgi için: Şubeler, 444 0 333, www.garanti.com.tr

Garanti

Başka bir arzunuz?

Biriktiren Hesap

Garanti'den geleceğiniz için kârlı bir yatırım hesabı: Biriktiren Hesap. Dolar veya mark. Diyelim ki her ay bir kenara 100 dolar koyup biriktiriyorsunuz.

Üç sene sonra 3600 dolar biriktirmiş olursunuz.

Ama aynı 100 doları Biriktiren Hesaba yatırırsanız, üç sene sonunda 4079 dolarınız olur. Kısacası, 500 dolara yakın fazladan birikmiş olur. Daha fazla yatırırsanız, daha fazla birikmiş olur. Nasıl, kârlı değil mi? Ödemelerinizi kredi kartınızla veya otomatik ödemeyle yapabilirsiniz. Hatta ödemelerinizi düzenli yaparsanız ücretsiz hayat sigortanız bile olur.

Bilgi için: Şubeler, 444 0 333, www.garanti.com.tr

Garanti

Başka bir arzunuz?

Biriktiren Hesap

Garanti'den geleceğiniz için kârlı bir yatırım hesabı: Biriktiren Hesap. Dolar veya mark. Diyelim ki her ay bir kenara 100 dolar koyup biriktiriyorsunuz.

Üç sene sonra 3600 dolar biriktirmiş olursunuz.

Ama aynı 100 doları Biriktiren Hesaba yatırırsanız, üç sene sonunda 4079 dolarınız olur. Kısacası, 500 dolara yakın fazladan birikmiş olur. Daha fazla yatırırsanız, daha fazla birikmiş olur. Nasıl, kârlı değil mi? Ödemelerinizi kredi kartınızla veya otomatik ödemeyle yapabilirsiniz. Hatta ödemelerinizi düzenli yaparsanız ücretsiz hayat sigortanız bile olur.

Bilgi için: Şubeler, 444 0 333, www.garanti.com.tr

Garanti

Başka bir arzunuz?

Biz

Esnaf, sanatkar ve KOBİ'lere
açmış olduğumuz kredilerde verimlilik,
kaynak yaratma ve gelişmeyi,
ticarete ve sanayide büyümeyi,
yeni yatırım alanlarının açılmasını ve
reel ekonominin desteklenmesini hedef alan,

Bir Bankayız

HALKBANK
TÜRKİYE HALK BANKASI

İktisat dergisi

AYLIK DERGI

Sayı: 412 Nisan 2001 Fiyatı: 2.000.000.-TL

I.Ü. İktisat Fakültesi Mezunları

Cemiyeti yayın organıdır.

İktisat Dergisi,

aylık olarak yayımlanır

Kurucuları:

Nihat Batur, Oktay Emed,

Reşad Umur

Sahibi:

I.Ü. İktisat Fakültesi Mezunları

Cemiyeti adına

Yönetim Kurulu Başkanı

Alpay Biber

Genel Yayın Yönetmeni:

Metin Sarfati

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü:

Hikmet Akççek

Yayın Kurulu:

Hikmet Akççek, İlker Aktökün,

Serhat Aligil, Burak Atamtürk,

Fuat Ercan, Oğuz Oyan,

Yasemin Öztürk, Metin Sarfati,

Mehmet Yavuzkan

Danışma Kurulu:

Özti Akgüç, Erdoğan Alkin,

Mehmet Altan, Kaya Ardic,

Cengiz Arın, Taner Berksoy,

Nihat Falay, Tamer İşgüden,

Kuvvet Lordoğlu, Türkel Minibaş,

İzzettin Önder, Murat Özyüksel,

Nail Satlıgan, Ümit Şenese,

Gül Günver Turan

Yayın Kurulu Sekreteri:

İsmail Azgıt

Yönetim Yeri:

Cumhuriyet Cad. Ceylan Apt. No:27/6

80090 Taksim/İSTANBUL

Tel: (0212) 250 50 34 - 235 61 55

Fax: (0212) 255 17 73

E-posta: dergi@ifmc.org.tr

bilgi@ifmc.org.tr

Internet: www.ifmc.org.tr

Ofset Hazırlık-Baskı:

Mart Matbaacılık Sanatları Ltd.

Tel: 0212 212 03 39 pbx

Dağıtım:

Dünya Süper Dağıtım

Abone Koşulları:

Yıllık: 20 milyon TL.

Altı aylık: 10 milyon TL.

Üye, Öğrenci, Arş.-Gör.ve Öğretim

Üyesi: (Yıllık) 16 milyon TL.

Yurtdışı: 60\$

Abone Hesap No:

Akbank Taksim 7097-DHU

İşbankası Taksim 544077

Dergide yayınlanan yazılar Cemiyeti

bağlamaz; görüşler yazarlarına aittir.

Yayınlamak amacıyla gönderilen

yazıların iki nüsha olarak mümkünse

bilgisayar disketiyle birlikte

ulaştırılmasını rica ederiz.

Dergimizin bu sayısını tarım sektörüne ayırdık. Bizi buna iten nedenlerin başında; ülkemiz ekonomisini yönlendirenlerin gündeminde ilk sırada bulunan ve tarımsal yapıda önemli bir dönüşüm yaratacağına inandığımız yeni destekleme modeli geliyor. Nüfus ve istihdamdaki payı itibarıyla Türkiye ekonomisinde halen ciddi bir ağırlığı bulunan tarım kesimine yapılan desteklemelerin, krizin nedenlerinden biri olarak gösterilmesi de, bize bu konuyu araştırmaya iten bir diğer neden. Tarım sektörü; popülist politikalardan en fazla nemalanan kesimlerden biri olarak gösteriliyor. Medyadaki "tarım fobisi" o boyutlara ulaşmış durumda ki, milletin vergisiyle 3 ay çalışıp 9 ay sırt üstü yan gelip yatan bir köylü profili çıkıyor ortaya. Tüm bu tartışmalar "insansız ve masrafsız yeni bir devlet ve siyaset"i gündeme bu kadar açıklıkla getirmesi açısından oldukça kaygı verici.

Tarım kesimine yönelik politika değişikliklerini içeren "reform paketi", 1990'lı yılların sonunda gündeme geldi. Gerçekte ise 1996'da sona eren Uruguay Round görüşmelerinin en önemli gündem maddelerinden biri, tarım ürünleri ticaretinin tamamen serbestleştirilmesiydi. Şimdi artık takvim başladı; Türkiye; Dünya Bankası ve IMF'ye verdiği taahhütler doğrultusunda 2002 sonuna kadar tüm dolaylı destek politikalarından kademeli olarak vazgeçecek. "Tarımsal Reform Programı", ayrıca, sektördeki devlet varlıklarının ticarileşmesi ve özelleştirilmesini kapsıyor. Pilot bölgelerde uygulanmaya başlanan "Doğrudan Gelir Desteği Sistemi" ile tarım üreticisine, dekar başına 5 dolar ödeme yapılması öngörüldü.

Tarımsal üretim ve ürünle hiçbir ilişkinin kurulmadığı bu yeni sistemin şüphesiz çok önemli sonuçları olacak. İşte dergimizin bu sayısında Tarım ve Köylüleri Bakanı, Yuvarlak Masa konuklarımız ve değerli hocalarımız ile bunları tartıştık. Özellikle yeni destekleme modelinin yol açacağı göç dalgası ve tarımsal ürün yeterliliği ve gıda güvenliği açısından Türkiye'nin geleceği üzerinde durmaya çalıştık. Gerçekte tarımsal nüfustaki azalmanın çok ciddi sosyal sonuçları olacak. Ancak şu ana kadar yapılan tartışmalardan ortaya çıkıyorki; tarım kesimine verilen desteğe sadece bir "gider" kalemi olarak bakılmakta, olayın sosyal boyutunu tümüyle ihmal edilmektedir. Bu konudaki sorularımızı hem Tarım ve Köylüleri Bakanı Sayın Prof. Dr. Hüsnü Ziya Gökalp'e, hem Yuvarlak Masa Toplantısı konuklarımız; Türkiye Ziraat Mühendisleri Odası Genel Başkanı Prof. Dr. Gürol Ergin, Ege Çiftçiler Birliği Başkanı Hulusi Tanman, Süttaş Tarımsal Projeler Koordinatörü Mehmet Açıkgöz ve Fakültemiz öğretim üyelerinden Prof. Dr.Türkel Minibaş'a yönelttik.

Dergimizin bu sayısında ayrıca çok değerli akademisyen ve araştırmacıların yazılarını da bulacaksınız: Prof. Dr. Oğuz Oyan makalesinde, önerilen yeni sistemin mantıki gerekçelerini ve sonuçlarını tartışıyor. Prof.Dr. Tayfün Özkaya'nın bir grup akademisyenle birlikte kaleme aldığı yazı ise uygulanan destekleme politikaları geniş bir çerçeve içinde ele alınıyor. Erol H. Çakmak ve Haluk Kasnakoglu'nun ortak çalışmasında da Türkiye'deki tarım politikaları ürün, verim, destek gibi temel kavramlar ele alınarak tartışılıyor. Doç. Dr. Ayşe Gözen'in makalesinde ise son dönemde tarım üzerindeki etkisi hızla artan biyoteknoloji konusunun Türkiye açısından durumu ele alınıyor. Emine Tahsin ise uluslararası anlaşmalar kapsamında tarım reformunu değerlendiriyor. TEMA danışmanı Mahir Gürbüz'ün yazısında; tarımın Türkiye'nin geleceğindeki belirleyici rolü açıklanıyor. Ferhan Hoştürk Kayısı; tarım içinde büyük önemi olan buna karşılık özellikle son 20 yıldır büyük oranda ihmal edilen hayvancılık konusunu gündemimize taşıyor.

Dostlukla

İçindekiler

**Yuvarlak Masa:
Tarımın Yapısı ve Yeni
Düzenlemelerin Etkileri**

• Mehmet Açıkgöz • Gürol Ergin
• Türkel Minibaş • Hulusi Tanman

**Söyleşi: "Yeni Sistem
Tarımda Göçe
Yol Açmayacak"**

Hüsnü Yusuf Gökarp

**Türkiye ve Tarım:
"Bir Özet Tanım"**

Mahir Gürbüz

**Tarımın Yeniden
Yapılandırılması Üzerine...**

İbrahim Yetkin

**28 Tarımda Yapısal Uyarılama
ve Türkiye'nin Çıkarları**

Oğuz Oyan

**41 Türkiye'de Tarım
Politikaları: Böyle Gelmiş,
Böyle mi Gitmeli?**

• Erol H. Çakmak • Haluk Kasnakoğlu

**47 Türkiye Tarım Ekonomisi
Nereye Götürülüyor?**

• Tayfun Özkaya • Oğuz Oyan
• Ferruh Işın • Ayşe Uzmay

**59 Biyoteknolojideki
Gelişmeler ve Türkiye
Tarımı: Çok Yakın,
Hem Çok Uzak!**

Ayşe Gözen

**66 Uygulanan Genel
Ekonomik Politikaların
Hayvancılık Sektörü
Üzerindeki Etkileri**

Ferhan H. Kaygısız

**27 75 Tarım Reformu ve
Uluslararası Antlaşmalar**

Emine Tahsin

Tarımın Yapısı ve Yeni Düzenlemelerin Etkileri

Türkiye için tarım, hem sosyal yapılanma hem istihdam hem gıda güvenliği anlamında büyük önemi olan bir sektör. Son dönemde tarım sektörü ile ilgili bir dizi yasal ve benzeri düzenleme yapılıyor. Bu düzenlemeler sektörün yapısını kökten değiştirecek nitelikte. Ancak bunların, konunun birinci derecedeki muhatapları ve yakından ilgilenenleri dışarıda yeterince anlaşıldığı ve tartışıldığı söylemek zor. İktisat Dergisi adına düzenlediğimiz açık oturumda, Türkiye için tarımın önemini ve yapılan yeni düzenlemelerin olası sonuçlarını tartıştık. Toplantımıza İ.Ü. İktisat Fakültesi öğretim üyesi Prof. Dr. Türkel Minibaş, Sütaş Tarımsal Projeler Koordinatörü Mehmet Açıkgöz, Ziraat Mühendisleri Odası Başkanı Prof. Dr. Gürol Ergin, Ege Çiftçiler Birliği Başkanı Hulusi Tanman katıldı. Açık oturumu yayın kurulu üyelerimiz Serhat Aligil ve Yase-min Öztürk yönetti.

Başkan - Öncelikle şunu sormak istiyorum. Türkiye için tarım nedir, neyi ifade ediyor?

Gürol Ergin - Türkiye için tarım her şey demektir. Bir kere en azından 65 milyon insanın beslenme kaygısı duymadan yaşamasını sağlamak demektir. Çünkü tarımın bugünkü hale gelmeden önceki yapısına bakarsanız, Türk insanını tamamıyla besler bir durumda olduğunu görürsünüz. Türkiye'de nerenin kırsal alan olduğu konusunda tam bir mutabakat olmamakla beraber nüfusun yaklaşık yüzde 35'i kırsal alanda yaşıyor. Çalışan nüfu-

sun ise yaklaşık yüzde 45'i tarımsal alanda çalışıyor. Tarımsal yapının bir başka önemli özelliği; ülke sanayisi için çok ciddi hammadde kaynağı sağlamış olmasıdır. Bugün dış satıma yönelik sanayi daha çok tarımsal kaynaklara dayalıdır.

Hulusi Tanman - Ben daha çok sizin söylediklerinizin sosyal boyutu üzerinde durmak istiyorum. "Yüzde 35 nüfus" diyoruz ama bana sorarsanız bu biraz daha fazladır, hatta belki yüzde 50'lilerden de fazladır. Çünkü bir çok beldede, ilçede oturanlar tarımla meşgul olmalarına rağmen, tarımsal nüfus olarak sayılmamaktadır.

Türkiye 20-25 senedir yüksek enflasyon yaşayan bir ülke ve zannediyorum ki, dünyada da bu kadar uzun süre böyle bir enflasyon yaşayan çok az ülkeden biriyiz. Türkiye'de bugün 10 milyon işsizden bahsediliyor ama buna rağmen sosyal patlamalar olmuyor. Ben bunu Türkiye'nin yarı nüfusunun, bir şekilde tarımda karnını doyurabildiğine bağlıyorum; insanların en azından aç kalmadıklarına ve sırtlarına da giyecek bir şey bulabilmelerine bağlıyorum. Buradan hareketle, şayet bugün uygulanması arzulanan Dünya Bankası ve IMF destekli politikalar, bu insanları fakirleştirerek, yoksullaştırarak tarım sektöründen şehirlere, varoşlara göçe zorlayacaksa veya böyle bir politika amaçlanıyorsa -ki, ben bu politikaya "ucuz emek ucuz ekmek politikası" diyorum- korkarım ki, bunun neticesinde

Hulusi Tanman:
"Türkiye'de bugün 10 milyon işsizden bahsediliyor ama buna rağmen sosyal patlamalar olmuyor. Ben bunu Türkiye'nin yarı nüfusunun, bir şekilde tarımda karnını doyurabildiğine bağlıyorum."

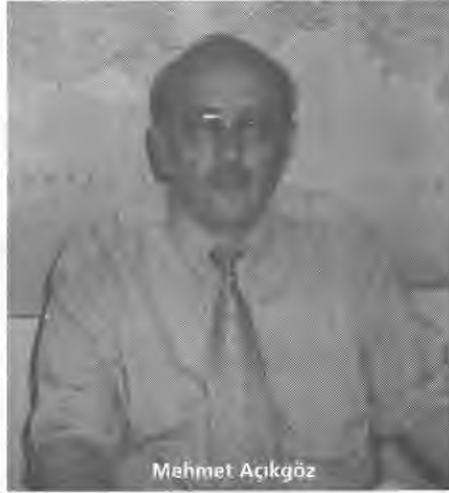
Türkiye çok büyük sosyal patlamalara gebe olacaktır. Bu sosyal patlamalar aslında, "ucuz emek ucuz ekmek" politikasını bir şekilde destekleyen büyük sermayeye, holdinglere çok pahalya patlayacaktır. Ege Bölgesinde derler ki: "Aç tavuk ambar deler." Siz bu insanları aç bir halde, bu şehirlerin, bu varoşların içerisine doldurursanız; yarın öbür gün fabrikaları, köşkleri, yatları işgal ederler.

Tarımdaki nüfus azaltılacaksa -ki, bunun azaltılmasının faydalarını münakaşa etmeye bile gerek yok- o zaman bugün tarım sektöründe faaliyet gösteren ve tarım sektörünü temsil eden kimselerle beraber, sektörünün meselelerini ele alarak, Türkiye'de doğru bir tarım politikası ve onunla bağlantılı bir sanayileşme politikasıyla beraber, bu nüfusun aç bırakılmadan, sanayi tarafından emilmesine yol açacak politikaların uygulanması gerek.

"Türkiye'de önümüzdeki yıllardaki tarım politikası bugün çizilmedi" diyebiliriz. Çünkü IMF ve Dünya Bankası ağırlıklı politikalarda, tarımla alakalı niyet mektuplarında bir-iki satıra olay geçiriliyor. Türkiye'nin bugün yüzde 45 nüfusu gözardı ediliyor ve benim bildiğim onu temsil edenlerle de tarım hakkında en ufak bir görüşme yapmadılar. Hem ziraat odalarının bu konuda tamamen devre dışı bırakıldığını, hem Adana Çiftçiler Birliği, Ege Çiftçiler Birliği gibi binlerce üyesi olan kuruluşların bu işten tamamen dışlandığını biliyorum. Ama bugün Türkiye'nin politikaları, tarım politikası da belki dahil olmak üzere, banka hortumlayanlarla, bir avuç sanayiciyle ve yine bir avuç mutlu işçi temsilcisiyle götürülmeye çalışılıyor. Bunların neticesinde, Türkiye'nin bugün yaşadığı krizleri ve sıkıntıları ilerde de yaşayacağı endişesi içerisindeyim ve tarım sektörünü dışlayan hiçbir ekonomik politikanın da başarılı olacağı kanaatinde değilim.

Başkan - Mehmet Bey siz bir sanayici gözüyle aynı konuda neler söyleyebilirsiniz?

Mehmet Açıkgöz - Türkiye henüz bir tarım ülkesi. Şu an hala bir çok üründe kendine yeterliliği devam ediyor ve tarımla geçinenlerin oranı sanıyorum yüzde 40-50 civarı deniliyor. Bana göre daha büyük kitleler, şehirlere göç eden kitleler de eski köylerinden birtakım gelirleri alıyorlar. Yani toplumumuzun daha büyük kesimleri -belki yüzde 60'lardan daha fazlası- tarımdan kaynak alıyor. Miras hukukumuzun nedeniyle arazilerin parçaları olması ve işletmelerin küçüklüğü bunu gös-

Mehmet Açıkgöz

teriyor. Onun için Türkiye'de tarım önemli ve bu önemini sürdürecektir.

Şu an itibarıyla her ne kadar tarımın birçok problemi varsa da, yine de halkımızın geçimini sağlıyor, karnını doyuruyor. Bugün Türkiye, 1999 yılı rakamlarıyla buğday üretiminde dünyada yedinci, mercimek ve nohut üretiminde dünyada ikinci sıradayız. Taze sebze üretiminde dördüncü, sert kabuklu meyve üretiminde birinci, taze meyvede sekizinci, incirde birinci, kayısıda birinci, tütünde dördüncü, pamukta yedinci, ayçiçeğinde onuncu, şeker üretiminde onaltıncı, sığır sayısında ise onikinci sıradayız. Yani dünyanın en iyi tarım ülkelerinden biri olma özelliğimizi hâlâ bir çok probleme rağmen muhafaza ediyoruz. Bugün tarım insanımızı daha ucuza doyuruyor. Fransa'nın, Almanya'nın dörtte biri fiyatına sebze meyveyi yiyorsak, bu iklimin ve toprağın bize sağladığı avantajlar sayesinde.

Gürol Ergin - Örneğin, "ayçiçeğinde dünyada onuncu sıradayız" dediniz, bu tek başına bir şey ifade etmiyor. Çünkü ayçiçeğinde onuncu sıradayız; ama örneğin soyada hiç yokuz, bence, "yağlık bitkilerde şu durumdayız" diyebilmemiz gerekir, değil mi?

Mehmet Açıkgöz - Tabii yeterli olduklarımız da var, yeterli olmadıklarımız da var. Ama şu bir gerçek; Türkiye 65 milyon insanını (hayvansal ürünlerde eksikliğimiz, özellikle et üretiminde eksikliğimiz olmakla beraber), dengeli sayılabilecek şekilde besleyebiliyor.

Sizin de ifade ettiğiniz gibi, tarıma dayalı sanayilerle birlikte sanıyorum, ihracatın da hemen hemen yüzde 50'ye yakın kısmı Türkiye'de tarıma dayalı sanayiden. Tarım önemini korumayı sürdürecektir. Onun için politi-

Mehmet Açıkgöz:
"Dünyanın en iyi tarım ülkelerinden biri olma özelliğimizi hâlâ bir çok probleme rağmen muhafaza ediyoruz. Bugün tarım insanımızı daha ucuza doyuruyor."

kaları belirlemelerde hassas olmak gerekiyor.

Çünkü Türkiye'de şu an kırdan yaşayan yaklaşık 9 milyon insanımıza dair Dünya Bankası raporundan bir alıntı yapabiliriz; 227 dolar gelirleri var. Türkiye genelinde 3 bin dolar olarak düşünün bunu, 9 milyon insanımız sadece 227 dolarla yaşıyor, bunun 6 milyon kadarı da fakir, yoksul çiftçiler. Dolayısıyla, Türkiye'de tarım politikalarına müdahale edildiği zaman çok hassas davranmak gerekiyor. Çünkü bu kadar insanı aktarabileceğimiz bir başka sektör yok.

Türkel Minibaş - Mehmet Beyin bıraktığı yerden devam edeyim. Türkiye tarımına baktığımız zaman iki unsur çok önemli; bir tanesi, Türkiye'nin kendini besleyebilirliği özelliği. Bu bir tarım ülkesi olmasının getirdiği bir avantaj, daha doğrusu düne kadar öyleydi. Türkiye son dönemlerde bu özelliğini yavaş yavaş kaybediyor.

Türkiye dünya sıralaması içinde, 1970'lerin sonundaki gibi, artık ilk sıralarda değil. Bu arada tabii biz hâlâ tarımın, özellikle tarımsal istihdamın ağırlıklı olması nedeniyle, Türkiye'de tarım ve bağlantılı ürünlerin ucuz tüketildiğini varsayıyoruz. Oysa böyle bir karşılaştırmayı, gelir düzeyi Türkiye'nin çok çok üstünde olan Avrupa Birliği ülkeleri veya ABD'yle yaptığınız zaman, sanki Türkiye fiyat bazını ucuz tutmuş gibi görünmekle birlikte, hiç de öyle değil. Meyve sebze fiyatlarında, gelir standartları açısından karşılaştırdığınız da gayet pahalı ülkelere kadar gidiyor.

Dolayısıyla, Türkiye'ye bakarken; a) Ulusal gelirin ne kadarını, istihdamın ne kadarını tarım oluşturuyor? b) Ne kadarı bu yolla kendi yaşamını sürdürebiliyor. Bu ikisini birbirinden ayırmamız gerektiğini düşünüyorum.

Bir yanıyla baktığınız zaman, tarım hâlâ Türkiye ekonomisinde, özellikle istihdam boyutuyla ve ulusal gelirdeki payı açısından önemli bir yer tutmaktadır. Dış ticaret açısından baktığınızda ise, giderek tarım ürünleri ithalatçısı olunmuştur. Özellikle de 1990-1997 arasındaki rakamlar bunu söylüyor. 1990'dan sonra Türkiye ciddi bir şekilde kendini besleyebilme sıralamasında da gerilere düşmüştür. Yani Türkiye tarım ürünleri ihraç ederek ayakta duran bir ülke değil, açıkçası böyle olmasını da zaten istemiyoruz.

Burada tarımsal ürünlerin ne kadar sanayileşmiş olduğuna bakmak lazım. Ama bir taraftan da, temel tarımsal ürünlerde Türkiye

artık ithalata ağırlık verdiği zaman, demek ki, kendi sanayiini girdi olarak desteklemek de yetersiz bir ülke konumuna girecektir.

Tarım bugüne kadar, gerek bilim çevreleri, gerek iş çevreleri hep bir köylülüğün meselesi, yani kırsal kesimin sorunu olarak yaklaştı. Oysa, tarım aynı zamanda sadece beslenme değil, sanayiinin de girdilerini sağlaması açısından önemliydi. Ama Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri bunun önemini gözardı etti.

Biz kalkınma derslerinde şöyle öğretiriz: "Bir ülkenin kalkınması, az gelişmişlikten kurtulması, tarımdan sanayiye, sanayiden hizmetler sektörüne geçmesiyle ortaya çıkar." Aslında bu çok yanlıştır, çünkü beraberinde, bizim gibi ülkeler tarımı hep dışlarlar. "Bir an önce tarımdan kurtulayım" diye düşünüp; ne kadar sanayileştiklerini de buna göre ölçerler. Oysa burada sorun, tarımla uğraşan nüfusun toplam istihdamdaki payını azaltmak, bunu azaltırken nerelerde istihdam edeceğinizi de birlikte üretmeniz gerekir. İtiraf etmek gerekir ki, Türkiye'nin hiçbir zaman için ciddi bir tarım politikası olmamıştır. Bu da Türkiye için, az gelişmişliğin beraberinde getirdiği bir durumdur. Türkiye hep tarımdan kurtulmak istemiştir. Tarımdan kurtulurken sonuçta şu andaki Türkiye'nin tartışma boyutunun kilitlendiği noktaya gelinmiştir. Onu da daha sonra tartışacağımız için değinmek istemiyorum; ama bir tartışmayı, fikir jimnastiğini de açar diye söylüyorum. Kendisine tarımsal nüfusu azaltarak, verimliliği yükseltmek gibi bir hedef belirlemiştir; bu doğru bir hedef değildir. Yani biraz önce gündeme getirildiği gibi, sosyal boyutu vardır. Siz tarımsal nüfusu azalttığınız zaman tarımda verimliliği yükseltmezsiniz; sadece tarımda çalışanların sayısını azaltırsınız.

Burada nasıl bir eğitim metoduyla, nasıl bir eğitim sürecinden geçilerek küreselleşmenin tarımına, -ki AB'nin tarım politikaları da bu doğrultudadır- Türkiye'nin nasıl bir uyum sağlayacağını tartışılması gerekmektedir.

Bir diğer nokta, tarım nüfusunun içinde, tarımda çalışan nüfusu da birbirinden ayırt etmek gerekir. Çünkü burada tarımda çalışanlar arasında, çok ciddi bir şekilde cinsiyete dayalı bir işgücü yani işbölümü vardır ve bunun doğuracağı sorunlar ciddi boyutta gündeme gelecektir.

Tarım Türkiye'de bugüne kadar önemli olmuştur. Önemli olmasının bir nedeni de si-

Türkel Minibaş:
"Tarım hâlâ Türkiye ekonomisinde, özellikle istihdam boyutuyla ve ulusal gelirdeki payı açısından önemli bir yer tutmaktadır."

yasıdır. Nüfusun büyük bir kısmı tarımda çalıştığı için siyasi partiler tarafından her seçim döneminde çok önemli bir oy potansiyeli olarak değerlendirilmiştir ve öyledir de. Böyle bakıldığında sadece ülkenin gıda ihtiyaçlarını karşılayan değil, siyasi açıdan da sistemin yürümesini sağlayan, sistemi oylarıyla besleyen, bir güç haline dönüşmüştür. Zaten ben de Türkiye, şu anda çatışmayı da bu ikilem arasında yaşamaktadır. Türkiye 1980'den beri yaşamayı taahhüt ettiği piyasa ekonomisini tarımda bu nedenlerle geciktirmiştir. Şu anda birdenbire böyle bir eşiği atlamaya kalkmaktadır ki, bu sosyal sorunları, yani istihdam sorunlarını, bu insanların gelir dağılımından nasıl pay alacağı sorununu berabere getirirken, aynı zamanda kentleşmeden, eğitimden ve sağlıktan alınan payların artmasına kadar, çeşitli sorunları da beraberinde getirecektir. Çünkü biliyorsunuz, Türkiye tarımıyla uğraşanlar eğitim ve sağlıktan yeterince pay almamaktadır. Bütün bunlar için tek tek politikaların ve uygun stratejilerin belirlenmesi gerekmektedir.

Ama bugün Türkiye tarımının geldiği nokta, doğrusunu isterseniz bana bir hilkat garibesi gibi gelmektedir. Çünkü eski destekleme, yani fiyat politikalarına göre örgütlenmiş bir tarımdan, şimdi piyasa ekonomisinin koşullarında örgütlenecek olan bir tarıma birden bire geçmeye çalışmaktadır. Bunun çok ciddi sosyal ve siyasi sonuçları olacağını düşünüyorum. Türkiye tarımının geleceğini, yalnızca ekonomik olarak değil, ülkenin yönetimi açısından da çok endişe verici bulmaktayım.

Hulusi Tanman - Efendim, değerli Hocam tarım sektörünün bu siyasi ağırlığını çok iyi belirtti. Benim endişem daha başka. Bugün Türkiye'de tarımla alakalı dayatmacı bir politika güdülmeye çalışılıyor. Bu, son buğday taban fiyatlarının tespitinde de ortaya çıktı. Hiçbir siyasi parti, nüfusun yüzde 45'ini ve bunun da çok büyük bir kesimini -buğday üreticisini- karşısına alabilecek kararlara kolaylıkla imza atamaz; attığı takdirde bunun faturasını da mutlaka öder. Bu geçmişte de olmuştur, gelecekte de olacaktır. Dolayısıyla, siz Türkiye'de tarımı böyle dışlayan yahut tarımı açlığa veya yoksulluğa iten bir politikayı şu veya bu sebeple uygulamaya başladığınız zaman, bugün bir siyasi partimizde de olduğu gibi dirençler meydana gelecektir.

Sonuçta şöyle bir noktaya gelinmesinden

endişe ediyorum: Denilecektir ki, "Bu siyasi partilerle iş yürümüyor. Çünkü IMF'nin ve Dünya Bankası'nın bize empoze ettiklerini uygulayamıyorlar, 17 mektupta olduğu gibi burada da uygulayamıyorlar ve Türkiye'nin başka çıkar şansı da yoktur. Bu son şansıdır." Öyle bir şey bana sorarsanız, saçmalaktır, Türkiye'ye dayatılıyor, bir tehdit unsuru olarak kullanılıyor. Dolayısıyla, "biz bir müddet demokrasiden vazgeçelim" diyebilirler.

Bu maalesef bazı Latin Amerika ülkelerinde de uygulandı. Ben en büyük tehlikeyi burada görüyorum; çünkü böyle bir noktaya girdiğiniz zaman, bu sefer dayatmacı bir idare, tarım sektörünü zorlamaya başlayacaktır ve o zorlamanın neticesinde, öyle sosyal olaylar ve patlamalar meydana gelebilir ki, hem o dayatmacı idare yıkılır, hem Türkiye globalleşme, küreselleşme, dışarı açılma sevdası içerisindeyken, tam tersi olabilir; tamamen kendi içine dönüp, AB'den de, dünyadan da kopabilir ve "Bir lokma bir hırka, ben kendi içimde kendi meselemi halledeceğim, hiçbir şey istemiyorum" der, totaliter bir rejimin içerisine girebilir Türkiye. Bu tehlikenin de değerli Hocamın ifadelerini biraz daha ileriye götürmek suretiyle, kayda geçirilmesini arzu ettim.

Başkan - Hocam ve Hulusi Bey tarım politikalarının olmamasından söz ettiler, bu noktadan hareketle özellikle Türkiye'de yürütülen verim ve buna paralel olarak da destekleme tartışmalarıyla ilgili neler söyleyebiliriz?

Gürol Ergin - Sanıyorum bir-iki konuda aykırı görüş ileri süreceğim. Bunlardan birincisi; "Türkiye'nin hiçbir zaman ciddi tarım politikası olmadı" sözüdür; bu bana göre son derece yanlıştır. İlk nedenini söyleyeyim: Eğer Cumhuriyet tarihi incelenirse, özellikle 1923-1942 arasında Türkiye'de tarımda çok ciddi politikalar uygulandığı görülür. 1946'da ise Toprak Kanunu çıkarılmıştır.

Türkel Minibaş - Son dönem için konuşmuştum.

Gürol Ergin - Tarımsal vergilerin bütçenin yüzde 40'ını oluşturmalarına rağmen Büyük Atatürk 1925'te bu vergilerin yükünü, yani aşarı kaldırıyor, bu çok önemli. Özellikle Büyük Atatürk'ün yaşadığı dönemde, tarımda gerçekten çok ciddi politikalar uygulanmış, ama ondan sonraki dönemde gevşeme ve tavsamalar olmuştur. Yalnız her şeye karşın yine de 1980'lerin ortalarına kadar Türkiye'de tarımda belli politikalar uygulanmaya çalışılmıştır.

Türkel Minibaş:
"Türkiye
tarımının
geleceğini,
yalnızca
ekonomik olarak
değil, ülkenin
yönetimi
açısından da çok
endişe verici
bulmaktayım."

Türkel Hocamın derslerde anlatıyoruz dediği, 'tarım, tarımdan sanayi, sanayiden hizmetler sektörüne geçiş' şeklindeki kalkınmışlık ölçütü pek de doğru değildir. Tabii ki sanayi ve hizmetler sektörünün gelişmesi, bir ülkenin gelişmesi için kesin gereklidir. Ama Türkiye'de şöyle bir yanlış yapılıyor: Aynen soyut resimde olduğu gibi. Soyut bir resme bakıyorsunuz, çok basit gibi geliyor size, herkes "bunu ben de yaparım" diyor. Burada tarım sektöründen sanayi sektörüne geçiş, çok ciddi bir resim eğitimi alıp, çok güzel somut eserler yaptıktan sonra, soyut resim yapma olayına benziyor. Çünkü soyut resimdeki bir tek çizginin altında onbinlerce, yüzbinlerce renk, çizgi ve emek vardır. İşte siz tarımı belli bir yere getirmeden "Biz sanayide gelişiriz" diye 1983-1984'lerin felsefesini Türkiye'ye yaşıtırsanız bugünkü durum ortaya çıkar. Gelişmeyi ancak, tarımda belli bir yere gelip, oradan sanayiye kaynak aktararak sağlayabiliriz. Dünya böyle yapmadı mı, Japonya, Amerika, Avrupa böyle yapmadı mı? Desteklemelerle ilgili verim konusuna gelelim. Gerçekten Türkiye'de sorun aslında açık ve net söylemek gerekirse, bir yerde verim, bir yerde de nitelik sorunudur. Türkiye'de, "yaklaşık 10 milyon ton süt üretimimiz var" diyoruz, değil mi? Ama inanın son 10 senedir 10 milyon ton. Burada demek ki verimde ciddi bir artış yok.

1980'lere kadar Türkiye'de ortalama olarak tarımdaki artış hızı yüzde 3,5 dolayında. 1980'lerden bugüne geliyorsunuz, ortalama yüzde 1,3; ama bu 1,3'ü de son 10 yıl için değerlendirildiğinde her gelen yılın bir önceki yıldan daha düşük bir ivmeyle gerçekleştiğini görüyoruz. Şimdi yüzde 1'lerin altına indi. Hele hele bu yılki çeşitli nedenlerden kaynaklanan hububat eksikliğinden ötürü göreceksiniz ki, bayağı da eksilerde olacak. Ama önümüzdeki yıllar daha fazla eksilerde olacak.

Bunu şunun için söylüyorum: Türkiye'de bir kere verimler gerçekten düşük, bu sütte de, ette de, bitkisel üretimde de böyle. Bir tek şeker pancarında dünya ortalamalarının bayağı üstündeyiz ve Avrupa ülkelerinin de bir kısmının önündeyiz; ama şeker pancarını da bir şekilde baltalamak için elimizden geleni yapıyoruz.

Türkiye'de "çok meyve üretiliyor" diyoruz, değil mi? Ama meyve suyu yapmaya kalksanız, örneğin uygun elma bulamıyorsunuz. Bunlar çok önemli ama şimdiye kadar

üstüne ciddiyetle eğilmemişiz. "Türkiye'de tarım politikaları nasıl olmaz, çok ciddi politikalar uygulandı" dediğim zaman, buradaki arkadaşlar "Biz son 40-50 yılı düşünerek söylüyoruz." dediler. Evet, özellikle son 20 yılda tarım kesinlikle ihmal edildi. İşte biraz önce söylediğim gibi hep şu ifade kullanılıyor: "biz sanayiyle kalkınırız, tarımla kalkınamayız." Efendim, kimse demiyor ki, "Türkiye tarımla kalkınacaktır" diye, bunu diyen yok. Ama tarıma önem vermezseniz, yarın bir şekilde sanayide de bir yere gidemezsiniz. Nitekim gidemedik, onu söylüyorum.

Sosyal antropolojide şöyle bir görüş vardır: "İnsan ilk korku olarak ölüm korkusunu yaşamamış, açlık korkusunu yaşamıştır." Her ülke için mutlak surette o ülke insanının geleceğini garanti altına alıcı bir gıda ve beslenme politikası oluşması zorunludur. Hep söylüyorum, söylemeyi de sürdüreceğim; Sovyet Sistemi niye çöktü? Amerika buğday vermedi diye çöktü. Amerika Irak'ı neyle korkutuyor? "Uçak vermeyeceğim" diye mi, yoksa gıda ambargosuyla mı korkutuyor? Demek ki gıda bir ülke için o kadar yaşamsal.

Verim düşüktür. Bunun nedeni ciddi bilimsel çalışmalarla verim artışının sağlanamamasıdır. Tabii bir çok yöremizde iklimsel nedenlerle de bu sağlanamamaktadır. Diğer taraftan bugün Türkiye'de çok üzücü ama aynı zamanda trajikomik bir durum var; Türkiye topraklarının önemli bir kısmının niteliğinin ne olduğu bilinmemektedir. Çiftçi gübre atarken, bu toprak hangi gübreyle, ne kadar gereksinim duyuyor, bunu bilmeden atmaktadır. İşte bu sorunların çözümünden sonra Türkiye'de tarım bir yerlere taşınır; ama bunların hepsi de desteklerle olur, destek olmadan ülkede tarım olmaz.

Bazı köşe yazarları, konuyu salt ekonomik yönden görüyorlar, başka hiçbir yönünü görmüyorlar. Biraz önce sanıyorum Sayın Tanman söyledi, konunun bir sosyal yönü var. Sosyal yönünü görmezseniz o zaman hiçbir yere varmanız mümkün değildir. Türkiye de iktisatçıların açısından o eksikliği maalesef yaşıyoruz. Şunu söylüyorlar (ayrıca orada da haksızlar): "Türkiye'de tarım çok fazla destekleniyor, kamuya çok büyük yük getiriliyor; bu nedenle de bu destekler azaltılmalıdır."

Destekleri azaltmak amacıyla son zamanlarda Türkiye'ye önerilen, "doğrudan gelir desteği" denilen, ne olduğunu önerenlerin

Gürol Ergin:
"Türkiye'de tarım bir yerlere taşınır; ama bunların hepsi de desteklerle olur, destek olmadan ülkede tarım olmaz."

de, Türkiye'de uygulamak isteyenlerin de bilmediği bir sistem var, bu sistemi biraz sonra açıklayacağım, ama, önce "niçin bilmiyorlar?" onu söyleyeyim. Bu sistem, çiftçi için daha iyi bir destek olur düşüncesiyle değil, kamuya daha az yük getirir tahminiyle getiriliyor. Eğer bunu gerçek anlamda uygularsanız, yani çiftçiye gerçekten destek olacak bir ölçüde uygularsanız, kamuya daha çok yük getirdiğini görürsünüz. Yok çiftçiye rahatlık getirecek bir ölçüde uygulamayacaksanız, o zaman da böylesi bir sistemi uygulamaya hiç gerek yok.

Şimdi şu soruyu soralım. Türkiye'de tarım acaba çok mu fazla destekleniyor? Size okuyacaklarım OECD'nin rakamları; 1997-1998-1999 için bir yanda AB, bir yanda Türkiye için hektar başına destek... AB'de sırasıyla, 815, 890, 831 dolar. Aynı yıllarda Türkiye'de 247, 348, 292 dolar. Bir de genel olarak verilen rakamlar var, 'Türkiye'de yılda şu kadar milyar dolarla tarım destekleniyor' şeklinde, orada da kesin olarak iki tür yanılmaca var: Birincisi, alınan kredi doğrudan çiftçiye yapılmış destek gibi gösteriliyor. Yani siz şimdi çiftçi olarak bir kredi alıyorsunuz Ziraat Bankası'ndan, bunu destek olarak hesaplıyorlar. Bu destek değildir, destek ancak onun ticari krediden olan faiz farkıdır. Yani krediyi hibe gibi hesaplıyorlar. Böyle şey olur mu?

İkincisi, destekleme alımları için verilen para kuruluşuna kadar tarımsal destek hesabına sokuluyor. Bu da yanlıştır. Siz destekleme alımı için verdiğiniz para karşılığında bir ürün alıyorsunuz ve daha sonra bu ürünü satarak paraya çeviriyorsunuz. Ancak, bu alışverişten ötürü eğer kamu bir zarara uğruyorsa, işte o farktır destek. Biz şimdi düşündüğümüz bu şekilde yapılan hesaplamalarla -ki bu hesaplar Ziraat Bankası'nın, Hazine'nin ve Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı'nın rakamlarından çıkarılmış hesaplamalardır- duruma bakalım: 1995'le 2000 yılı dahil, son 6 yıl içerisinde Türkiye'de tarıma verilen destekleri milyar dolar olarak söylemek istiyorum: 1995'te yaklaşık 5 milyar dolar, 1996'da 2,6, 1997 3,4, 1998'de 3,3, 1999'da 2,9 ve 2000 yılında 1,4 milyar dolar. Bu hesaplamalarda fiyat desteklerinin, girdi desteklerinin, teşvik primlerinin, tazminatların, kredi desteklerinin tümü var; fark ödemesi olarak, daha doğrusu bizde fark ödemesi pek yok, prim şeklinde ödemeler var, onların hepsini alıyorsunuz bu hesabın içine. Buna genel hizmetle-

rin giderlerini de kattığınız zaman, Türkiye'de uygulanan tarımsal desteklerin gerçek miktarı ortaya çıkıyor, ötesi kandırmaca!..

Hangi yöntemle hesaplanırsa hesaplansın, Türkiye'de tarıma yapılan destekler AB'de de, ABD'de de tarıma yapılan desteklerden düşük. Bu arada şu da söyleniyor: Türkiye'de tarımsal desteklerin GSMH'ye oranı AB ülkelerinden yüksek. Bu söylenen doğru, ama bizdeki tarımsal nüfusun oranıyla AB'deki tarımsal nüfusun oranını dikkate aldığınız zaman, Türkiye'deki kişi başına desteğin de yine AB ülkelerine göre en fazla dörtte biri kadar olduğunu görüyorsunuz. Toplam desteklere baktığınız zaman, AB'nin bütçesinin geçmişte yüzde 80'lerden bugün yüzde 55'lere kadar olanının tarıma verildiğini inkâr eden yok. Ayrıca resmi rakamlara göre hiçbir zaman 50 milyar ECU'nun altına düşmemiş bu destekler. Şimdi kalkıp da nasıl "Türkiye'de çok fazla destek yapılıyor" dersiniz? "Desteklemede yanlışlar yapıldı" fikrine herkes katılır, zaman zaman destek yanlış yapılmıştır, politik anlamlarda destekler yapılmıştır. Hatta faizsiz hayvancılık kredisi diye hiç hayvancılık yapmayan belli parti yandaşlarına trilyonlar da verilmiştir. Ama desteklemede politik yanlış yapılması Türkiye'de desteklemeden vazgeçilsin anlamına gelmemeli, yalnızca o yanlış düzeltilmeli.

Bir de izin vererseniz, girdiler olarak bakalım. Köylünün niye maliyeti yüksek? Mazot; 2000 yılı için Belçika'da 91 bin lira, Danimarka'da 110 bin lira, Türkiye'de 430 bin lira. Bugün ise 718 bin lira. 2001 yılının Ocak ayında yüzde 21 azotlu amonyumsülfat 78 bin 500 lira, Mayıs'ta 158 bin 500 lira, artış yüzde 100.

Hulusi Tanman - Bugün aldım, 178 bin lira. Maalesef zam gelmiş.

Gürol Ergin - Başka hiçbir şey söylemeye gerek yok, zam yüzde 100'ü aşmıştır son 5 ayda. Ocak ayında KDV hariç 7 milyar 600 milyon lira olan traktör fiyatı bugün 9 milyar 300 milyon liraya çıkmış. Bütün girdi fiyatları bu şekilde artmış. 'Lebaycid' diye bir ilaç var; ocak ayında litre fiyatı 17 milyondur, bugün 28 milyon lira. Bunun sonu ne olacak? Tarımı desteklemeyelim, hadi desteklemeyelim de, şu girdi fiyatlarıyla tarım nasıl yapılacak? Sayın Tanman Türkiye'nin önde gelen çiftçilerinden, şimdi o söylesin, eğer "bundan sonra bu tarımı yapabilirim" diyorsa, onun iki yanından öpeceğim ve bundan sonra tarımı hiç konuşmayacağım.

Gürol Ergin:
"Desteklemede politik yanlış yapılması Türkiye'de desteklemeden vazgeçilsin anlamına gelmemeli, yalnızca o yanlış düzeltilmeli."

Bir tehlikeye özel dikkat çekiyorum. Türkiye'de artık boş bırakılan tarlalar dönemi başladı. Hatay'da kendisi ziraat mühendisi olan, evladını ziraat mühendisi olarak yetiştiren bir meslektaşım geçen yıl, "Ben artık ek-meyeceğim" dedi. Bu kişi büyük ve verimli topraklara sahip olan bir Hataylı. Daha üç gün önce bir televizyon programında beraber çıktığım bir ziraat mühendisi -kendisi de Tarım Bakanlığı'nda üst düzey görevli-, "Ankara'da toprağımi iki yıldır artık ekmiyorum, çünkü aile olarak hesap yaptık; bizim buradan bir gelirimiz olmadığı gibi, zarardayız." diyor. Bilinçli çiftçinin artık Türkiye'de bu girdi fiyatlarıyla ve desteğin bu kadar azaltıldığı bir ortamda tarım yapması mümkün değil, yapmayacaktır. Peki, tarımsal üretimi kim sürdürecektir? Öyle anlaşıyor ki, bundan sonra kaderinin . birkaç dönümü ekip de evinin buğdayını oradan elde etmeye mahkum etmiş olduğu insan tarımı kendi çapında sürdürecektir. Çünkü onun yaptığı zaten tarım da değildir. Gerçek tarımı yapanların Türkiye'de tarım yapma dönemi bitmiştir.

'Destekler' derken, tabii bugünlerde hep fiyat desteği söyleniyor; ama Ziraat Bankası 'uçtu uçtu kuş uçtu' oldu. Ziraat Bankası denilen bir olay kalkıyor, böyle şey olur mu? Amerika'da çiftçiyi destekleyen banka yok mu? AB'ye üye ülkelerde yok mu? Ama adı Ziraat Bankası olur, ama Çiftçi Sandığı olur ama krediyi verir. Siz bunu kaldırılıyorsunuz. 1937'de Atatürk bakmış ki, o zaman Ziraat Bankası anonim şirket, doğru dürüst işlem görmüyor, o zaman KİT haline getirmiş. Şimdi Ziraat Bankası'nı yerine hiçbir şey koymadan kaldırıyoruz. Bunu Türk insanının, Türk çiftçisinin nasıl kabul ettiğini bir türlü anlayamıyorum. Elinden ekmek alınan bir insan nasıl bu kadar sessiz kalabiliyor? Sayın Tanman umarım biraz sonra söyler, herhalde bunun bir sırrı vardır. Demek ki, bundan sonra Hükümetin öngördüğü politika bütün girdi desteklerini kaldırmaktır, bütün kredi desteklerini kaldırmaktır. Bu Hükümetin kendi ifadesidir, benim ifadem değil.

Elimde bir kitap var, Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı'nın Tarımsal Ekonomi Araştırma Enstitüsü'nün yayını. 2000 yılında yapılan bir literatür çalışması; "Doğrudan Gelir Sistemi ve Dünyadaki Uygulamaları". ABD'de, AB'de "doğrudan gelir" denilen olay ne? Türkiye'ye dayatılan ne? Oradakiyla uzaktan, ya-

kından ilgisi yok. Türkiye'de doğrudan gelir desteği olarak dayatılan sistem, -biraz kaba oluyor ama özür dileyerek söylüyorum- bence "Tarımsal fak-fuk fon". Üretimle ilgisi yoksa ona tarım desteği demek mümkün değildir. Ayrıca bu da 2 yıl sonra kalkacak.

Desteksiz bir duvar durur mu? Baraj yapıyorsunuz, o barajın setlerini çok sağlam yapmazsanız, ona destek vermezseniz, suya karşı dayanabilir mi o baraj? Çiftçi bu girdi fiyatlarıyla bu destekler kaldırıldıktan sonra, nasıl ayakta duracak? Hoş olmuyor; ama sanki bendeki izlenim Türkiye'de artık tarım olabileceğince az yapılsın gibi bir olay ortaya çıkıyor. Siz İstanbul'dasınız, ben Ankara'da yaşıyorum. Şükür biz o aşamaya gelmedik ama her gün kolu koparılan kadınları okuyoruz? Bunların çantalarını almak için zorluyorlar, çantasına sahip olan kolunu da veriyor. Bu durum niye böyle oldu? Kırdan kente hesapsız göçlerle oldu. Şimdi siz bu insanları aç bırakırsanız, -biraz önce aç tavuğun ne yaptığını Sayın Tanman söyledi- bu insanlar buralara daha fazla dolacak ve buralar daha yaşanmaz hale gelecektir. Hem gelen insan için yaşanmaz, hem buranın kendi insanı için yaşanmaz olacak. Onun için insanları tarlalarından koparmamak gerekiyor.

Başkan - Gürol Bey tarımdaki çözümünün etkilerini biraz sonra yine değerlendireceğiz. Bu nedenle şimdi verim konusunda Hulusi Bey'e söz vermek istiyorum.

Hulusi Tanman - Gürol Hocam olayı fevkalade güzel topladı. Katılmamak mümkün değil. Müsaade ederseniz, olayı biraz daha farklı açılardan da ele almak istiyorum.

Türkiye birçok üründe arzulan seviyede verimli değil. Ama bazı ürünlerde de verimliliğimiz hakikaten fevkalade yüksek, mesela pamukta şu anda çoğu ülkenin üstündeyiz, sanıyorum dünyada ikinciyiz. O bakımdan bazı konularda da demek ki, iftihar edebileceğimiz, örnek gösterebileceğimiz şeyler var.

"Verimlilik artışı nasıl sağlanabilir?" diye düşünersek, ekolojik şartlar, toprak şartları falan, bunlar önemli ama arazinin optimal büyüklüğü ve bu araziye yapılacak bir yatırım bu verimliliği artırıcı niteliktedir. Kendimden örnek vereyim; biz 1949 Balkan göçmeniyiz. Çiftçiliğe başladığımız zaman bize verilen arazi bataklıktı. Ben ilkokula gitmedim; uğraştık, çalıştık, oraları kuruttuk. Ama bunları yaparken, hem kendimizden bir şeyler

Gürol Ergin:
"Türkiye'de doğrudan gelir desteği olarak dayatılan sistem, bence 'Tarımsal fak-fuk fon'. Üretimle ilgisi yoksa ona tarım desteği demek mümkün değildir."

verdik, hem evimizi-barkımızı sattık ve oraya yatırım yaptık. Kendi işletmem için söylüyorum, belki de Türkiye'nin tek örnek işletmesi oldu, bu da tescil edildi. Onun yanında da verimliliğimizi son derece yükseltebildim. Şimdi demek ki, araziye yatırım yapmak mecburiyetindesiniz. Peki şimdi sormak lazım; Türkiye'de bugün uygulanan veyahut bundan evvel uygulanan sistemlerle üreticiye böyle bir yatırımı yapabilme olanağı sunulmuş mudur? Bence sunulmadı; çünkü bir kere arazi yapımız gittikçe ufaldı, artık cüce işletmeler var. Benim çevremde 10'ar dönüm, 5'er dönüm yerlerde pamuk ekiliyor. Bu adamın şu anda 5 dönüm pamuk ekerek geçimini sağlaması zaten imkânsız. Bu 5 dönüm bir sonraki jenerasyonda belki 5 çocuğa bölünecek, herkesin 1'er dönüm arazisi olacak, ondan sonra da burası bir bahçe haline gelecek. Ama siz bir ovanın ortasında bahçecilik yapamazsınız. Demek ki, Türkiye'de arazi toplulaştırmasının ve bu miras hukukunun veyahut Medeni Kanunun bu arazi bölünmesine mutlaka ve mutlaka bir şekilde eğilmesi lazım.

İkincisi, biraz evvel Gürol Hocamın da dediği gibi mutlaka çiftçiye arazisine yatırım yapabilecek imkânlar sunulması lazım. Şimdi ben traktör alırken gümrük ödüyorum. Ama tekstil firması gümrüksüz tekstil makinesi ithal ediyor. Türkiye'de dağıtılmış yüzbinlerce teşvik var. 'Nereye gitmiş?' diye bakın onlara, hepsi sanayiye gitmiş.

Gürol Ergin - Yatırım teşviklerinde tarıma verilen yüzde 1,3, toprak sanayiine verilen de yüzde 1.3.. Yani seramiğe verilen yatırım teşviki ile tarıma verilen yatırım teşviki aynı oranda.

Hulusi Tanman - Evet, ne teşvikler verilmiş ve bunların çok ekonomik teşvikler olduğu kanaatinde de değilim. Türkiye'de hortumlanan 40 milyar dolardan bahsediliyor. Oysa tarıma verilen bütün teşvikleri toplasanız 10 milyar doları bulmaz.

İkincisi, öncelikle ticari faiz, zirai faiz arasındaki farkın bir teşvik olduğu kanaatinde değilim; ticaretle ziraat ayrı ayrı branşlardır. Siz ticaretle her ay hatta her gün yatırdığınızı çevirebilirsiniz. Dolayısıyla, aldığınız krediyi hemen ertesi gün ödeyebilirsiniz. Ama ziraatta mevsimseldir, yani siz pamuk ektiğiniz zaman bunu ancak 5-6 ay sonra alabilirsiniz; buğday ektiğiniz zaman 4 ay sonra alırsınız.

Ziraat Bankası'nın kuruluş amacı, uzun vadeli ve düşük faizli kredi vermektir. Dolay-

Hulusi Tanman

ısıyla, siz Ziraat Bankası'nın faizlerini bir ticari bankanın faizleriyle karşılaştıramazsınız. Aradaki faiz farkı aslında Türkiye'deki çarpık ekonomiden dolayı yine bankaların cebine giren faiz geliridir. Benim cebime buradan bir şey girmiyor.

Ziraat Bankası'nın görev zararları 20 milyar dolar deniliyor. Bunun 11 milyar dolarının pamuk üreticisine verilen primlerden kaynaklandığı ifade ediliyor. Bunun da gerçek olmadığı meydana çıktı. Gerçek olmadığına meydana çıkartan bir arkadaşımızın raporu da benim yanımda. Bu raporu hazırlayan Zafer Yükseler DPT'de çalışıyor. Bu raporda, 1993'te verilen 124 milyon dolarlık prime Ziraat Bankası'nın dolar bazında yılda yüzde 128 faiz uygulayarak - böyle bir faiz dünyanın hiçbir yerinde yok - 1998'de 7,7 milyar dolara, bugün de bu görev zararının 11 milyar dolara çıktığı görülüyor. Tabii bu rapor kapalı kapılar ardında konuşulacak bir rapor olduğu ortaya çıktı, ortaya çıktığı için de Zafer beyi görevden aldılar. Fakat çok enteresandır, televizyonlarda, açık oturumlarda hiç bundan bahsedilmiyor ve Ziraat Bankası'nın görev zararları bu şekilde ifade edilmeye devam ediliyor. Dünya Bankası'na yapmış olduğumuz toplantıda bunlardan bahsettik; bundan haberleri yok, yahut yokmuş gibi konuşuyorlar, onu bilmiyorum.

Tarım sektöründeki kayıt dışılık da çok önemli Türkiye açısından. 1998'deki rakamlar bende var. Sadece pamukta kayıt dışı işlenen miktarın 400 bin ton olduğunu tespit edildi. Bunu Tekstil İhracatçıları Birliği Başkanlığı tespit etti. Bunun ekonomiye o günkü kaybı 8,5 milyar dolardı. Biz belki yanlış hesapladık, bilmiyorum ama buğdaydaki ve

Hulusi Tanman:
"Ziraat Bankası'nın kuruluş amacı, uzun vadeli ve düşük faizli kredi vermektir. Dolayısıyla, siz Ziraat Bankası'nın faizlerini bir ticari bankanın faizleriyle karşılaştıramazsınız."

undaki kaçaklığı hesap ettik. 17 milyar dolarları buldu. Dünyanın hiçbir yerinde fişsiz ek-mek yok ama bizde var, hiç kimse buğdayını faturayla satmıyor. Bir tek ben satıyorum buğdayımı faturayla, neden onu da söyleyeyim. Çünkü ben büyük işletme olarak deftere tabiiyim. Ama benim gibi de belki Türkiye'de 5-6 tane işletme var, diğerlerinin hepsi buğdayını, pamuğunu, mısırını faturasız satıyor. Peki sonra? Türkiye'nin asıl sorunu, bu kayıt dışını kayıt içerisine almasıdır. Siz bu kayıt dışını bir kere kayıt içerisine aldığınız zaman kaynak yaratırsınız ve o kaynaktan da tekrar tarımı destekleyebilirsiniz. Bu milyarlarca doları kayıt dışı bırakıyorsunuz ve buna bir çözüm getirmiyorsunuz ve çözüm olarak da doğrudan gelir desteğini getiriyorsunuz. Doğrudan gelir desteği üretim parametresinin olmamasının yanında kayıt dışını da teşvik eden bir sistemdir.

Adama 5 dolar veriyorsunuz, bir kere bu destek değil, -Gürol hocam gayet güzel söyledi- bu bir 'fak-fuk fon'. Ben size hemen şöyle bir örnek getireyim: Bizim bölgede ortalama tarla 30 dönümdür, bir pamuk çiftçisinin 300 kg pamuk aldığını düşünün, bu 9 ton çiğitli pamuk eder. 9 ton çiğitli pamuğu bugün 400 bin liradan sattığını düşünelim. Yaklaşık 3,5 milyar Türk lirası eder. Bugün bu adam 9 ton pamuğu için 9 sent de prim alıyor. 9 sent prim, 9 ton pamuktan 810 dolar eder. Ama 30 dönümden 810 dolar destek alan adama siz bu desteği de vermiyorsunuz, 150 dolar veriyorsunuz.

Gürol Ergin - Gübre desteği de kalkıyor.

Hulusi Tanman - Zaten gübre desteği yok. 178 bin liraya aldığım gübrenin 17 bin lirası şu anda destek içerisinde, bu 17 bin liralık destek yüzünden de ben aşağı-yukarı 12-13 tane imza dolaştırıyorum.

Mehmet Açıkgöz - Zaten küçük çiftçi hiç uğraşmıyor.

Hulusi Tanman - Yani bu bir kepezelik. Dolayısıyla siz adamın gelirini bu şekilde aşağıya çekiyorsunuz.

İkincisi, adama diyorsunuz ki; "Ben sana 5 dolar veriyorum, sen ne ekersen ek." Bana da 5 dolar verseler, ben derim ki, "Ben ne diye pamuk ekeyim, bu kadar yüksek maliyetle uğraşayım", hiç ekmeyeyim. Bir şey ekmiş olmak için süpürge tohumu ekerim, o 5 dolarımı alırım. ABD'de doğrudan gelir desteği dekar başına 20 bin dolarmış galiba. Bu 5 doları veri-

yorsunuz ve adam gene malını kayıtdışı olarak satmaya devam ediyor. Çünkü adamın o 5 doları alması, ürününü kayıt içerisinde satmasını mecbur eden bir sistem değil. Kaldı ki, ben insanların zorlamayla kayıt içerisine alınabileceği kanaatinde de değilim. Ancak siz insana kayıt içerisine girdiğinde bir teşvik verirsiniz, o zaman o insan seve seve kayıt içerisine girer. Prim sistemi bazı ürünlerde uygulanabilir. Ama Türkiye'nin birçok ana ürünlerinde uygulanabileceği inancındayız, bunun da araştırmalarını yaptık. Prim sistemi kayıt içerisine al-dırıcı bir sistemdir. Şimdi pamuğunu satan vatan-daş bu 9 sent'i almak için götürüyor faturasını kestiriyor. Bu yolsuzluklara yol açıyor-muş, açmıyormuş, ayrı bir konu, o maliyeti ilgilendiren bir konudur. O yolsuzluk konusunun üzerine başka türlü tedbirlerle gidilebilir. Ama sistem olarak bu sistem kayıt dışını ortadan kaldıran bir sistemdir.

Diğer taraftan siz ne kadar çok üretirseniz, o kadar çok prim alırsınız ve bugün Türkiye'de yaşadığımız sıkıntının aslında temelindeki mesele de ürettiğimizden daha fazlasını tüketmemizden kaynaklanan bir sistemdir. Türkiye üretmiyor, siz 65 milyon nüfusunuzla bir Norveç kadar üretmiyorsanız, 'üretmiyorsunuz' demektir. Dolayısıyla satamıyoruz da... Türkiye bence üretimi teşvik edici, üretimi artırıcı sistemleri uygulamak zorundadır. Bunlardan bir tanesi de bu prim sistemidir.

Kısaca üretimle alakalı bir başka şeye de değinmek istiyorum. Türkiye'yi makro ekonomik bir bütün olarak ele alırsak; üretmedikten sonra bu 220 milyar dolarlık borcunu ödeme şansı yoktur. Ben bir çiftçi olarak aldığım kredilere bakarım, "pamuğumu şu kadar satıyorum, bunu ödeyebilirim" derim, kredisini ona göre ayarlarım. Ayarlayamamışsam yahut herhangi bir darbe yemişsem, en nihayet arabamı satarım, tarlamı satarım; o krediyi ödeyebilirim. Ama bir ülke bir şey satamaz, siz kalkıp, borçlarınızı ödemek için Trakya'yı satamazsınız, Ege Bölgesini satamazsınız. Verilen borç da istenir, alınır... Bize borç verdikleri için o insanları suçlamıyorum; sen 220 milyar dolar borçlanmışsan, o Türk insanının kabahatidir. Türkiye'ye bu 220 milyar dolar da ödetelecektir. Türkiye bir şeyini satmak istemiyorsa -ki, korkarım ki o pozisyonun içerisine girdik bugün. Belki Kıbrıs, belki Güneydoğuda bir başka gelişme- mutlaka üretmek, üretimini artırmak zorundadır.

Hulusi Tanman:
"Üretimi artırıcı parametrelerin mutlaka olayın içerisine sokulması ve verimliliğin artması için Türkiye'deki bölünmüşlüğü giderilmesi, arazilerin optimal büyüklüklere getirilmesi lazımdır."

Dolayısıyla, tarımdaki desteklemelerin mutlaka devam etmesi, artması gerekir. Üretimi artırıcı parametrelerin mutlaka olayın içerisine sokulması ve verimliliğin artması için Türkiye'deki bölünmüşlüğü giderilmesi, arazilerin optimal büyüklüklere getirilmesi lazımdır. Ama bunlar hiçbir zaman bugünden yarına olmaz. Toprakların korunması lazımdır.

Başkan - Mehmet Bey, özellikle hem verim-destek ilişkisini, bunun yanı sıra tarım-sanayi ilişkisinin bugünkü çerçevesini değerlendirir misiniz?

Mehmet Açıkgöz - Uzun yıllardır Türk tarımı sanayie destek vermiş, kaynak aktarmıştır ve bu yapının da devam etmesi gerekmektedir. Türkiye'nin başka bir alternatifi de yoktur. Yani dışarıdan aldığı kaynakları genellikle yanlış kullanmıştır. Şimdi o kaynaklar da tükenmiştir ve bundan sonra yine Türkiye gelişecekse, sanayisini de geliştirecekse, tarımı da geliştirmek durumundadır.

Tarım sanayi entegrasyonu için uzun yıllardır bir şeyler yapılmaya uğraşılıyor; ama bu noktada da kopmalar var. Sanayiinin istediği kalitede ürün yetiştirilemiyor. Üretim planlamasının buna göre yapılması gerekir. Bazı yörelerde bu gayet güzel sağlanmış, burada sanayicinin de başarısı var, uzun yıllar verilen emek sonucu bir noktaya gelinebiliyor. Kamu zaman zaman bunlara yardımcı olmuş. Batı bölgelerimizde özellikle bu ilişki gayet güzel ve sanayiinin de katkısıyla belli kalitelere ulaşılabilmiş. Ama şimdi özellikle gıdalarda -özellikle AB ülkelerinde- gerek gıda kodekslerinde, gerek onların gıdalla ilgili tekliflerinde olsun, özellikle sağlık şartları, bitki sağlığı, hayvan sağlığı şartları ve diğer şartlar yönünden ölçüler oldukça yükseltilmiş durumdadır. Yani onlar aynı şeyleri bizim ülkemizde de aradıkları zaman daha ziyade tarife dışı engel gibi arıyorlar, standardını o kadar yükseltmişler ki, böyle bir üretimi bizim gibi ülkelerde yapabilmeyin zorluğu var. Çiftçimizin eğitim düzeyinin düşüklüğü, uygun işletme yapısına ulaşamaması nedeniyle bunları birçok şartlarda sağlayamıyoruz.

Öncelikle sanayi hammaddesinin kesintisiz, devamlı gelebilmesi lazım; gelebilmesi için de verimlilik ve belli bir işletme büyüklüğü de gerekiyor. Özellikle hayvancılık sektörünü alırsak, mesela, Türkiye'de büyükbaş hayvanlarda karkas ağırlığı 160-170 kg civarında. 1998 rakamlarına göre Türkiye'de hay-

van başına süt verimi 1.605 litre, bu rakam AB ülkelerinde 5.400 litre civarında. Amerika'da sığırların, ineklerin verimliliği 7.125 litre. Bu Türkiye'de yapılamaz manasında değil, mesela, benim kendi yönettiğim çiftlikte 8.300 litre civarında verimleri. Yani belli işletmelerde eğer o büyüklüğü yakalamışsa, teknolojiyi kullanıyorsa, aynı verimleri Türkiye'de yakalamak mümkün. Burada problem eğitimden ve işletmenin belli bir ekonomik büyüklükte olmamasından kaynaklanıyor. Tabii bu yine sanayii de zorluyor. Mesela, biz sütçüyüz, sütçülüğü zorlayan hayvancılık mı? Girdilerin yüksekliği, özellikle yem hammaddelelerinin fiyatlarının yüksekliği nedeniyle verimlilik düştü ve çiftçiye çoğu zaman dünya fiyatlarında fiyat veriyor olmamıza rağmen çiftçiye mutlu edemiyoruz; çünkü daha büyük beklentiler içinde. Yani buğdaya devlet nasıl dünya fiyatının üzerinde veriyor, sanayiciden de aynı fiyatı vermesini bekliyor. Darphanen yok ki, basıp verebilesin, bunlara uymak durumundasın. Dolayısıyla, çoğu zaman bunu çiftçilere anlatamıyoruz. Ne olması lazım? Verimliliği yükseltecek, hayvancılıkta kesif yemlerle beraber kendi ürettiği kaba yemleri kullanacak ki, maliyetlerini düşürecek, kendisine daha fazla para kalacak. Bugün örneğin, Bursa bölgesinde sütün litresi 178 bin lira. Eğer bir işletme 150 bin liraya sütü mal ediyorsa, litresinde 28 bin lira kalır. 170 bin liraya mal ediyorsa, kendisine bir şey kalmayabilir, bu daha ziyade işletmelerle ilgili.

Bir de tabii Türkiye'de paranın maliyeti var. Diyelim ki, bunu markete 5 aylık vade ile satarsan, sen üreticiye 1 ayda paranı ödüyorsun, 4 ay da bunun finansmanı var, ayda yüzde 10 gibi faizler var, bunu koyacaksın buraya. Bunu kim karşılıyor? Satıyorsun, 5 ay sonra paranı alıyorsun, bir de finansman yükü biniyor. Örneğin salatalık nasıl güneyden 25 bin liraya alınıp, Bursa pazarında 200 bin liraya satılıyorsa -hiçbir emeği yok, sadece pazarlıyor... Türkiye'de pazarlama zincirlerinde maalesef sakatlık var, birçok zaman işlenmiş ürünleri izah etmek mümkün, fakat diğerlerinin izahı da yok.

Türkiye'nin şu gerçeği var: İnsanlar hayvanlardan alıyor; ama parayı oraya döndürmüyor, hayvanlar yine o çok kötü şartlarında, bakımsız, verimsiz olarak kalıyor. Yani "yatırımını orada kazandım, orayı geliştireyim" diye bir konu yok. Özellikle işletme büyüklü-

Mehmet Açıkgöz:
"Uzun yıllardır Türk tarımı sanayie destek vermiş, kaynak aktarmıştır ve bu yapının da devam etmesi gerekmektedir."

ğüne ulaşılmadığı için bu konular problem olmaya devam ediyor.

Örgütlenme yok. Eğitimi sağlayacak, girdileri ucuza sağlayacak, az önceki örnekte olduğu gibi, bitkisel üretimde de girdiler çok pahalı, pahalılığın bazen nedeni yok. Ama tekelleşmeler de olabiliyor gereğinde, birtakım hizmetler daha ucuz getirilemiyor. "Vur abalya" denir ya, o sistem maalesef devam ediyor. AB'ye verilen Ulusal Program'da tarımla ilgili birçok şey yazmışlar. Bunların bir çoğu temenni gibi, Türkiye'nin dönüşümü arzu ediliyor uzun yıllardır. Fakat ciddi bir şey yapılmıyor.

Kanaatimce destekleri kaldırarak dönüşüm yapamayız. Yunanistan, AB'ye katılıyor ve nüfusunun yüzde 18'inin tarımla uğraşiyor; AB'ye göre bu üç katı oranında ve son yıllarda 1 milyar doların üzerinde tarımsal ihracatta açıkları var. Et ve süt ürünleri ihracatının 1.6 milyar dolar açık verdiğinden bahsediliyor. Yunanistan hayvancılığı AB'ye girdikten sonra çok büyük sıkıntıya giriyor. Şu an AB'den her yıl 3 milyar 540 milyon ECU yardım alıyorlar ve buna rağmen henüz bu sistemlerini oturtabilmiş değiller. Oradaki çiftçi gelirlerinin yüzde 50'sini hükümetlerin ve AB'nin desteklerinden sağlıyor. Bu rakamları Dünya Bankası'nın yeni bir raporundan söylüyorum. Ama biz hiçbir destek vermeden, hatta mevcut destekleri de kaldırarak diyoruz ki, "Bir dönüşüm yapsın çiftçimiz, çağa uysun veya bu liberal politikalara uysun." Zaten belli bir büyüklüğe ulaşmamışsa, işletme büyüklüğü küçükse, eğitimi yoksa, teknolojiyi kullanamıyorsa, bunu nasıl yapacak?

Son olarak; doğrudan gelir desteği olabilir mi? Doğrudan gelir desteğini Avrupa'da ve ABD'de daha ziyade, arzi kısıtlanan ürünlerde veya üretimden vazgeçildiğinde, çiftçi zararını karşılamak için veriliyor. Türkiye için tarımsal bir destekleme metodu olarak kullanılabileceğini düşünmüyorum. Türkiye'deki uygulamaya bakıyoruz, AB'ye verdiğiniz ulusal programda bununla ilgili bilgi verilmiş. Dört ilimizin yedi ilçesinin 71 köyünde uygulama yaptık geçen yıl. Trabzon'da, Adıyaman'da, Ankara'da ve Antalya'da 9.654 çiftçiye kaydı yapılarak, 2.3 milyon dolar para ödemişiz. Dekar başına 5'er dolar üzere. Tabii burada bir çok problem çıktı. Mesela, özellikle Polatlı'da 2.000 çiftçi beklenirken, 8.000 çiftçi geldi; tapu büyük dedesinin üze-

rinde, birçok varis çıkıyor, konuyu da çözemiyorsun, tapu kayıtları yok çünkü, çiftçinin kaydı yok. Bir sistemsizlik var; kimin ne yapacağını bilemiyorsun. Tabii bu deneme şeklindeydi. Bazı yerlerde bu tapu üzerinden verildi. Bir tapudan 20-30-50-100 varis çıkıyor, bazı yerde beyanla olabiliyor; ama görülüyor ki, Türkiye'de çiftçi kayıt sistemi yok. Kadastro geçmemiş, dolayısıyla, böyle bir sistemin sağlıklı uygulanması mümkün değil ama fakir çiftçilere verilecekse tabii ki verilsin.

Gerek Dünya Ticaret Örgütü'ne, gerek AB'nin Ortak Tarım Politikasına uyumu sağlayabilmemiz lazım. Onlarda sanayiye yönelik destekler de, üreticiye yönelik destekler de var. Öncelikle AB'de olduğu gibi üretici birliklerinin kurulması gerekiyor. Bu örgütlenme sağlanmadan belirlenen politikaları uygulamak mümkün olamaz. Çünkü bu örgütlenmeler sanayi de desteklemiş oluyor, ona kaliteli ve yeterli hammaddeyi sağlıyor.

Hulusi Tanman - Örgütlenmeyle, üretici birliklerinin kurulmasıyla ilgili bir kanun tasarısı hazırlanmış. Bu kanun tasarısında iki nokta bence çok mahsur. Birincisi, bu üretici birliklerinin finansal yapısı yok. Yani bu üretici birlikleri, aynen Dernekler Kanundaki gibi bir aidat üzerine kurulmuş, bunun yürüyeceği kanaatinde değilim. Çünkü finansal bir geliri kesin olarak sağlanmadıktan sonra bunun ayakta durması mümkün değil.

İkincisi, üretici birliklerine katılım da, zorunlu değil. Biz 1993'de Ege Çiftçiler Derneği'ni kurduk. 3.000 kusura üyeye ulaştık; ama bu yaklaşık 8-9 sene içerisinde oldu ve her köye gidip, teker teker insanlara olaylara anlatıp, onları kazanmaya çalıştık.

Şunu gördüm ki; bu uzun uğraşlardan sonra üreticinin örgütlenmeye karşı bir korkusu var. Bir dağ köyündeki kahveye gittiğiniz zaman, adam size şunu soruyor: "Ben sizin derneğe girersem, başıma bir şey gelir mi?" Bir noktada kayıt altına girmekten korkuyor, bir noktada da örgütlenme korkusu var. Güçlü Türk devleti aslında ekonomik olarak son derece güçsüz; ama vatandaşına karşı çok güçlü. Biraz evvel Gürol Hocam, "Neden üretici tepkisini göstermiyor?" dedi. Biz Aydın bölgesinde çok büyük bir miting yapmayı kararlaştırdık, hemen Aydın'da yürüyüşler yasaklandı. Gece emniyetten, jandarmadan arkadaşlar geldiler, "ne yapacaksınız, niye yürüyorsunuz, kime karşı tepkiniz var?" diye soruyorlar. San-

Mehmet Açıkgöz:
"İnsanlar hayvanlardan alıyor ama parayı oraya döndürmüyor, hayvanlar yine o çok kötü şartlarında, bakımsız, verimsiz olarak kalıyor."

ki bir anarşist başıymışız gibi bir havanın içine girdik. Güçlü Türk devleti gücünü bu şekilde vatandaşının tepesinde boza pişirerek göstermeye kalkıyor. Onun için üreticinin de örgütlenmesi son derece zor.

Türkel Minibaş - Tarıma bir de uluslararası yasalar, yapılan anlaşmalar boyutuyla bakmamız lazım. Siz burada istediğiniz kadar direnin, Türkiye çiftçisi istediği kadar daha eğitilmiş olmaya, mevcut olanaklardan yararlanmaya çalışsın, bu her şey düzelecek demek değil, bunun bilincinde olmakta yarar var. Çünkü her ne kadar Gürol Bey Atatürk döneminde bir tarım politikası olduğundan bahsettiyse de, o dönemde zaten başka şans da yoktu Türkiye'nin. Ürettiğiniz şey 5-6 kalem tarım ürünü.

Gürol Ergin - Ama o şansı gören insanlar varmış.

Türkel Minibaş - Türkiye Cumhuriyeti'nin üzerine oturduğu sistem, kapitalist sistem. Kapitalist sistemin kuralları içinde varolmaya hep çabalamışsınız; ama zaman zaman pazarlık gücünüz olmuş, zaman zaman olmamış. Bence bütün mesele de burada, yani o aydınlığı gören insanlar bugünkülerden daha iyidiler, daha kötüydüler tartışmasını yapmıyorum ben. Ama o güne baktığınız zaman, savaştan çıkmış bir toplum var, Ulusal Kurtuluş Savaşını vermiş, kendi ülkesini ayakta tutmaya çalışmış, İkinci Dünya Savaşı sonrasında baktığınız zaman savaşa girmiş gibi yapıp da girmemiş, böyle ince politikalar üzerine oturan bir devlet... Stokları var, kendi kendini besliyor ve tarıma ağırlık veriyor.

Ama yine aynı dönemde şunu göz ardı edemezsiniz: Dünya Bankası traktör almanız için kredi verirken, traktör fabrikası kurmanız için kimse kredi vermemiş. O sırada traktör fabrikasını da İtalya'da kurdurmuş. Siz traktör alıyorsunuz, öbürü size satıyor, böylelikle sistem kendi iç dengelerini kuruyor. Yani şu an yaşananları ve yaşanabilecek olanları daha objektif görmemiz mümkün olabilir diye söylüyorum. Geçenlerde televizyonların birinde bu konuda bir tartışma vardı ve burada Türkiye'nin popüler iktisat profesörlerinden biri; "Bilgi çağına yaşayan bir toplumda artık tarımla uğraşmayalım. Yani daha az insan tarımda olsun ve biz buna kafa yormayalım, başka şeylere kafa yoralım" dedi.

Şu anda kapitalist sistem dışında bir alternatifi yok sistemin. Bugün globalizasyon

sürecini yaşıyor kapitalizm ve bunun da yasalarını ortaya koyuyor. 1986-1994'te Uruguay Raundu'nda iki tane sektör anlaşması yapılmıştı, biri tarımdı, biri tekstil konfeksiyondü. İkisi de insanların somut ihtiyacı şeyler. "Niye tarımdan vazgeçemeyiz" in bir ifadesidir bu aynı zamanda. Yaşamı devam ettirebilmeniz karnınızın tokluğuna bağlı. O zaman niye Uruguay Raundu gibi kapitalist sistemin nasıl işleyeceğinin belirlendiği bir toplantıda tarım ve tekstil sektör anlaşması olarak ortaya konuldu, zaten kendiliğinden ortaya çıkıyor.

Çok kaba hatlarıyla baktığımız zaman, biz AB ve ABD'nin fiyatlarıyla Türkiye'yi mukayese ediyoruz, bugünkü tartışmada da aynı şeyi yaptık. Ama şunu çok iyi biliyoruz ki, ABD'nin elinde çok ciddi tarım stokları ve hayvancılık stokları var. Bu stokları eritebilmeniz lazım ve aynı zamanda ABD de, AB de tarım ve hayvancılık üzerine çok ciddi bir koruma uyguluyor. Niye Türkiye'nin böyle bir süreçte kendini koruması engelleniyor, bir de orayı tartışmamızda yarar var. Onun yerine bütün desteklerin kaldırılması isteniliyor. Aslında bunu söylerken de biliyoruz ki, girdi sübvansiyonları birdenbire kalkmıyor, bütçe de pay konulacak; ama onların hepsi 2003 itibarıyla bitecek. Yani ara bir geçiş dönemi var, fakat çok kısa bir geçiş dönemi. Ama yine şu tartışmayı da yapmakta yarar var: 1994'te Uruguay Raundu bittiği zaman, "biz başımıza bunların geleceğini bilirken, niye yapmadık da şimdi yapıyoruz"u düşünürsek, yine tartışmayı açtığım noktaya gelmek istiyorum. Tarıma politik yanıyla da bakmamız gerekir. Çünkü Türkiye'de her 100 kişiden 45'i bununla uğraşıyor, bu alanda yaşıyorsa önemli politik bir gücü var demektir. O zaman 'doğru-

Türkel Minibaş:
"Uruguay
Raundu'nda
iki tane sektör
anlaşması
yapılmıştı,
biri tarımdı,
biri tekstil
konfeksiyondü.
İkisi de
insanların somut
ihtiyacı şeyler.
'Niye tarımdan
vazgeçemeyiz'in
bir ifadesidir bu
aynı zamanda."

dan gelir desteği' gibi destekler her ne kadar ABD' veya benzeri ülkeler de uygulanıyorsa da, Türkiye gibi bir ülkede uygulanış biçimini de tartışmak lazım. Tamam destekleri kaldıralım, bundan sonra bizim çiftçimiz de piyasa kuralları içinde alışverişini yapsın; gübresini alsın, -deminden beri konuşulanların özeti-kredisine piyasa fiyatından kredi bulsun, tohumluğunu piyasa fiyatından alsın" demek, tabii çok mantıklı geliyor, kapitalist sistemin kuralları içinde böyle olması lazım. Ama bir yanıyla bakıyorsunuz, kapitalizmin güçlü ülkeleri hiç de böyle yapmıyor. O zaman ortada önemli bir sorun var.

İkinci sorun, destekler olacaksa da, aynı desteklerin Türkiye gibi bir ülkede olmasının olanağı yok. Çünkü buradaki sizin çiftçinin hepsi denildiği gibi, zengin toprak ağalarının oluşan çiftçiler de değil. Yani 'hep çiftçi' derken, biz gelir gruplarına ayırmadan konuşuyoruz, genel bir başlık altında çiftçileri alıyoruz. Ama üstünde bir büyüklüğü var, bir de küçüklüğü, orta ölçeklileri var. Her ne kadar desteklerin kalkması, doğrudan devlet eliyle toprak ağalarının -bugüne kadar yapıldığı gibi- finanse edilmesinin ortadan kaldırılması anlamına da geliyorsa da, öbür yanıyla bakıyorsunuz, küçük ve orta ölçekliler ne olacaklar? Onları da demek ki, artık üretim yapmaktan vazgeçirmeye kendi alanlarından vazgeçirtmeye zorluyorsunuz demektir.

Burada birkaç tane nokta var, bir tanesi; Türkiye'de gündeme gelen doğrudan gelir desteği fakir çiftçiye yöneltildiği için bir kere yanlış bir politikadır; yani iktisaden yanlıştır. Çiftçinin çıkarlarını filan bir yana bırakalım, bir ülkenin ekonomisi için doğru bir yöntem değildir. Çünkü biliyorsunuz Keynesyen politikalarda bu çok açık ve net olarak ifade edilir- hiçbir zaman için doğrudan gelir desteği yapılmaz. Çünkü böyle bir şeyi yaptığınız zaman yatırımda kullanmazlar, tüketime kaydırırlar. Tüketime kaydırınca da ülke ekonomisine üretimi artıracak bir katkı yerine enflasyona neden olacak bir katkıda bulunurlar. Onun için doğrudan gelir desteğinin fakir çiftçiye yapılması -veya küçük ve orta ölçekli deyin isterseniz- doğru değildir.

Mehmet Açıkgöz - Yani üretim dışı yapılması mı?

Türkel Minibaş - Evet, çünkü üretim dışı yapıyorsunuz böyle bir desteği. O zaman ne yapacaktır? Bugüne kadar eline geçmemiş

olan bir geliri, kendine ek gelirmiş gibi düşünecek, bunu farklı alanlara kaydıracaktır. Doğalısıyla sistem, model olarak yanlıştır.

İkincisi, Türkiye'de tarım kayıt dışı çalışan bir alan; yani kayıt dışı üretim kadar çalışan da kayıtdışı çalışıyor gizli işsiz durumunda, aile efradı tarımda ve hiçbir kayıtlı değil. Bunlardan desteği çektiğiniz zaman üretimde büyük düşüş oluyor mu? Olmuyor, ama onların yaşam standartlarında oluyor, böyle bir sorun ortaya çıkıyor. Bu bir süre sonra girdilerin, desteklerin kaldırılması, toprak mülkiyetinin el değiştirmesine neden olacaktır. Kişiler 1 metrekare veya 10 metrekare alanda yapmayacak üretimini. Aksine bu yüksek maliyetleri kaldıramayacağı için üretimden vazgeçecek ve bir süre sonra da toprağını satmayı tercih edecek. Kime satacak? Büyük toprak sahiplerine. Siz, Hükümet olarak, bugüne kadar olduğu gibi 'toprak ağalarını finanse etmeye devam edelim' gibi bir soruyla ortaya çıkıyorsanız, şu anda büyük toprak ağalarını hem finanse etmek, hem toprakların o alana kayması gibi bir politikayı destekliyorsunuz ki, artık "toprak ağası" demek globalizasyon sürecinde hiç doğru bir şey değil. Yerli veya yabancı artık fark etmez, sermayenin önündeki engelleri kaldırdığınıza göre adı da üstünde "globalizasyon" dediğinize göre tarımı bu çerçevede piyasa ekonomisine açtığınıza göre ortaya çok ciddi bir mülkiyet değişimi sonucu çıkacaktır ki, bu yine kilitlendiğimiz nokta.

Peki, topraklarından kendi rızalarıyla vazgeçenler ne iş yapacaklar? Bunlar büyük kentlere göç edeceklerdir. Önemli bir sorun da şu: Büyük kentlere göç edenlerin artık 1930'lar, 1940'lar, 1950'lerde olduğu gibi sanayi kesiminde istihdam edilmeleri olanağı yoktur. Çünkü ortak globalizasyonun bir kuralı var, kaliteye dayalı üretim yapıyorsunuz. Kalite demek verimlilik demek. Tarımda yer almaktan vazgeçenler veya alamayacak olanlar, büyük kentlere göç ettikleri zaman sanayide istihdam edilmeyecekler, çünkü bu yeni ekonominin ne yeni sektörlerine göre, ne de eski ekonominin artık gelenekselleşmiş sektörlerine uyum yapabilecek nitelikte değiller. Artı, sistemin de buna ihtiyacı yok. Özellikle kriz süreçlerinde işsizler bu kadar artarken kırsal alanlardan gelen yeni işgücüne de zaten gereksinim yoktur.

Bir diğer husus da şu: 1980 sonrasında ya-

Türkel Minibaş:
"Şu anda kapitalist sistem dışında bir alternatifi yok sistemin. Bugün globalizasyon sürecini yaşıyor kapitalizm ve bunun da yasalarnı ortaya koyuyor."

şadığımız göçle birlikte yaşanan, kadın işgücünün sanayide, daha çok tekstil konfeksiyona dayalı istihdamı söz konusuydu, ama bugün bu da söz konusu değil. Çünkü yeni ekonominin sektörleri ki, daha çok elektronik veya benzer sektörler olacaktır önümüzdeki süreçte bunlar kent ekonomileri içinde yer alamayacaklar. İşte o zaman kara ekonominin bir boyutunu daha ortaya çıkacak.

Bir de bu dönüşüm, gelir dağılımında büyük bir bozukluğa neden olacaktır. Yani tarım kesiminde yer alanlar yerlerinden oynayacak. İnsanlar yerlerinden oynarken beraberinde bugüne kadar edinmedikleri alışkanlıkları da ortaya çıkmaya başlayacak, farklı yaşam kültürleri, farklı sorunlar ve onların sorunları artarak gündeme gelecek. Ama gelir dağılımındaki uçurumlar -tarımla sanayi kesimi arasında her zaman büyük boyuttaydı daha da artacaktır.

Uruguay Raund'un bir tarım anlaşması var. 1999 yılında IMF ile masaya oturduğunuz zaman önünüze konulan temel dayatmalardan bir tanesi de tarım reformunun yapılmasıdır. IMF daha önce de bunu başka ülkelerde gerçekleştirdi. Özellikle kredi verdiği ülkelerde, 2000 yılında 16 ülkede suyun özelleştirilmesini şart koşmuştu ve bu 16 ülkeye baktığınız zaman hepsinde de çocuk ve genç ölümlerinin kötü beslenme ve kirli sudan kaynaklandığını görüyoruz. Özelleştirilmiş bir suyla ne kadar sağlıklı hale gelirler, o ayrı bir tartışma konusu, ama bir de kendi ülkenize bakın. Bunu yapmasının nedeni şu: Küresel sürecin yasalarına uyum göstereceksiniz. Çünkü kendi siyasileriniz bugüne kadar bunu yapmaktan çekinmiş. Kolay değil buğday fiyatını tespit etmek. Bunlar sizin varlık nedeniniz, sadece oyla değil, oyun ötesinde de bir siyasi destek var. Özellikle Uruguay Raund'da yer alan boyutuyla bir tarım reformunun bu ülkede gerçekleştirilmesi seçilmiş siyasiler için cesaret ister. Zaten onun için yapamamışlardır, ama IMF'nin kredi verme zorunluluğu olduğu zaman bunu yapmak biraz daha kolaylaşır. Seçilmemiş bir ekonomi bakanıyla yapmanız daha da kolaylaştırabilir işi...

Yeniden başlangıç noktasına gelirse ve niye zorlanıyor dersek, tarımcılar tabii ki burada daha çok şey söyleyecek, ama bir kere Türkiye toprakları çok ilginç. Hepsini olmasa bile bütün topraklarımız kurak ve çorak topraklar değil bir kere. Amerikalıların tarım

alanındaki çalışmalarını takip ettiğiniz zaman Türkiye'yi Avrupa'nın Kaliforniya'sı olarak değerlendirdiklerini görüyoruz, iklim koşulları ve toprağın özellikleri nedeniyle. Burada istediğiniz tarım ürününü istediğiniz şekilde -çok güçlü yasalar da yoksa bu konuda deneyebilirsiniz. Çevrenin bu konuda ne kadar kirlendiği, halkın bundan nasıl zarar göreceği önemli değildir. Tarım dediğiniz sadece ürün değil ki, bunun bir de beraberinde tamamlayıcı yanı var. Bu ürünlerin böcek öldürücüsü var ve bunlar tamamlayıcı malları. Bunların deneme alanlarının olması lazım. Yine AB ve ABD güçlü çevre yasalarının da olduğu ülkeler, yani bizimki kadar kolaylıkla her şeyin denenebildiği ülkeler değil.

Biz hep Türkiye üretmiyor diyoruz. Ama Türkiye üretmiyor mu, üretmiyor mu? Şimdi bunu tartışmakta yarar var. 1995'ten bu yana baktığınız zaman Türkiye'nin 500 büyük sanayi kuruluşu kârlarının büyük bir alanını -ki büyük bir alan yüzde 50'nin üzerindedir- faaliyet dışı alandan sağlar.

Tarımda da büyük toprak sahiplerinin eğitim düzeylerinin, özellikle tarım teknolojisi konusundaki eğitim düzeylerinin Avrupa ile rekabet edebilecek düzeyde olduğunu söylememiz çok zor. Bütün bunlar, Türkiye'de hem üretmememin, hem dolayısıyla verimsizliğin temel koşullarını oluşturacaklardır, diye düşünüyorum.

Böyle bir perspektiften baktığımız zaman Avrupa Birliği de kapitalist sistem içinde ve kapitalist sistemin bir birlikteliği. Globalizasyon sürecinin ekonomik örgütlenmelerinin bir gayri resmi, bir de resmi bloklaşmaları vardır. Gayri resmi bloklaşmaları; kendi içlerinde Avrupa-Amerika diye bakmadan, rekabet edebilir sektörlerde belli omuzdaşlıklar kurulur. Diyelim ki, Avrupa arabada çok iyidir, Japonya arabada çok iyidir. Bugün Avrupa ile Japonya birbirine omuz verir, Amerika'ya karşı rekabet ederler. Bunlar gayri resmi bloklaşmalardır. Türkiye pamukta bunun çok ağır bedelini ödemiştir. Mesela Cezayir pamuğuyla Meksika pamuğunun arasındaki rekabetlerden Türkiye'nin zaman zaman zararları olmuştur.

Bunlar tarım politikası oluşturulurken ne kadar değerlendirilmektedir? "Türkiye'nin ciddi bir tarım politikası yoktur" derken; son 20 seneye baktığınız zaman bilakis tarımdan uzaklaşma politikasının olduğunu ve takdiri

Türkel Minibaş:
"Türkiye'de tarım kayıt dışı çalışan bir alan; yani kayıt dışı üretim kadar çalışan da kayıt dışı çalışıyor gizli işsiz durumunda."

ilahiyle de bir yanıyla Güneydoğu ve Doğu'daki savaş nedeniyle bu desteklenmiştir, o alanlarda üretim olamamıştır.

AB bu globalizasyon sürecinde zaten mozağin bir parçası. Dikkat edilirse Türkiye'ye tam üyelik koşulları içinde baktığınız zaman birkaç tane şart koyuyor:

Birincisi Kopenhag Kriterlerini yerine getireceksiniz. İkinci Türkiye IMF'nin paketine uyacak. IMF'nin paketinde ayrıca tarım reformu yapılacak deniyor. Yani böylelikle siz zaten Avrupa'nın tarım politikalarına uyum sağlamanın yanı sıra, Avrupa'nın da sizi rahatlıkla pazar olarak görmesi için gerekli olanları sağlamış oluyorsunuz.

ABD'de biyoteknolojide önemli gelişmeler yaşandı ki, tarımda dayanıklı ürünler, büyük verimli sığırlar bu nedenle yatıyor. Burada ciddi stoklar var, AB de buna karşılık Bilim Konseyinin yasalarıyla birlikte belli duvarlar koyuyor. Ayrıca rekabet kurallarının dışında, Bilim Komisyonu, Amerikan sığırlarının kanserojen yüklü hormonlu gıdalarla beslendiği için Avrupa'ya sokulmaması kararı alıyor. O zaman bunlar nereye satılacak? Tarımın tamamen desteksiz bırakıldığında, bu alanda uğraşanlar piyasalardan çekildiğinde zaten Türkiye, hepimizin de aşağı yukarı hemfikir olduğu gibi ithalata daha açık bir ülke haline gelecek. Hepsisi ithalat olmayacaktır belki. Şu anda Güneydoğu'da özel sektör tarafından yürütülen güçlü projeler var, bunlar yabancı sermaye ortaklıdır.

Mehmet Açıkgöz - Burada bir hususu eklemek istiyorum. Et sanayii ile ilgili bir yayında, "Avrupa'nın en modern tesisleri, Avrupa'ya mal satamıyor" diye bizim bir sanayicimiz, beyaz et sanayiinden söz ediyor. "Delidana ve şaptan dolayı AB'de istek patladı. Türkiye'den mal alamayan AB kapılarını Çin'e ve Tayvan'a açtı. Daralan ülke içi piyasalar beyaz etçileri öldürürken "A1" numarası olmadığından firmalar elleri boğründe bekliyorlar" diye bir ana başlık var. Gıdayla ilgili yasalarımız AB'ye uyduruldu, hijyen yasaları uydu. Fakat burada kamu çok yetersiz davranıyor. Çünkü onların istediği kamunun denetim sistemleri, laboratuvarları kurulmadığı için sanayici çok modern tesisleri kurmuş olmasına rağmen AB'ye beyaz et satamıyor.

Türkel Minibaş - Türkiye bunları kuramıyor mu, yoksa bu konuda hükümetler de biraz yavaş mı davranıyor?

Mehmet Açıkgöz - Türkiye'de sanayici bunları kuruyor. Süt ve et tesisleri dünyanın en modern tesisleri. Fakat kamu özel sektörün çok gerisinde. Kamu, sanayii bir başka ülkenin insanları Türkiye'de sanayi kurmuş gibi görüyor. Ama şimdi bu ihracatçı Bandırma'da kurmuş tesisini, satacak. AB'den veteriner geliyor, tesislerini mükemmel buluyor, fakat burada devletin kusuru var. Devlet çıkardığı yasaları uygulayamıyor, laboratuvarını kuramamış, cihazlarını alamamış... Devlet iyi denetleyemediği için oraya mallarını gönderemiyor. Dolayısıyla bütün kesimlerde bu sistemlerin benimsenmesi lazım ki, çıkışı müşterek bulalım.

Dünyadaki gıda anlayışları şöyle: Tarladan veya ahırdan itibaren tüketici onu yedikten 6 saat sonrasına kadar sanayiciyi sorumlu tutan bir zincir var. Yani bütün kademelerde insan sağlığına aykırı en ufak bir şey olması istenilmiyor, kullanılan gübreden, uygulanan sistemlerden hatta hayvanlara kötü davranıldığından veya fabrikasının çevreye zarar verip vermediğine kadar, çalışan işçilere nasıl davranıldığına kadar sistemin bütünlüğü içinde davranmak gerekiyor. Cemiyette veya en azından bilinçli kesimlerde bile aydınlarımızca takip edilmediği, konulara çok yüzeysel bakıldığı ve dolayısıyla politikaların bir derinliği gerektiğini anlatabilmek için bu örneği verdim.

Yasemin Öztürk - Türkel hocanın da, Mehmet Beyin de, Hulusi beyin de vurguladıkları konu hep Türkiye'deki küçük üreticilik. Yeni sistemde de arazi toplulaştırması gibi bir madde var. Genel olarak Türkiye tarımının yapısal sorunlarından bahsedilirken küçük üreticilik hep başa koyuluyor; pek çok sorunun kaynağı bu olarak vurgulanıyor. Bir bunu sormak istiyorum. Bir de yine bir türlü düzeltilemeyen sorunlardan plansız ekim var tabii konuşmamız gereken.

Türkel Minibaş - Ben öyle algılamıyorum, sorunların temeli küçük üretici değil.

Yasemin Öztürk - Hayır değil. Zaten zannediyorum Hulusi bey de o anlamda o vurguyu yapmadı, ama çok ciddi bir toprak küçüklüğü de var, işletme başına düşen toprağa baktığınızda böyle bir rasyonelite de var sonuçta. Asıl gelmek istediğim nokta şu: Hulusi bey "prim sistemi" dedi. Son uygulanacak modelden artık geri dönüş söz konusu değil, ama burada Türk tarımıyla ilgilenen kişiler ve kuruluşlar olarak Türkiye toplumuna özgü son 10-15 yıldır yaşadığımız destekleme modellerinden de

Türkel Minibaş:
"Tarımda yer almaktan vazgeçenler veya alamayacak olanlar, büyük kentlere göç ettikleri zaman sanayide istihdam edilmeyecekler, çünkü bu yeni ekonominin sektörlerine uyum sağlayabilecek nitelikte değiller."

yola çıkarak aslında nasıl bir şey uygulamak lazım? Tarımın kritik yönü ne?

Gürol Ergin - Türkiye'de işletme başına toprak az; -ki, 1990'ların rakamlarıyla 59 dönüm diyoruz-. Ama bugün ne olduğunu hiç birimiz bilemiyoruz.

İkincisi, bir çiftçinin 10 dönüm tarlası bile 3-5 parça. Burada tarım yapmak mümkün değil. Onun için Türk tarımında parçalı işletmelerin bütünleştirilmesi, arazi toplulaştırmasının yapılması gerekiyor. Bu yapılıyor ama kaplumbağa hızıyla. Bunu biraz açayım isterseniz.

Türkiye topraklarındaki diğer bir mesele de su sorunudur. Hesaplar bugün için ne derecede doğrudur, kestiremiyorum ama Türkiye'de sulandığı zaman 8.5 milyon hektar verimli olabilecek toprak var. Bugüne kadar gerek halkın kendisinin çabalarıyla, gerek DSI'nin ve Köy Hizmetlerinin çabalarıyla 4,5 milyon hektarına su getirilmiş, demek ki yarisına henüz su getirilememiştir.

Mehmet Açıkgöz - Hocam, Bursa'nın ovalarının bile daha yüzde 50'si sulanmıyor.

Gürol Ergin - Daha başka bir noktaya geyim. GAP'a Türkiye 14 milyar dolar harcadı, 18 milyar dolar daha harcayacaktı, ama son hesaplamalar artık 18 milyar doların da yetmeyeceğini gösteriyor. Bitirilmesi için hedef 2005 yılıydı, şimdi 2010 hedeflenerek yeni bir makro plan yapılıyor, ama bizim düşüncemize göre 2010'da da bitmez. Çünkü bitebilmesi için her yıl 1 milyar dolardan fazla para ayırmak gerekiyor. Türkiye'nin onu ayıracak gücü yok. En fazla 600-700 milyon dolar ayırabiliyor. GAP, proje olarak tarım açısından son derece önemli, ama burada sulama oranı yüzde 12,8; miktar olarak söylersem 215 bin hektar toprağa su götürülebilmıştır. Bu hızla gidilirse çok övündüğümüz GAP topraklarına ancak 60 yılda sulama götürülebilir. Oysa biliyorsunuz ki, 60 yıl bitmeden barajların ömrü bitecek. "Ne yapmalıyız?" sorusunun bir yanıtı da sulamaların hızlandırılmasıdır; sulamaya daha çok kaynak ayrılmalıdır. Bunu şunun için de söylüyorum: Hep gübre diyoruz, sulanmayan bir toprağa verilen gübrenin hiçbir anlamı yoktur. Verim alabilmek için önce toprağa su götürmek zorundasınız, sonra gübre atacaksınız.

Mehmet Açıkgöz - Sulama normalde çiftçi gelirini 10 kat artırıyor.

Gürol Ergin - Evet. Bu iki konu Türkiye'nin en temel konuları, ama elbette ki biraz önce

arkadaşlarımızın söyledikleri gibi nüfusun yüzde 40'ı kırsal alanda yaşıyorsa, bana göre bunun yüzde 1'i bile bugün çiftçi değil. Hiç olmazsa yüzde 3-5-10 çiftçi yaratılmalıdır. Türkiye'de ekstrem kesimler gerçek tarım yapmıyor. Ekstremlerden biri topraksız ve az topraklı çiftçi, diğeri de çok fazla toprağı olan çiftçi. DİE'den aldığım Güneydoğu Anadolu ile ilgili bir örnek vereyim: Güneydoğu Anadolu'da 405 büyük ailenin toprağı 3 milyon 152 bin dönüm; 50 bin ailenin toprağı ise toplam olarak 48 bin dönüm. Güneydoğu'da çiftçi kabul ettiğimiz veya öyle zannettiğimiz 50 bin ailenin ortalama toprağı 1 dönümden azdır. Şimdi burada tarım yapılmaz tabii. Ama 6 tane aile de bu 50 bin aile kadar toprağı sahip; ancak o da yapamıyor. Çünkü onun da o topraklara gücü yetmiyor. Oralar da zorlamayla olmayacağını biliyorum, ama mutlaka belli yöntemler kullanılarak o büyük toprakların daha işlevsel duruma getirilmesi gerekir. Bunun adına ister "toprak reformu" deyin, isterseniz başka biçimde ifade edin, o toprakların iyi tarım yapılır hale getirilmesi gerekir. Türkiye'de 4 milyon 100 bin diye sayılan işletmelerin 102 bininin hiç toprağı yok. Şimdi bunlara nasıl çiftçi diyorsunuz?

AB konusuna gelince; Türkiye en büyük yanışı 1996'da Gümrük Birliği'ne (GB) girmekle yapmıştır. Bunu Türkiye'de bayram diye ilan edenler bugün yaşanan krizlerin sorumlularıdır. Siz durumunuzu AB ülkelerinin durumuna yaklaştırmadan -aynı olması zor da- GB'ye giderseniz, oraya satacak hiçbir şeyiniz olmaz, ama onların her şeyi size satın alınacak ürün olarak girer. Ben bunu 1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret Anlaşması'na benzetiyorum. O zaman da bizi, "Gelin, karşılıklı olarak gümrükleri kaldıralım" diyerek kandırmışlardı. Onlar bize bütün tekstil ürünlerini satmışlar, Türkiye dünyaya sanayi ürünü olarak bir tek tekstil satarken, onu da satamaz hale gelmiş ve gümrük gelirlerinden de olmuştur. Türkiye iflas etmiştir. İşte Türkiye, 1996 başlarından beri de bunu yaşıyor bana göre. 1980'de Türkiye, dışarıya sattığı 7 birimin karşılığında tarımsal ürün olarak, 1 birim tarımsal ürün alıyordu; ama 1996'da 1 birim sattığına karşılık 1 birim alır duruma gelmiştir. Ondan sonra da bugün yaşadığımız krizler oluyor.

Tarım özellikle Özalizm denilen felsefeyle çökertilmiştir, ama ben o Özalizme de fazla kusur bulamıyorum. Çünkü Türkiye o menta-

Türkel Minibaş:
"Avrupa'nın
tarım
politikalarına
uyum
sağlamanın yanı
sıra, Avrupa'nın
da sizi rahatlıkla
pazar olarak
görmesi için
gerekli
olanakları
sağlamış
oluyorsunuz."

liteyle küreselleşmeye geçiyor. Kim ne derse desin Türkiye'yi çokerten küreselleşme olmuştur. Zira Türkiye'nin küresel yapıda yarış edebilecek durumu yok. Eğer Türkiye, kendisine "GB'ye gir" denildiği zaman "Beni AB'ye alın, o zaman GB'ye ister istemez girerim" deseydi, Türkiye'nin tarımsal yapısını ortak tarım politikasına uydurabilmek için kaynak alması mümkün olacaktı. Ama hem o kaynağı vermemek için, hem aslında daha o günlerden Türkiye ile alışverişte kendileri lehine durum yaratabilmek için Türkiye'yi GB'ye soktular, ama Türkiye bunu anlayamadı. Tam aksine davullu, zurnalı bayramlar yapıldı. Şimdi Türk Halkı, yaklaşık bir yıllık geliri kadar borç yükü altına girmiştir. Dikkat ediniz, o yıldan sonra Türkiye'nin dış borçları çok artmıştır. Çünkü giderek dış ticaret açığı arttı.

AB ortak tarım politikasını doğru ve tutarlı bir politika olarak görüyorum. Zaman zaman zaten belli sıkıntılar yaşadıkça da kendini revize etmiştir, özellikle 1992'de kendini çok ciddi olarak revize etmiştir, artan üretimden ve ürünlerden ötürü. 1945'te savaştan çıkıldığında Türkiye'nin buğdayına muhtaçtı Avrupa ve ABD'yi sıkıştırarak Türkiye'ye Marshall Yardımını başlatmıştır ki, Türkiye buğday üretip kendilerine versin. Ama artık Avrupa tarımını öyle bir noktaya getirmiştir ki, kendine yetmez hiçbir ürünü kalmamıştır, çok özel iklim koşulları arayan ürünler dışında.

7-8 yıl önce Ayşe Baysal hocamız televizyonlarda mercimek reklamı yapıyordu; Türkiye'nin mercimek üretimi çok fazlaydı, dışarı da satamıyordu. Ama bugün Türkiye mercimeği dışarıdan alıyor. Ürettiğinin iki katı pirinci dışarıdan alıyor, ama asıl çöküşü de hayvancılıkta yaşadı; birinci nedeni Özal'ın "terbiyevi ithalat"ı ki, aslında bence terbiyesizce bir ithalattır. İkincisi de, 1990'lı yılların ortalarında yurt dışından çok fazla döviz harcayarak yapılan hayvan ithalatından olmuştur. Ayrıca gelen hayvan da bir şeye yaramıştır.

Mehmet Açıkgöz - Hocam, 291 bin hayvan, 335 milyon dolara getirilmiştir.

Gürol Ergin - Her gelen bir kilogram et, bir hayvanın elden çıkarılmasına neden oldu. Çünkü et ithalatı da yapıldı bu sırada. Ben başlangıçta "bilmeyerek" diyordum, ama şimdi baktıkça bu politikaları gördükçe hep bilerek yapılmış gibi bir izlenime kapılıyorum.

Bir de Hulusi beyin söylediği şekilde bir prim sistemini çok tutarlı görmüyorum. Bir

Gürol Ergin

kilogram pamuk ürettiysen buna şu kadar sent prim şeklinde olmamalı. Maliyeti esas alan bir hedef fiyat belirlenmeli, dünya piyasalarındaki fiyattan alım yapılmalı; aradaki fark da, adına telafi edici ödeme mi dersiniz, yoksa fark ödeme mi dersiniz, ama prim de diyebilirsiniz., bu fark üreticiye verilmeli.

Dünya Ticaret Örgütü'ne (DTÖ) gelince, ABD'nin egemen olduğu bir kuruluş. Diğer güçlü devletler de önemli söz sahibi, ama burada kesin olarak egemen olan ABD'dir. ABD'nin yönetimine egemen olan da oradaki sermaye. Sermaye ahtapotun kolları gibi dünyayı sardı, bu kolların bir kısmı da Türkiye'yi sarıp sıkmaya çalışıyor. Bizim için şanssızlık, içerideki bazı insanların da ahtapot Türkiye'yi sıkarken, ahtapotun kollarını daha sıkı sarması için ona destek olmaya çalışması. Bu bizim için üzüntü verici.

Doğrudan gelir desteğiyle ilgili bir hususu söyleyerek bitiriyorum. Doğrudan gelir desteğinin nasıl uygulanacağı şu anda belirsizdir. Kayıt sistemi olmadan zaten böyle bir şey olmaz. Kayıt sistemi konusunda şu yılın şu ayına kadar bu konu çözümlenecek deniliyor. Kolay mı? Türkiye Cumhuriyeti kurulduğundan bugüne kadar topraklarının yarısını kadastrolaştıramamıştır, yani hangi toprak kimindir, belli değil. Şimdi nasıl olacak da bir yılda bütün Türkiye yüzeyindeki alanlarda bu sistemi oturtacaksınız? Doğrudan gelir desteği Türkiye'ye yanlış lanse edildi. ABD'deki uygulama son derece farklı. Orada iki şekilde uyguluyorlar. Birincisi, hükümet "Tarıma şu kadar parayla destek vereceğim. Bunun yüzde şu kadarını şu ürün için, şu kadarını şu ürün kullanacağım" diyor. Sonra buradan her üründe ton başına ne kadar destek vere-

Gürol Ergin:
"Sulanmayan bir toprağa verilen gübrenin hiçbir anlamı yoktur. Verim alabilmek için önce toprağa su götürmek zorundasınız, sonra gübre atacaksınız."

ceğini çıkarıyor toplam ürünlerde. Sonra da sizin ürettiğiniz ürüne göre size destek veriyor. Ama bu arada da sizden belli ürünlerdeki fazlaları giderme anlamında toprağınızın bir kısmını da ekmemenizi istiyor ve onun için de ayrıca ödeme yapıyor. AB'de de yaklaşık bu şekilde yapılıyor, ama bu yapılırken diğer destekler de yapılıyor. Elimdeki tablolar da AB'de 1998 yılı için tarım destekleri var; fiyat desteği belli ürünlerde var, ihracat sübvansiyonları, doğrudan gelir desteği var ve bunların oranları var. ABD'de de buna benzer bir durum var. 1999 yılı için toplam destek 46.7 milyar dolar ve bunun içerisinde neler var? Yaklaşık yüzde 31 oranında fiyat desteği, yüzde 21 kadar üretime dayalı ödemeler, yüzde 13 düzeyinde girdi kullanımında destekler var. Bunun dışında acil yardım, pazar kredisi, muhafaza, rezerv, gelir sigortası vs. pek çok destek var.

Bir de bu sigorta konusu çok önemli. Aslında tarım sigortalarına geçilmesi son derece gerekli, ama geçilmesinin sancısız olması veya halkın bir şekilde buna sıcak bakabilmesi için başlangıçta devletin oraya destek verme zorunluluğu var. Yoksa kolay kolay tarım sigortasına çiftçiyi geçiremezsiniz, çünkü geçecek hali yoktur.

Mehmet Açıkgöz - AB ülkelerinde süt tozunun bugün ton maliyeti 2.750 dolar, Türkiye'de de o kadardır maliyetimiz birçok zamanlar. Fakat onların ürünlerini geçen eylül ayına kadar 1.500 dolara satılıyordu İstanbul'da. Şu anda 2.000 dolar. Yani 150 doları nakliye olmak üzere demek ki 1.850 dolar dan oradan çıkmış oluyor. Ürünün maliyeti 2.750 dolar ve aynı ürün Avrupa'da 3.500 dolara satılıyor. İhracat destekleniyor.

Gürol Ergin - "Bize destek yapmayın" diyenler kendileri destekliyorlar.

Mehmet Açıkgöz - Gerek AB, gerek ABD'de destekler değişik adlar altında sürmektedir. Türkiye'nin tarımı zaten güçsüz ve cüzi bir destek veriyor. Bunların sözüyle bunları yapıyor olursak, büyük sancılar yaşayabiliriz. Tamam üretim azdır, verimsizlik vardır, fakat sadece bunu yapanların kusuru da değildir, Türkiye'nin şartları budur. Anadolu'da 779 bin km alanın sadece yüzde 15'i birinci sınıf topraklardır. Birçok problemler vardır, ama halk, bu topraklarda yine de aç değildir.

Gürol Ergin - Ben bir Kemalist olarak, yine Cumhuriyet'in başına dönüyorum. Cum-

huriyet kurulduğunda Türkiye buğdayını, ununu dışarıdan alıyormuş, bu çok önemli. Basmayı Japonya'dan, şekeri Rusya'dan alıyormuş, büyük alanlar ekilmeden boş duruyormuş. Cumhuriyet kurulduktan sonra bomboş duran bu alanlarda tarım yapabilmek için akla gelen her yol denenmiş. 1937'de "Zirai kombinalar kurulmuş". Bu kombinalar bence teknoparkların o zamanki biçimi, ama tarımsal anlamda. 1938'de Devlet Ziraat İşletmeleri kurulmuş, bugünkü TİGEM'lerin, yani devlet üretme çiftliklerinin temelini atılmış.

Türkel Minibaş - Peki, madem önemli, söyler misiniz, tohumlukları nasıl ayırdılar Tarım Bakanlığı'nda? Tohum Üretme ve Geliştirme Merkezi son dönemde oldu. Şimdi zavallı bir memurluk halinde devam ediyor. Siz kendi ülkenizde tohumunuzu bile geliştiremiyorsunuz, ne güzel ithal de ediyorsunuz ve siz bu zihniyeti tartışıyorsunuz. Tamam, o dönemde bu olmuş.

Gürol Ergin - Ben size bunları yanıt olarak söylemiyorum ki. Yani o zamanlar görevini yapmış insanlar vardı, şimdi niye yapılmıyor? Bir örnek vererek bitireyim. Bir ülke için önemli olan, o ülkeyi yönetenlerdir. 1939-1940 yıllarında Tarım Bakanı Muhlis Erkmendi. Ankara dışında göreve gidecek, şoförünü çağırıyor "oğlum, arabamın motorunu çıkart" diyor. Şoför şaşırıyor "niye çıkarayım Sayın Bakanım?" diyor. "Hiç belli olmaz oğlum, şimdi ben çıkar giderim, bizim hanım gelir sana, şu arabayla beni filan yere götür diyebilir. Sen de ona hayır diyemezsin, ama motoru çıkarırsak araba çalışmıyor diyebilirsin. Sen de rahat edersin, ben de." diyor. Türkiye'nin böyle devlet adamlarına gereksinimi var. Türkiye'yi yönetenler çoğu zaman iyi niyetli değil, fazla bilgili de değil açıkçası.

Başkan - Hocam, ekleme yapacak mısınız?

Türkel Minibaş - Desteklemeler konusunda diğer arkadaşlarımızın söyledikleri gibi alt sektörlerinin, ürün bazında revize edilmelelerinden yanayım. Bir de vazgeçilen ürünlerin yerine nelerin alacağını belirlemenmesi ve bu konuda alternatif ürün projelerinin geliştirilmesi lazım ki, buna mevcut reformda pek rastlayamıyoruz.

Bir diğer husus da gelir gruplarına göre desteklerin verilmesi. Yani biraz önce Gürol beyin söylediği gibi, Türkiye'de zengin tarımcılar var ki, bunlar genellikle tarımla uğraşmıyorlar. Sosyolojik olarak baktığınız zaman si-

Gürol Ergin:
"Türkiye'yi
çökerten
küreselleşme
olmuştur. Zira
Türkiye'nin
küresel yapıda
yarış edebilecek
durumu yok."

yası ve sosyolojik iktidar erkini elinde tutan kesimler var, "toprak ağaları" dediğimiz kesim var. Bir de bunun yanında büyük ölçekliler var. Bunların desteğe ihtiyacı var. Çünkü siz bir tarım ürününü üretirken başta petrol olmak üzere dışarıdan gelen ithalata bağlı girdiyle üretiyorsunuz. Sadece hükümetin verdiği desteklerin kaldırılmasıyla maliyetler artarken, bir de her hafta petrole zam gelen bir ülkede yaşıyorsanız, bunlar, bırakın küçük veya orta ölçekliyi, piyasa ekonomisi içinde büyük ölçekli üreticinin de buna dayanma şansı yoktur.

Öbür taraftan Gürol beyin "ABD her şeye hâkimdir" düşüncesiyle pek hemfikir değilim. Artık sistemin geldiği nokta globalizasyon. Buna niye gelindi? Demek ki sistemin tıkanıp bir yer var; çokuluslu firmalar artık eskisi kadar hızlı kâr elde etmiyorlar, kârlarının artış hızında düşme var. Bunun için sermayenin önünün açılması, rahat hareket edeceği bir ortamın olması lazım. DTÖ bu ihtiyaçtan dolayı çıktı. Bu nedenle DTÖ'nün üzerindeki egemenlik doğrusu salt ABD'de değil. Aslına sizin de öyle bakmadığınızı düşünüyorum...

Gürol Ergin - Söylediğim gibi bakıyorum.

Türkel Minibaş - Ama siz de uluslararası firmaların aynı şekilde etkinliğinden bahsettiniz. Tabii uluslararası diyoruz, ulusüstü diyoruz, hiçbirinin artık bir ulusu yok. DTÖ'nün içinde bizim bugüne kadar konuşmadığımız başka bir mekanizma var. Yani Türkiye hükümetlerinin, yarı çokuluslu firmalar gelip tarımda üretici oldukları zaman veya tarım sanayi ürünlerini ürettikleri zaman kendi başlarına karar almak, yasa çıkarmak, kanun gücünde kararnamelerle hareket etmek gibi şansları olmayacaktır. DTÖ nezdindeki tahkim mekanizmasıyla karşılaşacaklar. Kaldı ki, bu tahkim mekanizmalarının yönetimleri hiçbir zaman için hukukçulardan oluşmaz, o daldaki ciddi kuruluşların yöneticilerinden oluşur. Dolayısıyla bence şu anda Türkiye bunu tartışıyor, "Ülke tarımla mı kalkınsın, tarımsız mı kalkınsın?" gibi bir sorunu yok Türkiye'nin, sorunu daha vahim; kendi sanayisine tarımdan girdi vermeden, kendi halkını kendisi besleyemeden, çiftçisini, 70 küsur senedir almış olduğu bir sistemden birden bir okyanusun ortasına atıyorsunuz. Her 100 kişiden 45'ine diyorsunuz ki "bundan sonra başınızın çaresine bakın."

En başta tarım reformunun kıstasları içinde iki husus çok önemlidir demiştim. Biri

tarım nüfusunun azaltılması, biri tarımda istihdamın azaltılmasıdır. İki husus birbirinden farklıdır. Ama biz, ikisi için de ayrı ayrı nasıl bir strateji üreteceğimizi hâlâ bilmiyoruz ve zannediyoruz ki, tarımda destekler kalktığı zaman devletin üzerinden bir yük kalkacak, bütçeyle bir tasarruf sağlanmış olacak ve piyasa ekonomisi içinde aynen sanayide olduğu gibi güçlü olan yaşayacak ve rekabet kurallarına uyum gösteremeyenler de iflas edip gidecekler. Ama iflas edip gidecekleri bir alan yok; sıkıntı bir kere burada olacak.

Bir ikincisi, yine bugün konuşmadığımız husus, o da "Endüstri Bölgeleri Yasa Tasarısı"nın Mecliste olması; bu çok önemli tarım açısından. Çünkü tasarının yasalaşmasıyla birlikte Köy İşlerine ait olan hükümlerden tutun da, Belediyeler Kanunundaki sistemi düzenleyen hükümler işlevsizleşiyor.

Tarım reformu yaptığınızda öyle çok uzun da beklemeniz gerekmeyecek, insanların vazgeçmeleri, becerememeleri, iflas etmeleri, toprakları başkalarına satmaları veya hut yabancı şirketlerin gelmesi, yerli-yabancı ortaklık da olsa orada sonunda hedefimiz var, özel sektör olarak maksimum kâr elde etmemiz lazım. Kâr olmayacak bir alanda hiçbir zaman özel sermaye yatırım yapmaz, zaten kendine aykırı bir davranış olur böyle bir şey. Ama bu bir durumda ne olacak? Endüstri Bölgeleri Yasa Tasarısı'yla başka bir kaos daha yaşayacağız. Belki vazgeçilen üretim alanları boş durmayacağına göre, belki imara açılacak, belki şu an aklımıza gelmeyen başka bir alan için kullanılacak. Mesela, dediğim gibi, belki bir tarımsal laboratuvar alanı gibi kullanılacak. Şimdi bütün bunları düzenleyecek ara mekanizmaların veya kurumlaşmaların olması lazım. Doğrusunu söylemek gerekirse takip ettiğim kadarıyla ben bilmiyorum. Var mı böyle bir şey?

Gürol Ergin - Öyle bir gayret var.

Türkel Minibaş - Gayret var da, hayata geçiyor mu? Ama şunu da ümit ediyorum, tarımcılar, biz akademisyenler, en azından tarımın içinde bilfiil olan insanlar, kurumların başında olanlarla bu sorunları gündeme getiriyorsak, bu bile -geç kalınmış dahi olursa- önemli bir aşamadır diyorum. Umarım dikkat ederler, umutsuz değilim yani, umudum var.

Başkan - Toplantımıza katıldığınız için teşekkür ederim.

Gürol Ergin:
"Sermaye ahtapotun kolları gibi dünyayı sardı, bu kolların bir kısmı da Türkiye'yi sarıp sıkmaya çalışıyor. Bizim için şanssızlık, içerideki bazı insanların da ahtapotun kollarını daha sıkı sarması için ona destek olmaya çalışması."

Tarım Bakanı Prof. Dr. Hüsnü Yusuf Gökalp: "Yeni Sistem Tarımda Göçe Yol Açmayacak"

Türkiye tarım kesiminde planlı dönemin başlangıcından bu yana devam eden "destekleme sistemi" önümüzdeki dönemde ciddi bir dönüşüm yaşayacak. Tarım ve Köy İşleri Bakanı Sayın Prof. Dr. Hüsnü Yusuf Gökalp'le dergimizin Yayın Kurulu Üyesi Yasemin Öztürk'ün yaptığı röportajda Sayın Gökalp'in yeni modelle ilgili değerlendirmelerini bulacaksınız.

İktisat Dergisi - Tarımda mevcut destekleme sisteminin kurum ve araçlarının büyük ölçüde değiştirilmesi sonrasında ortaya çıkacak sorunlarla ilgili öngörüleriniz nelerdir ve bunları gidermek için ne gibi önlemler düşünüyorsunuz? Bu bağlamda tarımda yeni bir göç dalgasının ortaya çıkmasının olası sonuçları konusunda gerek Hükümetin, gerek Bakanlığınızın sosyal ve ekonomik boyutları kapsayan politikaları var mı?

Hüsnü Yusuf Gökalp - Tarım sektörü, halen millî gelirimizin yaklaşık yüzde 14'ünü ve istihdamın yüzde 43'ünü oluşturması bakımından ekonomimize oldukça önemli katkı yapması yanında, sosyal açıdan da çok büyük önem arz etmektedir. Diğer taraftan, temel ihtiyaç maddelerinin üretildiği sektör olmasının yanında, diğer sektörlerle hammadde temini, tüketim harcamaları, ihracata dolaylı ve doğrudan sağladığı katkı payı tarım sektörünün ekonomik ve sosyal açıdan taşıdığı önemi artırmaktadır. Yeni yaklaşımlarda ve reform kapsamında ele alınan konular bu sosyo-ekonomik gerçeklerin bilincinde değerlendirilmektedir ve tarım sektörü, Türkiye için vazgeçilemez bir sektördür.

Bilindiği gibi tarım sektöründe üretimin doğal faktörlere bağımlılığı ve buna paralel gelişen risk ve belirsizlikler, tarım ürünlerinin arz-talep esnekliklerinin düşük, üretim periyodunun uzun ve tarımsal gelirin düşük olması yanında, bu sektörün toplumda sosyal dengelerin sağlanması ve korunmasına ilişkin katkıları, tarım sektörünün birçok ülkede üretim-tüketim zinciri içerisinde desteklenmesine neden olmaktadır.

Sahip olduğu coğrafik yapısı ve ekolojik şartları nedeniyle tarımsal üretimde çeşitlilik ve miktar açısından büyük bir potansiyeli bulunan ve gerçek bir tarım ülkesi olarak Türkiye'de tarım politikaları, kaynakların akılcı ve planlı kullanılması halinde iç ve dış piyasada rekabet ortamında varlığını kanıtlaması ve bunu sürdürmesinin dinamik, güne ve ülke şartlarına uyum gösterebilen politika alternatiflerinin belirlenmesi ile ulaşılabileceği gerçeği üzerine yapılandırılmaktadır.

Genel anlamda Türkiye'de tarım politikalarının amacı; artan nüfusun beslenme ihtiyacının karşılanması, üretim düzeyi ve verimin artırılması, üretimde doğal etkenlerin olumsuz etkilerinin azaltılması, tarım ürünlerinde kendine yeterlilik seviyesinin yükseltilmesi, tarımsal gelirlerin artırılarak süreklilik kazandırılması, tarım ürünleri ihracatının artırılması ve kırsal kesimin kalkınması olarak ifade edilebilir.

Bu çerçevede, Cumhuriyetimizin kuruluşundan günümüze kadar, ülkemizin ekonomik ve sosyal gelişmesinde önemli görevler üstlenen tarım sektörü; bu uzun süreç içerisinde günümüze kadar ana hedefler değişmeksizin nitelik, kapsam ve yöntemi değiştirilerek desteklenmiştir. Ancak mevcut tarımsal destekleme politikalarının başlangıçtaki etkinliğini yitirmesi, bazı ürünlerinde stoklara yol açarken bazı ürünlerde talep açıklarının oluşması ve kamu kaynaklarına olan yü-

Diğer sektörlerle hammadde temini, tüketim harcamaları, ihracata dolaylı ve doğrudan sağladığı katkı payı tarım sektörünün ekonomik ve sosyal açıdan taşıdığı önemi artırmaktadır.

kün artması yanında küreselleşme sürecinde bu politikaların uluslararası entegrasyona engel oluşturması reform gerekliliğini gündeme getirmiştir.

Buna ek olarak, tarıma ilişkin yetki ve sorumlulukların pek çok kurumun görev alanına girmesi, bu kurumlar arasında koordinasyon yetersizliği ve politikaların kamu kaynaklarına getirdiği yük, tarımsal politikaların reformunu gündeme getirmiştir. Ülke gündeminde yer alan reform programı IMF ile imzalanan Stand-by Anlaşması ile yeni bir ivme kazanmış ve çalışmalar reform kapsamında yoğunlaştırılmıştır.

Bu konuda öncelikli olarak tarım ve tarımsal destekleme politikalarını daha etken ve verimli kılmak amacıyla 21 Aralık 1999 tarih ve 23913 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren Bakanlar Kurulu Kararı ile "Tarımda Yeniden Yapılandırma ve Destekleme Kurulu" oluşturularak, sektörde yaşanan koordinasyon eksikliği ve yetki karmaşasına çözüm getirilmiştir. Kurul, politikaların belirlenmesi, uygulanması ve değerlendirilmesine ilişkin olarak kısa zaman aralıklarıyla bir araya gelmektedir.

Değişim sonrasında tarımda yeni bir göç dalgasının ortaya çıkması söz konusu olmayacaktır. Aksine, serbest piyasa ekonomisinin işlerlik kazanması ile pazar sinyallerine bağlı olarak şekillenen ve üreticinin kendi kararı ile talepler doğrultusunda gerçekleşen üretim yapısı ortaya çıkacaktır. Bu yeni yapılandırma karlılık ve gelir amacıyla tarımsal faaliyetlerde bulunan üretici varlığını sürdürerek gerçek anlamda tarımsal faaliyetlerdeki çiftçiler varlıklarını koruyacaklar, konumlarını güçlendireceklerdir.

İktisat Dergisi - "Doğrudan Destekleme Gelir Sistemi"nin en çok eleştirilen yönlerinden biri üretimi ve verimliliği değil, tapulu araziye baz almasıdır. Bu yeni destekleme sistemi sizce yeterli bütçe kaynağına sahip midir? Dünyada genel olarak tek başına kullanılmayan, ürün desenini değiştirmek için ek önlem olarak kullanılan gelir desteği modeli, Türkiye'deki mevcut destekleme modelini ikame edebilecek niteliklere sahip midir?

Hüsnü Yusuf Gökalep - Reform çerçevesinde yarının tarımsal politikalarının ana noktaları; Türkiye'nin bilinen gerçekleri üzerinde yapılandırılmış, üretim ve ticareti daha az bozan, piyasa sinyalleri ve hedefe yönelik etkin

politikaların belirlenmesi ve uygulanması üzerinde yoğunlaşmaktadır. Dinamik bir süreç olarak kabul edilebilecek reform kapsamında yer alan konular ve tarım sektöründe karşı karşıya bulunulan sorunlar, Bakanlığımız koordinatörlüğünde diğer ilgili kuruluş temsilcilerinin katılımıyla oluşturulan uzman kadrolar tarafından belirlenmeye ve çözümlenmeye çalışılmaktadır.

Değişim kapsamında, tarımsal destekleme politikalarının devre dışı bırakılması değil, bu politikaların üretim-tüketim zinciri ile bütünlük içerisinde serbest fiyat oluşumunu sağlayacak, önemli ürünlerin yanısıra özellikle karşılaştırmalı üstünlüklere sahip ürünlerde verimliliğin ve alt yapının geliştirilmesine yönelik yeni yaklaşımların uygulanması öngörülmektedir. Bu program çerçevesinde, mevcut destekleme politikalarının aşamalı olarak devre dışı bırakılarak, yerine doğrudan çiftçi gelirini artırmaya yönelik alternatif politikaların uygulanması benimsenmektedir.

Bu doğrultuda öngörülen Doğrudan Gelir Desteği (DGD) uygulaması alternatif bir politika olarak üretici gelirine doğrudan gelir sağlanması açısından büyük önem taşımaktadır. Diğer ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de DGD tek başına destekleme aracı olarak kullanılmayacaktır.

Politika değişim sürecinde, destekleme sistemine adaptasyonun sağlanması amacıyla, Avrupa Birliği ülkelerinde uygulandığı gibi bazı ürünlerde müdahale alımları, bazı ürünlerde prim ve telafi edici ödeme yöntemleri birlikte uygulanacak ve çiftçinin mağduriyetinin önlenmesi ve üreticinin korunması konularına özen gösterilecektir.

Doğrudan Gelir Desteği Projesi'nin 2001 yılında Çiftçi Kayıt Sistemi Projesi ile birlikte yürütülmesi planlanmaktadır. "Çiftçi Kayıt Sistemi" projesi uygulaması devam ederken, Doğrudan Gelir Desteği Projesi'nin 2001 yılı birinci dilim ödemeleri için 2001 yılı Hazine Bütçesine 430 trilyon liralık ödenek ayrılmıştır. Doğrudan Gelir Desteği yapılması ve kayıt sisteminin oluşturulmasına ilişkin Bakanlar Kurulu Kararı 3 Nisan 2001 tarihinde Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

Ayrıca, üretim fazlası olan ve destekleme alımları nedeniyle bütçe yükü getiren fındık ve tütün alanlarının daraltılarak, yerine üretim açığımız olan ürünlerin üretimine geçilmesi ve bu geçişte üreticinin mağduriyetinin

Program çerçevesinde, mevcut destekleme politikalarının aşamalı olarak devre dışı bırakılarak, yerine doğrudan çiftçi gelirini artırmaya yönelik alternatif politikaların uygulanması benimsenmektedir.

önlenmesi amacıyla "Alternatif Ürün Projesi" hazırlanmış ve çalışmalarda son aşamaya gelinmiştir. Tarımda Yeniden Yapılanma ve Reform Programı çerçevesinde, uygulanmasına karar verilen ve Bakanlığımızca hazırlanan projelerin 2001 yılı başında uygulamaya konması konusunda mutabakata varılmasına rağmen, henüz kaynak aktarımı sağlanmamıştır.

Doğrudan Gelir Desteği uygulamasında ödeme yapılacak kişilerde; mutlaka çiftçi olma şartı, tarımsal faaliyette bulunma şartı, arazinin tapulu olması şartı aranırken ödemelerin belli arazi miktarına kadar yapılması düşünülmektedir. Uygulama şartları üzerindeki çalışmalarımız son aşamaya getirilmiştir. Uygulama esaslarını belirleyen Tebliğ de kısa bir süre içerisinde yayımlanarak yürürlüğe girecektir. 2000 yılında 4 il ve 7 ilçede uygulanan pilot projede, sadece tapulu arazi değil, farklı bölgelerde farklı özelliklere sahip tapusuz arazilerde ödeme kapsamına alınmıştır. Bu pilot proje uygulamaları, uygulamadaki aksaklıkları tespit etmek amacıyla sadece deneme maksatlı olarak gerçekleştirilmiştir.

İktisat Dergisi - "Ekonomik Program" da, Tarım Satış Kooperatifleri'ne herhangi bir kamu kurumunun mali destekte bulunmayacağına dair ek hüküm bulunmaktadır. Mevcut yapısal uyum programının bitiminde bu kısıtlayıcı hüküm son bulacak mıdır?

Hüsnü Yusuf Gökalp - Ekonomik program çerçevesinde Tarım Satış Kooperatifleri ve Birliklerinin özerk yapıya kavuşturularak, devlet müdahalesinin kaldırılması ve bu doğrultuda yasanın çıkarılması söz konusudur. Bu kapsamda, Tarım satış Kooperatifleri ve Birliklerin özerk bir yapıya kavuşmasını sağlayan 4572 Sayılı Tarım ve Satış Kooperatifleri ve Birlikleri Hakkında Kanun 16 Haziran 2000 tarih ve 24081 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiş olup, birliklerin mevcut borçlarının ödenmesi ve altyapının geliştirilmesi amacıyla birliklere kaynak aktarılması söz konusudur.

İktisat Dergisi - AB ve Dünya Ticaret Örgütü'nün önerdiği tarımsal politikalar sıkça tartışılmaktadır. Bu politikaların Türkiye gerçeği ile örtüşüp örtüşmediği konusunda neler düşünüyorsunuz? Türkiye'nin, son 10-15 yıldır uyguladığı destekleme sisteminden esinlenerek kendi yapısına uygun yeni bir destekleme modelini oluşturması konusunda düşüncelerinizi öğrenebilir miyiz?

Hüsnü Yusuf Gökalp - Yukarıda açıklıkla ve geniş detayları ile belirttiğim üzere; tarım sektöründe Bakanlığımızca sürdürülen çalışmalar ve tarım sektörüne ilişkin görüşlerimiz ve yaklaşımlarımız; Türkiye'nin uygun coğrafik yapısı ve ekolojik şartları ile gerçek bir tarım ülkesi olarak sahip olduğu tarımsal üretim potansiyeline paralel şekilde, sektörün ekonomik ve sosyal açıdan taşıdığı önem ve içinde bulunduğu ekonomik ve sosyal yapının gerçekleri üzerinde yapılandırılmaya çalışılmaktadır.

Diğer taraftan, tarımsal politikaların reformu kapsamında yer alan bu konular ve mevcut sorunlara ilişkin çözümlerin ortaya konmasında, ülkemiz gerçekleri yanında taraf olduğumuz uluslararası anlaşmalarla verilen taahhütler ve adaylığımızın kesinlik kazandığı AB'ye uyum çerçevesinde AB normları dikkate alınmakta, çözüm yolları ve alternatif yaklaşımlar bu doğrultuda belirlenmekte ve üzerinde çalışılmaktadır. Bu çerçevede, içinde bulunduğumuz küreselleşme sürecinde, tarım sektörümüzün serbest ticaret ortamında varlığını kanıtlayarak ve rekabet gücünün oluşmasına yardım ederek bu mevcudiyetini rahatlıkla devam ettirebileceği bir ortamın oluşturulmasına çalışılmakta ve tekrar vurgulamak istiyorum ki, bu uygulamalar ülkemiz şartları dikkate alınarak değerlendirilmekte ve bu süreçte bireylerin mağdur olmayacağı yapının oluşmasına özen gösterilmektedir.

Ekonomik açıdan değerlendirdiğimizde, uygulanması planlanan yeni yaklaşımların ve uygulamaların Türkiye gerçeği ile örtüşmediğini düşünmek imkansız görünmektedir. Özellikle, mevcut politikaların kamu kaynaklarında yarattığı ek yükü beraber beklenen etkinliğin sağlanamadığı dikkate alınırsa devre dışı bırakılacak mevcut politikalardan tasarruf edilecek miktarın tümüyle aktarılması durumunda yeni uygulamalar ile daha adil, etkin ve doğrudan gelir artışını hedefleyen bir yapının oluştuğu açıklıkla gözlenebilecektir. Diğer taraftan, gelir artırıcı özelliği ile sosyal anlamda daha etkin bir uygulama olarak desteğin homojen bir şekilde ülke düzeyine yayılmasını sağlayacaktır. Ancak, yeni bir uygulama olması ve yeterli alt yapının olmamasından kaynaklanabilecek bazı sorunlar olması doğaldır. Olması muhtemel sorunlar ve bu sorunların çözümüne ilişkin konular üzerinde Bakanlığımız ve ilgili kuruluşların uzman kadroları çalışmalarını sürdürmektedir.

Ekonomik açıdan değerlendirdiğimizde, uygulanması planlanan yeni yaklaşımların ve uygulamaların Türkiye gerçeği ile örtüşmediğini düşünmek imkansız görünmektedir.

Türkiye ve Tarım: "Bir Özet Tanım"

Ekonomik yapımızın yeterince gelişememiş olduğu bir süreçte, kuşkusuz tarım sektörünün yeterli gelişmişlik düzeyine ulaştığını söylemek mümkün değildir. Ne var ki bu olgu, ülkenin düştüğü durumun sorumlusunun, tarım olduğu ve bu sektörün aslında ikincil, marjinal, önemsiz bir kesim niteliği taşıdığı anlamına gelmemektedir. Tersine nesnel koşullar, tarımın Türkiye'nin geleceğinde belirleyici ve yaşamsal önemini sürdürmekte olduğunu, ekonomik ve toplumsal özellikli birçok gerekçeyle, bu rolün gelecekte de sürmeye devam edeceğini, açıkça ortaya koymaktadır.

Genel Ekonomi Politikaları ve Tarıma Etkileri

Yalnızca mali ve parasal amaçları gözeterek, üretimi –büyümeyi dışlayan genel ekonomi politikaları, tarımı ağır biçimde etkilemiş ve yeni sorunlara yol açmıştır.

- Yüksek enflasyon ve faiz, üretim maliyetlerini yükseltmiş, sektörün kaynak kullanımını sınırlamıştır. • Ürün fiyatları genellikle girdi ve tüketim maliyetlerinin gerisinde seyrettiğinden, 1980–2000 döneminde iç ticaret hadleri tarımın aleyhine çalışmıştır. • Yüksek girdi ve kredi maliyetlerinin yükü, geri ödemede ortaya çıkan gecikmeye ve aşırı enflasyona bağlı olarak, yüksek faiz bedelleriyle daha da ağırlaşmıştır. • Yüksek enflasyon ortamına rağmen, üretici alacaklarının gecikilerek ödenmesi, sektörü kaynak kaybına uğratan ve üreticiyi yoksullaştıran bir başka boyutu oluşturmuştur. • Lirayı olduğundan değerli gösteren para ve kur politikaları bir yandan ithal tarım ürünlerinin fiyatlarını ucuzlatarak ithalatı patlatmış, tarım ürünü ihracatını zorlaştırmıştır. • Tarım dışı sektörlerde istihdam yaratıcı yatırım ve alanlar yeterince geliştirilemediğinden, "kırsal nüfus yoğunluğu" azaltılamamış ve bu olgu tarımın vebali sayılmıştır. • Nüfusun yüzde 2'ler dolayında arttığı 1980–2000 döneminde GSMH'de ortalama yüzde 3.9, sanayide yüzde 5.45, hizmetlerde yüzde 4.6 oranında büyüme sağlarken, tarımda yıllık büyüme yüzde 1.3 düzeyinde kalmıştır. • Nüfus payı önemli ölçüde korunmasına rağmen, sektörün GSMH payı hızla azaldığından, genelde kişi başına milli gelir 3000 dolar/yıl civarında oluşurken, tarımda 1300–1400 dolar/yıl düzeyinde olabilmıştır.

Tarım Politikaları ve Sektör

Genel ekonomi politikalarının olumsuz etkilerini yaşayan sektör için, geliştirici – rasyonal tarım politikaları da uygulanamamıştır. Yetersiz – yanlış politikalar nedeniyle, tarımsal üretim nitel ve nicel doğrultularda yeterince gelişmemiştir.

- Tarımsal üretim değeri içindeki hayvancılık payı 1995'de yüzde 24.2 iken, 2000'de yüzde 20.9'a düşmüştür. • Tarımsal üretim değeri artışı 1980–1995 arasında ortalama olarak bitkisel üretimde yılda yüzde 1.77, hayvancılık üretiminde yüzde 1.5 olmuş, sonraki yıllarda süreç daha da olumsuz seyretmiştir. • Siyasal iktidarların oy beklentili kısa dönem yararlarına endeksli ilkesiz destekleme uygulamaları, sektöre dönük amaçlarına ulaşamamıştır. Uygulamalar, bölgesel dengesizliklerin artmasına, tarımsal yapının bozulmasına ve tasfiye olması gereken cüce – verimsiz yapıların direnmesine neden olmuştur. • Desteklemeler için yüksek faizli finansman kullanımı ve geciken ödemelerin aşırı faiz yükleriyle, tarım adına rant kesimine kaynak aktarılmıştır. • Girdiler için kullanılan sübvansiyonlar, daha çok girdi üreten-dağıtan tekellere yaramıştır. • Ürün fiyat destekleri ise geleneksel anlayışla sürdürülmüş, desteklenmesi gereken üretim alanları olan hayvancılık, yem ve yağ bitkileri desteklenmemiştir. • Ürün - girdi fiyat ilişkileri, özellikle 1999–2000 yıllarında sektör aleyhine daha da bozulmuştur. • Ortalama enflasyonun TEFİ'de yüzde 51.4 olduğu 2000'de, ürün fiyatları buğdayda yüzde 27.5, şeker pancarında yüzde 25, ayçiçeğinde yüzde 26.9, fındıkta yüzde 7.8, tütünde yüzde 25.0 olmasına rağmen, gübre fiyat artışı yüzde 100, motorin fiyatı artışı yüzde 70, tohum fiyatı artışı yüzde 157 artmıştır. • Tarım sektörüne verilen net destek miktarı 1999'da 2.9 milyar dolarken, 2000'de yarı yarıya azalarak 1.6 milyar dolara düşmüştür. • Son yirmi yılda tarım ürünü dış ticareti de sektör aleyhine çalışmış, 1980'de yüzde 57.4 olan toplam ihracatta tarım payı, 1999'da yüzde 10'a düşerken, 1980'de yüzde 0.64 olan ithalatta tarım ürünü payı 1999'da yüzde 5'e yükselmiştir. Türkiye bir çok tarım ürününde net ithalatçı olmuştur.

Mahir Gürbüz*

Yalnızca mali ve parasal amaçları gözeterek, üretimi –büyümeyi dışlayan genel ekonomi politikaları, tarımı ağır biçimde etkilemiş ve yeni sorunlara yol açmıştır.

* Tema Danışmanı

IMF Kıskaçında Tarım

Kamu finansman sorununun çözümü amacıyla, IMF ve Dünya Bankası tarafından dayatılan programlarla, esasen yetersiz olan mevcut desteklemelerin de kaldırılması öngörülmüştür. Üstelik hükümet tarafından aynen benimsenen bu dış dayatma sırasında, gerçekler saptırılmış, tarım dışı kesimleri tarım üreticileri aleyhine kışkırtan tehlikeli imajlar yaratılmıştır.

- Resmi veriler GSMH'deki tarım desteklerinin 1999 için yüzde 1.4 olduğunu gösterirken, bu pay yüzde yüz bir çarpıtmayla yüzde 3 olarak gösterilebilmiştir.
- Tarım desteklerinden vergi mükellefleri yanında, içinde tarım üreticilerinin de yer aldığı tüketiciler de etkilenirken, desteklerin vergi verenlere ağır yükler getirdiği iddiasıyla, bu kesim tarıma karşı kışkırtılmıştır.
- Bütün bu çarpıtma – kışkırtma – saptırmalar, "kamu finansman açığına tarım destekleri yol açıyor" gibi yanlış – haksız bir önyargıyı haklı kılmak amacıyla yapılmıştır.
- Başta Hükümet, çıkarıcı sermaye ve rantiyeciler medyası ittifakıyla, sektörü açıkça tasfiye etmeye yönelik senaryo, büyük bir koro halinde kamuoyuna "tarımda reform" diye sunulmuştur.
- Senaryo ürün fiyat desteklerinin, girdi sübvansiyonlarının kaldırılmasını, devlet adına alım yapan kuruluşların kapatılmalarını ve sektörün serbest piyasanın insafına bırakılmasını öngörmektedir.
- Uygulanan yetersiz destekler yerine ise tarımı geliştirmiş, ileri ülkelerin, fazla üretimi önlemek için bugün uyguladıkları "doğrudan gelir desteği" gibi, ülkemiz gerçekleriyle bağdaşmayan yöntemler dayatılmıştır. Oysa, gelişmiş ülkelerin bugünkü üretim fazlası sorunları için geçerli olan bu yöntemle, gelişmesi gereken Türkiye tarımının sorunlarının çözümü kesinlikle mümkün değildir.
- Üstelik, tarıma değil tapuya destek veren bu yöntemle, bir yandan tarımla uğraşan fakat tapusu bulunmayan küçük üreticilere hiçbir katkı sağlanmazken, öte yandan toprak tapusu olan fakat fiilen tarımla uğraşmayan kesimlere kaynak aktarılması öngörülmüştür.
- Tarıma değil tapuya destek veren bu yöntemle verilen para, tarım dışı tüketim vb. ihtiyaçlara harcanarak, ayrılan kaynak çarçur edilecek, daha kötüsü üreticilerde "devlet nasıl olsa para veriyor" biçiminde beklenti yaratılacağından, üretimden vazgeçmelere neden olabilecektir.
- Yöntemin uygulamaya başlanacağı söylenen 2001 yılı bütçesinde doğrudan ge-

lir desteği için toplam 430 trilyon TL kaynak ayrılmıştır. Bu kaynağın sağlanacağı ve tümünün dağıtılacağı varsayılsa bile, sayısı dört milyonu aşkın tarımsal işletme genelinde, hane başına yılda ancak 107 milyon TL destek verilmiş olacaktır. Yılda 107 milyon TL ile gelişmesi gereken bir tarım işletmesinin sektörel sorunlarının çözümünü beklemek açıkça hayaldir.

Tarım Türkiye İçin

Yaşamsal Misyona Sahiptir

Üstte tanımlanmaya çalışılan süreç, sektörün var olan yapısal sorunlarının daha da derinleştiğini göstermektedir. Yukarıdaki tablo, tarımın Türkiye için geçerli olan yaşamsal önemini kaktığı, azaldığı anlamına kesinlikle gelmemektedir. Tam tersine, ekonomideki göreceli payı azalmasına rağmen, sektörün toplumsal misyonu kanımızca artarak devam etmektedir.

- Ülkemizin en önemli doğal kaynağını oluşturan toprak ve su potansiyeli, bu sektör aracılığı ile ekonomik kılınmaktadır.
- Tüm olumsuzluklara rağmen, sadece hammadde üretimi ile GSMH'nin yüzde 15'ini sağlamaktadır. Üretim sonrası süreçlerdeki rollerle, bu pay yükselmektedir.
- Azalış eğilimine rağmen hammadde formunda tarım ihracatı bugün bile 2.7 milyar düzeyiyle, toplamın yüzde 10'unu, işlenmiş tarım ürünüyle yüzde 20'sini, tarıma dayalı sanayi ile yüzde 50'sini oluşturmaktadır.
- Ekolojik olanaklarımız, bir çok ürün açısından dış pazarda yarışma ve karşılaştırmalı üstünlük şansımızı sürdürmektedir.
- Bugün bile imalat sanayii yarıya yakın oranda tarım ürünü girdisi kullanmaktadır.
- Kullanılan tüketim malları ve girdiler nedeniyle, sanayi ve hizmet kesimlerinin önemli bir pazarını, tarım oluşturmaktadır.
- İç ticaret ve iç ulaşım sektörleri önemli ölçüde tarım ürünü pazar dinamiğine bağlıdır. İlçe merkezleri ve kasabaların ticaretinin büyük bölümü tarım ürünü ve girdileriyle bağlantılıdır.
- Dayanıklı tüketim malları dışında, marketten – bakkala, manavdan – pazara kent ticaretinin önemli bölümü ham ve işlenmiş tarım ürününe bağlıdır.
- Tüm bunlar bir yana bırakılsa bile, bu tarım altmış beş milyon insana, yabancılara ihtiyaç duyulmadan ekmek, aş vermekte, beslenmekte, bu toplumun yarısına iş – istihdam sağlamaktadır.

Özetlenmeye çalışılan bu reel olgular, tarımın Türkiye için, ekonomi için yük değil, şans olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Tarım sektörünün ekonomideki göreceli payı azalmasına rağmen, toplumsal misyonu artarak devam etmektedir.

İbrahim Yetkin

Türk tarımının "gelişmekte" olan bir ekonominin en zayıf noktalarından birini oluşturduğu açık bir gerçektir. Tarım kesimi ülkemiz çalışanlarının hâlâ yarıya yakın bir kesimini oluşturmakta, üretim geleneksel yöntemlerle yapılmaktadır. Kısacası, tarım sektöründe gerçekten de bir "yeniden yapılandırma" gerekmektedir. Tam da bu noktada, söz konusu "yeniden yapılandırma"nın ne tür bir yapılandırma olması gerektiği tartışma konusu olmalıydı. Oysa, ülkeyi yönetenler kesinlikle böyle bir tartışmaya girmeden kendi programlarını dayatmışlardır. Dayatılan bu program gerçekte herhangi bir yeniden yapılandırmayı değil; tarım kesimine aktarılmakta olan az miktarda kaynağın finans kesimine yönlendirilmesini amaçlamaktadır.

Bu tespitimizin "mesnetsiz bir suçlama" olmadığını kanıtlamak için şu birkaç noktayı belirtmek yeterlidir:

Eğer gerçekten bir "yeniden yapılandırma" amaçlansaydı;

1) Öncelikle tarım kesimi "kayıt altına" alınarak herhangi bir yapılanmanın ön koşulu olan "muhasabe" mümkün hale getirilirdi,

2) Ardından parçalanmış toprakların ve küçük tarım işletmelerinin birleştirilmesine yönelik bir politika uygulanırdı,

3) Sektörde sermaye birikiminin zayıflığı göz önüne alınarak ileri teknoloji kullanımı yaygınlaştıracak yeni destekleme politikaları oluşturulurdu,

4) Türkiye tarımının mevcut ürü deseni ortaya çıkarılır, önümüzdeki dönemde uluslar arası rekabete dayalı ürünlerin üretimi özel olarak desteklenirdi.

Gerçek bir "yeniden yapılandırma"nın olmazsa olmazı iki özelliğini de burada belirtmekte yarar var: Birincisi, üretim... Üretim koşullarını iyileştirmeye yönelik olmayan bir yeniden yapılandırma anlamsızdır. İkincisi, plan... Her yeniden yapılandırma eylemi genel ya da kısmi bir plan uyarınca gerçekleştirilir.

Hükümet'in IMF ve Dünya Bankası gibi kurumlarla birlikte dayattığı "Tarım Reformu" ya da "Yeniden Yapılandırma Programı" bu söylediğimiz unsurların hiç birini taşımamaktadır. Bu programın iki temel taşı vardır:

- 1) Tarımsal KİT'lerin özelleştirilmesi
- 2) Mevcut destekleme uygulamalarının kaldırılması

Tarımsal KİT'lerin özelleştirilmesi uzun bir süreden beri uygulanmakta olan ve olumsuz sonuçları açık olarak ortaya çıkmış bulunan bir politikadır. SEK, EBK, Yem Sanayi gibi işletmelerin özelleştirilmesinin hayvancılığımızı nereye götürdüğü ortadadır. Bir zamanlar Ortadoğu'nun hayvan açığını kapayan ülkemiz bugün Avustralya'dan, komşu İran'a kadar tüm dünyadan gelen kaçak etlerin cazibe merkezi olmuştur.

Şu anda TEKEK ve Devlet Üretim Çiftlikleri(DÜÇ)nin özelleştirilmesi gündemdedir. TEKEK'in özelleştirilmesi bütün üreticileri için bir yıkım olmanın ötesinde Türk sigara sektörünün yabancı tekelere teslim edilmesinin son adımını oluşturması açısından büyük bir önem taşımaktadır. DÜÇ'lerin özelleştirilmesi ise gerçek bir yeniden yapılandırma programının temel taşları olabilecek önemli araçların ortadan kaldırılması anlamını taşımaktadır.

Mevcut destekleme politikalarının kaldırılması da üreticiyi aldatmaya yönelik bir manevra ile gerçekleştirilmek istenmektedir. "Doğrudan Gelir Desteği" (DGD) adı verilen uygulama bu aldatmacanın aracı durumundadır. "Doğrudan Gelir Desteği" tarımda "aşırı üretim" in sonuçlarından rahatsız olan gelişmiş ülkelerde ortaya çıkmış bir uygulamadır. Türkiye'de ise esas olarak aşırı üretim sorunu yoktur. Türkiye hemen hiçbir üründe (zaman zaman bazı ürünlerde ortaya çıkan dalgalanmalar hariç) kendine yeterli durumda değildir.

Bu politikaların en tehlikeli yanı ise tarım sektörü ile ilgili "sosyal" sonuçları göz ardı etmesidir. Ülke nüfusunun önemli bir bölümünü barındırmakta olan bir sektörün böylesine hızlı bir biçimde yıkıma sürüklenmesi, ülkenin zaten sarsılmış olan dengelerini tümüyle bozabilir.

Türkiye'nin ve tarım sektörünün ihtiyacı üretime öncelik veren "kalkınmacı" bir anlayıştır. Ne yazık ki, siyasi iktidarlar tercihlerini yıllardır tam aksi yönde kullanmışlardır ve kullanmaya devam etmektedirler.

İbrahim Yetkin*

**Türkiye'nin
ve tarım
sektörünün
ihtiyacı
üretime
öncelik veren
"kalkınmacı"
bir anlayıştır.**

* Türkiye
Ziraatçılar Derneği
Genel Başkanı

Tarımda "Yapısal Uyarılama" ve Türkiye'nin Çıkarları

Bu yazıda 1980 sonrasında Türkiye'nin IMF-DB (Dünya Bankası) gözetiminde yöneldiği dönüşümün Türkiye tarımını nereye götürdüğü sorgulanacak ve farklı çıkış yollarının varlığına işaret edilecektir. Bu kapsamda, tarımsal destekleme politikalarının mevcut biçimleri ve yakın tarihli evrimi ile 2000 yılından itibaren girilen yeni sürecin karşılaştırmalı tahlili yapılacaktır. Aralık 1999 ile Aralık 2000 arasındaki bir yıllık süreçte IMF ve DB'ye verilen toplam 5 Niyet Mektubunda tarıma ilişkin taahhütlerin Türkiye için nasıl bir gelecek hazırladığı bu yazının ana tartışma konusunu oluşturacaktır.

Bir başlangıç uyarısı olarak, istikrar programı ile yapısal uyum (veya uyarılama!) programı (YUP) arasındaki sıkı bağlantıya dikkat çekmek gerekir. Türkiye'nin 1999 sonunda uygulamaya soktuğu üç yıllık programın asli hedefinin enflasyonu önlemek olduğu, yapısal uyum yönlü düzenlemelerin ise bu asli hedefin bağımlı bir değişkeni olduğu kamuoyuna benimsenilmeye çalışılmıştır. Oysa gerçek durum bunun tam tersinde gözükmektedir. Programın asli unsuru YUP olup bunu kitlelerce kabul edilebilir kılınması için bir istikrar hedeflemesine gereksinim duyulmuştur.

Bunun somut bir kanıtı Şubat 2001 krizi ile birlikte ortaya çıkmıştır. Programın istikrar ayağı çökmüş olmasına rağmen, YUP kapsamındaki "acil yasal düzenlemeler"den asla vazgeçilmemiştir. Nitekim, yeni bir istikrar programının makro-ekonomik hedeflerinin kesinleşmesi Nisan 2001 sonuna bırakılırken, 15 Mart tarihinde ithal Devlet Bakanımız tarafından açıklanan "Programın Genel Stratejisi" başlıklı metin esas olarak tarım dahil yapısal dönüşüm meselesine ve "acil yasal düzenlemeler"e vurgu yapmaktadır. Gelişmiş ülkeler bloğu adına hareket eden uluslararası finans kuruluşlarının "yapısal dönüşüm" konusundaki ısrarları dahi, Türkiye'nin gelişmiş dünyaya bağımlı bir ekonomi olarak eklemelendirilmesi niyetlerini açığa vurmaktadır.

1. IMF-DB Gözetiminde Yeniden Yapılandırma

IMF ve ikiz kardeşi DB'na verilen niyet mektupları nasıl bir Türkiye ve nasıl bir ta-

rımsal yapı öngörmektedir? Kabul etmek gerekir ki, uluslararası finans ikizleri ile onlardan çok ayrı düşünmeyen Türkiye'nin siyasetçisi ve ekonomi bürokrasisi, niyetlerini perdelemeye gerek duymamaktadırlar. IMF ve DB'na verilen ve kamuoyuna açıklanan 5 niyet mektubundan 4'ü tarıma ilişkin yeniden yapılanmaya önemli bir yer ayırmakta ve gelecek planları konusunda yeterince açık bir dil kullanılmaktadır.

1. Niyet Mektuplarında Tarıma İlişkin Niyetler ve Gerekçeleri

9 Aralık 1999 tarihinde IMF'ye verilen ana Niyet Mektubunda (nm1) şu ifadeler yer almaktadır: "Reform programımızın orta vadeli amacı var olan destekleme politikalarını safhalar halinde ortadan kaldırmak ve fakir çiftçileri hedef alan doğrudan gelir desteği sistemi ile değiştirmektir" (Hazine/II: xiv).

Pek adetten olmadığı halde DB'na da verilen 10 Mart 2000 tarihli Niyet Mektubu (nm2) da aynı kararlılığı vurgulamaktadır: "Tarım alanında, Hükümet, büyümenin desteklenmesi ve tarımsal destekleme politikalarının bütçe ve tüketiciler üzerindeki yükünün azaltılması için geçmişe kesin bir set çekme niyetindedir. Orta vadeli hedef, hükümetin sübvans ettiği girdi, kredi ve temel mahsullerdeki fiyat desteklerine dayanan mevcut sistemin, zaman içerisinde küçük çiftçileri giderek daha fazla hedefleyecek doğrudan gelir desteği programı ile değiştirilmesidir" (Hazine/II: 52). Aynı metinde, "tarımsal reform programı, devletin tarımsal üretim ile tarımsal sanayi üretiminde doğrudan bir rol almaktan çekilmesine yönelik orta vadeli hedef doğrultusunda, sektördeki devlet varlıklarının ticarileştirilmesi ve özelleştirilmesini kapsamaktadır" (ibid.: 54) ifadesiyle özelleştirmenin de temel hedeflerden biri olduğu vurgulanmaktadır.

Burada örtük olarak belirtilen hedeflerden biri, programın "kamu sektörü temel fazlasını mümkün olduğunca yüksek tutmak"tır. Bir başka ifadeyle, tarımsal dönüşüm, kamu-nun üzerindeki maliyetleri azalttığı ölçüde amaç fonksiyonları içinde yer almaktadır.

Oğuz Oyan*

Gelişmiş ülkeler bloğu adına hareket eden uluslararası finans kuruluşlarının "yapısal dönüşüm" konusundaki ısrarları dahi, Türkiye'nin gelişmiş dünyaya bağımlı bir ekonomi olarak eklemelendirilmesi niyetlerini açığa vurmaktadır."

* Prof. Dr. A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Öğretim Üyesi.

Niyet mektuplarında tarıma ilişkin yeni-den yapılandırmanın gerekçelerine topluca bakılırsa, bunların, geçilmesi öngörülen yeni modelin (doğrudan gelir desteğinin) erdemlerinden ziyade, mevcut destekleme modelinin "kötülükleri" üzerine inşa edilmiş olduğu görülür. Mevcut modelin bazı olumsuzlukları güçlü bir siyasal irade tarafından kolayca düzeltebilecek durumdayken, mevcudun tamamen silinmesini öngören politikalar hangi "güçlü" gerekçelere dayanmaktadır? İşte önce 9.12.1999 tarihli Niyet Mektubundan (nm1) bazı satırbaşları (Hazine/İ: xiii-xiv):

"Uygulanmakta olan tarımsal destekleme politikaları fakir çiftçilere destek sağlamanın en düşük maliyetli yöntemi değildir".

"Yapılan uygulama, piyasadaki fiyat sinyallerini bozarak kaynak dağılımını kötü etkilemektedir".

"Fakir çiftçilerden çok zengin çiftçilere fayda sağlamaktadır".

"Tarım alanındaki karar verme mekanizmasının bir çok bakanlık ve kamu kurumu arasında dağılımından ötürü husule gelen parçalı yapı nedeniyle tutarlı olamamaktadır".

"Bütün bunların ötesinde, bu politikalar, son yıllarda ortalama olarak GSMH'nın %3'ü gibi bir maliyet ile vergi mükellefleri üzerine yük getirmektedir".

Mektuplarda açıkça belirtilmemiş olmakla birlikte, var olan politikaların karşısında olanların bir gerekçesi de, bu politikaların esas yükünü tüketicilerin çektiği, bu bağlamda küçük çiftçilerin dahi tarımsal ürün tüketicisi oldukları ölçüde bu politikalardan olumsuz etkilendikleridir.

Bütün bu gerekçelerin bağlandığı nokta, mevcut destekleme modelinin rasyonel olmadığıdır. İşte bu nedenle, "rasyonalize etme" gerekçesi sık sık karşımıza çıkmaktadır (nm2): "Geçiş döneminde tarım politikaları rasyonalize edilecektir" (ibid). "Hükümet, doğrudan gelir desteği sistemi hazırlıklarının yanısıra tarımsal destekleme politikalarını rasyonel hale getirme çabalarını hızlandırmaktadır"(Hazine/İ: 53).

Satır aralarına sızan bir başka gerekçe, "TSKB'lerin bağımsız kurumlar haline dönüştürülmesi", "TSKB'lere tam özerklik sağlayacak yasanın çıkarılması" (...) ve "bu yasayla TSKB'lerin işletilmesinde bütün öncelik haklarının ve hükümetin rolünün ortadan kaldırılması"dır. Tarım kooperatiflerine olan devlet müdahalelerinin kaldırılması ilk başta ku-

lağa çok hoş gelmesine rağmen, bununla ilgili çıkarılan yasa metni ve anasözleşme hükümleri, birazdan değinileceği üzere, kaygı verici özellikler taşımaktadır.

Programın vadesi konusunda da kararlı bir katılık vardır. Programın uygulanmaya başlamasının birinci yılı sonunda, 18 Aralık 2000'de, IMF'ye verilen üçüncü ek niyet mektubu (nm4) bunu bir kez daha teyit etmektedir: "Tarım politikalarının reformunda, tüm dolaylı destek politikalarından 2002 sonuna kadar kademeli olarak vazgeçilmesi ve doğrudan gelir desteği (DGD) sisteminin uygulanmasına geçilmesi amaçlanmaktadır"(ANKA, 2000). Görüldüğü gibi, program radikal olmaktan çekinmemektedir. Üstelik, böylesine derin bir yapısal dönüşümün topu topu 3 yıl içinde tamamlanacağını öngörülmesi de başlıbaşına bir radikalizm olmaktadır. Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizleriyle programın istikrar ayağının çökmesinin dahi, tarıma dönük acilci yapısal uyarlama programını duraksatmadığı görülmektedir.

Bu arada 2000 yılı içinde program doğrultusunda önemli mesafeler de katedilmiştir. Örneğin, Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri (TSKB) için içeriği niyet mektuplarında kabaca belirtilmiş yeni bir yasal düzenleme yapıldığı taahhüt edilmiş, Haziran 2000'de bu söz yerine getirilmiş, tüm TSKB'leri yeniden yapılandıracak bir Yeniden Yapılandırma Kurulu'nun oluşturulması 2000 sonunda tamamlanmış; tahıllarda dış ticaret korumasında indirime 2000 yılı içinde başlanmış; destekleme alımları için ödenen fiyatların hedeflenen enflasyonu aşmayacağı taahhüdüne uyulmuştur. 2000 yılında gerçekleşen enflasyon oranı (%39) ile hedeflenen enflasyon oranı (%25) arasındaki büyük fark, çiftçi gelirlerindeki reel aşınmanın da ölçüsünü vermektedir.

Dünyada benzeri görülmeyen bir hız ve kapsamda uygulanmak istenen bu tarımsal dönüşüm programının ne gibi sosyal/siyasal sonuçlara yol açabileceği konusunda mektuplarda herhangi bir iz bulmak mümkün değildir. Türkiye'nin ilginç bir sosyal laboratuvar olarak test edilmek istenmesi IMF/DB açısından bakıldığında belki anlaşılabilir bulunabilir; ancak, Türkiye'nin siyasal karar odaklarının cesaretini (belki de cüretini) anlamak biraz zor olmaktadır.

Programın hangi müdahale mekanizmalarını kullanarak yeniden yapılandırma hedefine varmak istediğine geçmeden, yukarıda sa-

Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizleriyle programın istikrar ayağının çökmesinin dahi, tarıma dönük acilci yapısal uyarlama programını duraksatmadığı görülmektedir.

yılan gerekçelerin ne derecede haklı görülüp görülemeyeceğine değinmek gerekecektir.

2. Gerekçeler Tutarlı mı?

Desteklemenin Yükü: Çelişkili Veriler ve İdeolojik Pozisyonlar

Varolan desteklemenin zengin çiftçilere yarar sağladığı savının -ki bunun bazı akademisyenler arasında da yandaşı bulunmaktadır- Türkiye koşullarında gerçeklik payı nedir? Bunun için Türkiye'de tarımsal işletmelerin toprak büyüklüklerinin dağılımına bakılması yeterli olabilecektir: 1991 tarım sayımı sonuçlarına göre -ki u sonuçlar 1950 tarım sayımı sonuçlarıyla büyük ölçüde buluşmaktadır- 20 hektarın üzerinde toprak büyüklüğüne sahip (veya bu büyüklükte bir toprağı işleyen) grubun zengin köylülüğü temsil ettiğini düşünürsek, bunların sayısının 1950-52'de 150 bin dolayında (işletmelerin yüzde 1.5'i), 1991'de ise 200 bin dolayında (işletmelerin yüzde 0.9'u) olduğu görülecektir. Eğer tarımsal desteklemenin esas olarak bu gruba hizmet ettiği söyleniyorsa, bu çok yanıltıcı olacaktır. Bir kere, özellikle Güneydoğu, Akdeniz ve Ege (ve kısmen İç Anadolu) bölgelerinde daha çok rastlanan bu grubun tümü pazara açılmış kapitalist çiftliklerden oluşmaktadır. Güneydoğu Anadolu'da yer alan bazılarında hala ortakçılık egemen olabilmekte, başka deyişle "büyük mülkiyet-küçük işletme" temelinde yarı-feodal karakterli işletmecilik yapılabilmektedir. Pazara açılma oranlarının işletme büyüklüğüyle doğru orantılı artmadığının aksı yönden bir örneğini ise, küçük/mikro işletmeciliğin hakim olduğu çay, tütün, fındık gibi ürünler vermektedir. Bu ürünlerde ticarileşme oranları yüzde 81-100 gibi en yüksek düzeye çıkmaktadır. Buğday gibi her boydan işletmenin en yaygın ettiği üründe ise, pazarlama oranı yüzde 61-80 arasında değişmektedir.

İkincisi, kırsal kesimde gelir dağılımının hem Türkiye genelinden hem de yukarıda gösterilen tarımdaki toprak dağılımından biraz daha dengeli olmasıdır. Gelir dağılımında Türkiye geneli için 1994'te en zengin yüzde 20'lik hane grubunun gelir payı yüzde 55 iken, kırsal kesimde yüzde 47.7'dir. Gini katsayısı Türkiye genelinde 0.49 iken, kırsal alanda 0.41 çıkmaktadır (Çakmak vd., 1999: 48).

Üçüncüsü, sadece Tarım Satış Kooperatiflerinin üye sayısı 700 bini aşarken (ki tarımsal desteklemenin en fazla üçte biri TSKB'leri il-

gilendirmektedir), tarımsal desteklemenin zengin çiftçilere dönük olduğu savı inandırıcı olamamaktadır.

Son olarak, Türkiye çiftçisinin gelişmiş ülke çiftçisiyle eşit düzlemde rekabete yaklaşabilmesi için, emek, toprak ve sermaye verimliliğini arttırması, bunun için de sermaye yoğun tarım teknolojisi açısından gerekli olan optimal işletme büyüklüğüne geçmesi gerekmektedir. DİE'nin 1994 verileri bir kez daha göstermiştir ki, modern tarımsal girdi kullanımında olsun, mekanizasyonda olsun, sulama olanaklarının dağılımı açısından olsun, orta ve büyük boy işletmeler bu bakımdan gelecek vaadedenden yegane işletme türleridir (ibid: 71-3). Kaldı ki, verimlilikte genelde zayıf kaldıkları için, Türkiye'nin orta ve büyük boy topraklara tasarruf eden çiftçileri, tarımsal hasıla bakımından daha ziyade gelişmiş ülkelerdeki küçük ve orta boy çiftçi kategorilerine denk düşmektedir. Bu durumda, desteklemenin Türkiye'de orta ve zengin çiftçiye gittiğini söyleyerek mevcut politikalara karşı çıkmak, bu söylemdeki abartı payı bir yana, Türkiye'nin tarımdaki rekabetçi pozisyonunu iyice ortadan kaldırmakla eşdeğer kabul edilebilir. Türkiye'nin öncelikli meselelerinden biri, mikro ve küçük işletmeleri, kapsamlı bir toplulaştırma politikasıyla, daha yaşayabilir/sürdürülebilir işletme birimlerine dönüştürmek olmalıdır. Oysa, aşağıda görüleceği üzere, mevcut destekleme politikaları yerine önerilen DGD bunun tam tersini telkin etmektedir.

Türkiye'de tarımsal desteklemenin ulusal gelire oranla büyüklüğü, yükü kimin taşıdığı, destekleme ödemelerinin çiftçiye ulaşıp ulaşmadığı gibi konularda da oldukça çelişkili veriler ve pozisyon alışlar vardır. Genellikle hükümet ve özellikle Hazine Müsteşarlığı çevreleri, tarımsal desteklemenin yükünün çok yüksek olduğu ve gerçek hedeflerine (çiftçiye veya küçük çiftçiye) tam olarak ulaşmadığı yönünde abartılı bir tavır sergilemekte ve uluslararası kuruluşları dahi yanıltıcı veriler üretmektedirler (Oyan, 1997 ve 1999). Dünya Bankası uzmanları bu tartışmalı verileri kendi "dönüştürme" programlarının gerekçesi olarak kullanmaya eğilimli olduklarından bunları fazla irdilemeden kabul etmekte oldukça gayretkeş gözükmektedirler. Türkiye'nin sermaye çevreleri de, bütçe açıklarının kendi üzerlerine bir vergi zorlaması olarak gelmesini istemedikleri için, tarımsal desteklemenin çok geniş olduğunu ve bunun köklü bir biçim-

**Türkiye'nin
öncelikli
meselelerinden
biri, mikro ve
küçük
işletmeleri,
kapsamlı bir
toplulaştırma
politikasıyla,
daha
yaşayabilir/
sürdürülebilir
işletme
birimlerine
dönüştürmek
olmalıdır.**

de daraltılması gerektiğini talep etmektedirler. Bazı akademisyenlerin de, daha kabul edilebilir bir veri setini ürettiyor olmalarına ve daha dengeli/eleştirel bir bakış açısını benimsiyor olmalarına rağmen mevcut sistemin reddi ve DGD sistemine geçiş konusunda çok farklı bir noktada durmadıkları görülmektedir.

Hazine kaynaklı ikinci çarpıtma, Ziraat Bankası'nın 1993/94 tarihinde pamuktaki destekleme primi dolayısıyla Hazine adına sağladığı 124 milyon dolarlık anaparanın, 1997 ve 1998'de Hazine'nin Banka'ya ödediği yaklaşık 1 milyar dolara rağmen, 1998 sonunda 7.7 milyar dolara ulaşmış bulunmasıdır! Guinness Rekorları arasına girecek ölçüde abartılı bir faiz oranıyla (dolar bazında yıllık ortalama yüzde 128!) yükseltilen Ziraat Bankası alacağının (veya Hazine alacağının) aslında tarıma dönük bir destekleme olarak sunulmasındaki yanlışlığa DPT Müsteşarlığından bir Genel Müdür dikkati çekmişti. (Yükseler, 1999). Ziraat Bankası'nın başka nedenlerle bozulan dengelerine Hazine'nin yaptığı takviyenin tarımsal destekleme üzerinden gösterilmesi, tarımsal destekleme aleyhtarlarına yeni bir gerekçe sunmuş oluyor, ancak Hazine'nin güvenilirliğini bir kez daha sarsıyordu. Nitekim, son olarak bir Sayıştay Raporu da (Sayıştay, 2000: 130-1), pamuk prim desteği dolayısıyla Ziraat Bankası'nın 1993/94'te yaptığı 315 milyon dolarlık ödemenin (başlangıç miktarındaki bu fark, sonuçtaki abartıyı etkilememektedir), 1997 yılındaki 712 milyon dolarlık geri ödemeye karşın, 1998 sonunda 7.4 milyara ve 1999 sonunda 11 milyar dolara ulaştığını, ve bu gidikle 2002 yılında 34 milyara ulaşabileceğini (!) belirtmektedir.

Ziraat Bankası'nın denetiminden sorumlu Başbakanlık Yüksek Denetleme Kurulu'nun 1999 Yılı Ziraat Bankası Raporu'na göre (BYDK, 2001), Ziraat Bankası'nın Eylül 2000 itibarıyla görev zararı alacakları toplamı 7.211,5 trilyon TL olup, bunun 7.090.6 trilyonu TL'sinin pamuk primi destekleme ödemesinden geldiği kaydedilmektedir. Eylül 2000 tarihli dolar kuru (663.400 TL) üzerinden hesaplandığında, pamuk primi görev zararının dolar karşılığı 10 milyar 688 milyon dolar olmaktadır. BYDK Raporu, Banka'nın görev zararlarında 1999 yılında ortaya çıkan yüzde 154'lük sıçramaya da dikkat çekmektedir. Tahmin edilebileceği gibi bunun en büyük nedeni, pamuk primi alacaklarına yürütülen

akıl almaz faizler olmaktadır: Banka'nın pamuk primi alacakları 1998 yılında 2.3 katrilyon TL'den, 1999'da 5.7 katrilyon TL'ye yükseltilmekte yani yüzde 147 oranında artış göstermekte, 2000 yılında ise (Eylül sonuna kadar) yeniden yüzde 25'lik (TÜFE enflasyon hedefi kadar) bir artışla 7.1 katrilyon TL'ye çıkmaktadır. Ancak bu arada, 2000 Mali Yılı Bütçe Kanunu'nun 44/c fıkrası ile, mevcut görev zararlarının %15'ini geçmeyen kısmının tasfiye edilmesini teminen Özel Tertip Devlet Tahvili ihraç edilmesi yönünde getirilen imkan uyarınca, Banka'ya 9 Şubat 2000 valörlü 918.6 trilyon liralık özel tertip Devlet Tahvili verilmiş, bunun 396.7 trilyon lirası da kütlü pamuk primi ödemelerinden kaynaklandığı söylenen alacaklara mahsup edilmiştir. Eğer bu itibarı ödeme yapılmamış olsaydı, Banka'nın 2000 yılında pamuk primi menşeli görev zararı alacağının daha yüksek çıkacağı açıktır.

Bütün bunların, tarıma yapılan toplam transferlerin ulusal gelire oranla çok farklı düzeylerde tahmin edilmesine yol açtığı açıktır. Hazine'nin abartılı rakamları, 1990-93 döneminde yıllık ortalaması %6.15 olan tarımsal destekleme yükünün, 1994-96'da %5.22 ve 1997-98'de %10.24 olduğunu iddia ederken, DPT'den yukarıda anılan araştırmacı (Yükseler, 1999), sadece Ziraat Bankası'nın prim alacaklarına getirdiği düzeltmeyle bu oranları sırasıyla %6.15, %4.19 ve % 7.15 düzeylerine indirmektedir. Ancak, düzeltme salt Ziraat Bankası prim alacakları için yapıldığından, son oranlar dahi çok abartılı kalmaktadır. Nitekim, IMF'ye verilen 9 Aralık tarihli Niyet Mektubunda (nm1), mektubun katipliğini yapan Hazine Müsteşarlığı eski tahmininde bir düzeltmeye giderek, "destekleme politikalarının son yıllarda GSMH'nin yüzde 3'ü gibi bir maliyet" getirdiğini yazması ilginçtir ve adeta bir özeleştiri değerindedir (Hazine, 2000/1:xiv).

Tarımsal politikalarla ilgili iktisatçıların bazılarının yaklaşımı da bazı tartışmalı noktalar içermektedir. Türkiye'nin en büyük sermayedarlarını çatışı altında toplayan Türkiye Sanayici ve İş Adamları Derneği (TÜSİAD) için yaptıkları araştırmada, üç akademisyen, (Çakmak vd., 1999) Türkiye'de tarımsal desteklemenin 1993-98 döneminde GSYİH'ya oranla yıllık yüzde 4- 5 aralığında değiştiğini, buna karşılık, nüfus içinde göreceli önemi daha küçük tarım sektörüne sahip OECD ülkelerinde bu oranın yüzde 1.5 dolayında kaldığını;

Türkiye'nin sermaye çevreleri de, bütçe açıklarının kendi üzerlerine bir vergi zorlaması olarak gelmesini istemedikleri için, tarımsal desteklemenin çok geniş olduğunu ve bunun köklü bir biçimde daraltılması gerektiğini talep etmektedirler.

"bu durumun, tarıma yapılan transferlerin Türkiye'de tarım dışı kesimlere daha büyük bir yük getirdiği anlamına geldiğini" söylemektedirler (ibid: 60-62, 14). Aynı araştırmada, toplam tarımsal transferlerin 1998'de Türkiye'de kişi başına 180 dolar, OECD ülkelerinde ise 362 dolar olduğu; ancak Türkiye'deki transferin kişi başına gelirin yüzde 5'ine ulaştığı ve bunun tarım dışı haneler açısından yüzde 5 oranında bir vergi anlamına geldiği iddia edilmektedir. Bitkisel ekim alanı başına düşen üretici sübvansiyonu (üretici destek eşdeğeri:ÜDE) ise, rapora göre, 1998 yılında Türkiye'de \$196/ha. olup, OECD ortalaması olan \$360/ha.'ın ancak yarısı kadardır. Bununla birlikte, geçen 20 yılda Türkiye'de bu son rakamda büyük bir artış olduğu, 1980-88 döneminde Türkiye-OECD ortalaması farkının 5 kat olduğu (Türkiye: \$82/ha, OECD: \$410/ha) hatırlatılmaktadır.

Aynı TÜSIAD raporuna göre, ÜDE'nin dağılımına bakıldığında, 1998 itibarıyla Türkiye'de ÜDE'nin %86'sı piyasa desteği iken bu oran OECD'de %67'dir; Türkiye'de %14'lük kalan bölümü esas olarak girdi desteği iken, OECD'de bu pay %16 olmakta, kalan bölüm (%17) ise doğrudan ödemelerden (DGD) oluşmaktadır (ibid). Raporu hazırlayanların daha ilginç ama aynı zamanda daha tartışmalı savı, Türkiye'de piyasa desteklerinin büyük bölümünün vergi mükellefinin sırtından yani Hazine'den değil, dünya fiyatlarının üzerinde kalan iç fiyatlar nedeniyle tüketici üzerinden karşılanıyor olmasıdır. Buna göre, "Türkiye'de son beş yılda tarım üreticilerine verilen desteğin yaklaşık %70'i piyasa fiyat desteği yoluyla tüketiciler, geri kalan %30'u vergi mükellefleri tarafından karşılanırken, OECD ülkelerinde destek yükünün dağılımı Türkiye'nin tersidir (...) 1998 yılında Türkiye'de toplam üretici sübvansiyonu 11.3 milyar dolar olup, tüketicilere yükü, bu politikaların tarım ürün fiyatlarına etkileri nedeniyle, 9.1 milyar dolar olarak tahmin edilmektedir" (ibid:13). Rapora göre, 1998'de (bu yılda tarımsal desteklemenin genişlediğini hatırlayalım) tarıma dönük 3 milyar dolarlık bütçe harcaması vergi mükelleflerinden gelmektedir; ancak sınır önlemlerinden (dış ticaret vs.) sağlanan 0.6 milyar dolarlık gelir düşülürse, vergi mükelleflerinin net payı 2.4 milyar dolardan ibaret kalmaktadır. Aslında, çiftçilerin bizzat tarımsal ürün tüketicisi olarak ödediği zımni vergiler de 3 milyar dolar olarak kabul edildiğinde,

rapora göre, tüketici üzerinde kalan net sübvansiyon yükü de 6 milyar dolara düşmektedir; buna Hazine üzerindeki yük de katılıp ulusal gelire oranlanırsa (yaklaşık 8 milyar dolar/200 milyar dolar) %3.9'luk toplam bir yüke ulaşılmaktadır. Bu oranın, IMF'ye verilen Niyet mektubundaki orana (%3) yakın olduğu görülmektedir. 1999 yılında destekleme-deki gerilemeler de hesaba katılırsa, Hazine'nin %3'lük oranının TÜSIAD raporunun mantığını izlediği anlaşılabacaktır.

Bize göre bu son oran dahi gerçeği tam yansıtmamaktadır. TÜSIAD raporunun toplam tarım sübvansiyonunun Hazine'ye olan yükünün 1998 için 2.4 milyar düzeyinde olduğuna dair tespitini kabul edersek ve doğru olarak ölçülebilir yükü bununla sınırlı tutarsak, bunun GSYİH'ya oranının yüzde 1.2 düzeyinde kaldığını görürüz. Nitekim 1999 ve 2000 yılları için yaptığımız hesaplamalar bu düzeyin dahi biraz altında kalan iç destek maliyetlerine işaret etmektedir. IMF/WB programının uygulanmaya başlandığı 2000 yılının ilk 11 ayında gerçekleşen bütçe ve DFLF transferleri toplamı 880 trilyon TL düzeyinde olup aynı dönemdeki GSMH'nın yüzde 0.8'i civarında bir büyüklüğe denk gelmektedir.

Öte yandan, TÜSIAD raporuna göre tüketici üzerinde kalan piyasa desteği yükü abartılı bir hesaplamayı yansıtmakta ve tüketicinin tarımsal ürünler için ödediği fiyatların önemli bir bölümünün çok kademeli ticaret marjlarından oluştuğunu dikkate almamaktadır. Bu arada, Türkiye'de ticaret marjlarının görece önemine rağmen piyasadaki nihai tarımsal ürün fiyatlarının (örneğin temel gıda maddesi olan ekmeğin fiyatının) gelişmiş ülkelerdekine genelde oldukça altında kaldığı; buna karşılık Türkiye ithalatında koruma oranlarının düşürülmesi ve buna bağlı olarak iç fiyatlara müdahaleden vazgeçilmesinin aynı oranlarda nihai ürün fiyatlarına yansımayaacağı da hesaba katılmak zorundadır.

Destekleme fonlarının mevcut sistemde hedefe ulaşmadığı yönündeki söylence ise, sağlam kanıtlara dayalı değildir. Nitekim, Hazine uzmanlarının "kanı" veya "tahminleri" ile dolu olan içe dönük ("hizmete özel") raporları, aslında hem siyasilerin, hem de iç ve dış sermaye çevrelerinin (IMF/DB dahil) ideolojik yansımalarından kırılarak oluşmaktadır. Ancak DB yetkililerinin bu tür çarpıtmaları düzeltmeden kendilerine gerekçe oluşturmaları, iyiniyetle açıklanabilir bir davranış

Destekleme fonlarının mevcut sistemde hedefe ulaşmadığı yönündeki söylence, sağlam kanıtlara dayalı değildir.

olarak gözükmemektedir. Çıkarabileceğimiz bir diğer sonuç ise, 2000-2002 döneminde tarımda yapılmak istenen dönüşümün bürokrasi ve siyasetçi temelinde ön hazırlıklarının tüm 1990'lı yıllar boyunca yapılmış olduğudur. Hatta Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996/2000) dahi bunun somut bir belgesi niteliğindedir (Oyan, 1997).

3. Tarımda "Yapısal Uyum" Programının Uygulama Araçları

Niyet mektuplarının tarımsal politikalara ilişkin bölümlerinin en kapsamlısı, iç desteklerin sona erdirilmesi konusundaki ayrıntılı düzenlemelerdir. İç desteklerin tümüyle sona erdirilmesi açık bir şekilde hedeflenmiştir. Bu bağlamda, fiyat garantisiyle destekleme alımlarının, girdi desteğinin, kredi desteğinin, prim desteğinin 2 yıl içinde tamamen ortadan kaldırılması, buna ilişkin tüm kurumsal mekanizmanın özelleştirme-tasfiye yoluyla sistemden çıkarılmasıtarımdaki kooperatif örgütlenmenin halen en önemli örneklerini oluşturan TSKB'lerin tedricen işlevsizleştirilmesi açık politika tercihleri olarak kayda geçirilmiştir. TSKB'lerin sınai tesislerin ellerinden çıkarılması veya tasfiyesi ise mektupların örtük hedefleri arasındadır. Bu arada ithaldeki koruma oranlarının da (2000'de tahıllarda yüzde 45'lik düzeyinden) 2002'den itibaren yüzde 5 düzeylerine çekilerek anlamsızlaştırılması, iç pazara giriş serbestisinin fazla gecikmeden yürürlüğe konulacağının göstergesidir.

3.1. İç Desteklerin Daraltılması/Tasfiyesi

Tarıma yönelik destekleme kurum ve araçlarının kapsamlı bir tasfiyesini öngören yapısal uyum programının (YUP), niyet mektuplarında açıkça belirtilen uygulama araçlarının ayrıntısına geçmeden, halihazırda desteklemede çeşitli düzeylerde doğrudan/dolaylı işlevi olan kurumsal yapıyı, özellikle tasfiye listesinin başında yer alan kamu iktisadi teşebbüsü ve tarımsal kooperatif niteliğinde olanları, özet bir tablo halinde sunmak yararlı olabilir.

Destekleme alımına ilişkin ödemelerin, başka bir deyişle destekleme kurumlarına açılan kredilerin dağılımına bakıldığında, eğer 1997 yılı verilerini izlersek, toplamın %40'a yakın bölümünün tahıl alımlarına ayrıldığı, şeker pancarının %20'ye yakın bir pay aldığı, tütünün de %10 düzeyini bulduğu görülecektir. Dolayısıyla, sadece 3 KİT'in (TMO:

Toprak Mahsulleri Ofisi; TŞFAŞ: Türkiye Şeker Fabrikaları AŞ; TEKEK Genel Müdürlüğü'nün) destekleme alımlarının kredi maliyetlerinin üçte ikisinden fazla bir payı temsil ettiği görülecektir. TSKB'lerin tümünün ürün alım değerinin, toplam ürün alım değerine oranının, Devlet Planlama Teşkilatı (DPT, 1998) verilerine bakılırsa, 1994-1997 döneminde yüzde 24 ile 40 arasında değiştiği görülmektedir. 1997 yılı gerçekleştirmelerine göre, TSKB'nin aldığı ürünlerin toplam değeri, toplam alım değerinin yüzde 32.5'inden ibarettir. Ancak gerçekte Birliklere devletçe yapılan kredi desteği çok daha önemsizdir. Çünkü, DPT'nin verileri Birliklerin kendi kaynaklarıyla veya banka kredisıyla yaptıkları alımları da sanki kamu kuruluşlarınca kredilendirilmiş gibi hesaba katan brüt verilerdir. İzleyen çizelge, DFLF kaynaklı kredilerin Birlik alımları içindeki görece önemini göstermektedir. Buna göre, son yıllarda Birlik alımlarının yaklaşık beşte biri ile dörtte biri arasındaki bir bölümü Birlik kaynaklarınca ödenmiştir. Bu arada, gübre desteğinin de abartılmaması gerekmektedir.

Niyet mektuplarına gönderme yaparak ilerlemeyi sürdürürsek, öncelikle iç desteklerin daraltılması ve/veya tasfiyesine yönelik uygulama araçlarını topluca sıralamak gerekecektir.

• **Temel Hedef:** "Tüm dolaylı destek politikalarından 2002 sonuna kadar kademeli olarak vazgeçilmesi ve doğrudan gelir desteği sisteminin uygulanmasına geçilmesi (nm 1,2, 4)

a) Fiyatlar:

- Alım fiyatlarının hedeflenen enflasyona endekslenmesi (nm1);
- Buğday fiyatlarının Şikago Borsası fiyatları referans alınarak oluşturulması;
- TMO satış fiyatlarının maliyetleri karşılayacak düzeyde tutulması (nm1,4);
- 2002'de destekleme fiyatı açıklanmaya son verilmesi.

b) Destekleme alımlarında fiziki sınırlamalar:

- Şekerpancarı kotalarının belirlenmesi (2000 yılında başlatılıp giderek daraltılarak);
- Tütünde destekleme alımının 2001'de sona erdirilmesi (nm4);
- TMO stoklarının azaltılması.

c) Mali destek sınırlamaları:

- Şeker Fab.A.Ş'nin zararlarının karşılanmasının bütçeye konulan sabit ödeneği aş-

Niyet mektuplarının tarımsal politikalara ilişkin bölümlerinin en kapsamlısı, iç desteklerin sona erdirilmesi konusundaki ayrıntılı düzenlemelerdir.

Tablo : Tarımsal Desteklemede İşlevleri Açısından KİT ve TSKB'ler

	İlgili Olduğu	Destekleme alımı, Ürün(ler) pazarlama	İlk işleme ve/veya stoklama, dönüştürme	Girdi üretimi ileri sınai	Girdi dağıtımı	Finansman temini
Kuruluşlar						
KİT'ler:						
-TMO	Tahıl/ baklagil	+				
-TEKEL	Tütün	+	+			
-TŞFAŞ	Şekerpancarı	+	+	+	(kısmen)	
-Çaykur	Çay Yaprağı	+	+			
-TİGEM	Damızlık, tohum, fidan				+	(kısmen)
-TÜGSAŞ/İGSAŞ	Yapay Gübre		+	+		
-TCZB	Kredi					+
KOOPERATİFLER						
-TSKB*	Pamuk, Fındık, Ayçiçeği, vb	+	+	+	(kısmen)	+
-TKK	Kredi				+	+
FONLAR						
-DFİF						+

Not: Bu tabloda, sulama, köy yolu gibi altyapı yatırımlarını yapan katma bütçeli kuruluşlar (DSİ, Köy Hizmetleri Gn.Md.) ile genel regülasyon (ve hatta tohum ıslah çalışmaları yapan) Tarım ve Köy Hizmetleri Bakanlığı, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı yer almamaktadır.

* Sayıları 16 olan TSKB'ler, toplam alımlarının ortalama üçte ikisini oluşturan bu en önemli üç ürün dışında, zeytin, zeytinyağı, çekirdeksiz ve çekirdekli kuru üzüm, incir, antepfıstığı, kuru kayısı gibi ürünlerin alım, işleme ve satışında da rol oynamaktadırlar.

maması;

- Yağlıtohum ve bitkilerde destek primlerinin sınırlandırılması (nm2);

- Çay budama tazminat ödemelerinin azaltılması ve bütçe ödenekleriyle sınırlandırılması (nm2);

- Girdi (gübre) desteğinin nominal olarak sabit tutularak tedricen tasfiyesi (nm 1, 2, 4);

- TSKB'lere devletçe "harhangi bir mali destek sağlanamayacağı"nın yasa hükmü yapılması (nm1, 2, 4);

- TCZB'nin kredi sübvansiyonu toplam maliyetinin 1999'a göre yarı yarıya düşürülmesi. Bu amaçla ZB tarımsal kredi faizlerinin %60-65 düzeyindeki oranlarının gösterge faiz hadlerine eşit oluncaya kadar düşürülmemesi (nm2). (Böylece 2000'de tarım kredileri faizi, kamu borçlanma faizlerinin ortalama %38 olan düzeyinin çok üzerinde tutulabilmektedir).

d) Özelleştirme:

- Orta Vadeli Hedef: Devletin tarımsal üretim ile tarımsal sanayi üretiminde doğrudan bir rol almaktan çekilmesi (nm4). TCZB dışındaki özelleştirmelerin 2002'de tamamlanması.

- TŞFAŞ : -2001'de en az 6 şeker fabrikası özelleştirilecek; gerisi 2002 sonuna kadar satılacak (nm4)

- TEKEL: -Tütün işleme birimleri ÖİB'na devredilecek (ÖYK kararı Ocak 2001 sonundan önce çıkarılacak);

- Alkollü içkiler kanunu Ocak 2001'de çıkarılarak sektör özel girişime açılacak.

- Tütünde destekleme alımına son vererek, tütün alımında ihale mekanizmasını oluşturacak tütün kanunu Ocak 2001'de çıkarılacak (nm4);

- TCZB: En geç 4.5 yıllık bir süre içinde özelleştirilmesi;

- ÇAYKUR: Çay işletmelerinin özelleştirilmesi (nm2);

- TZDK, TİGEM, TÜGSAŞ, İGSAŞ zaten özelleştirme kapsamında olduğu için hepsi ayrıca belirtmeye gerek görülmemiştir (nm2),

- TSKB: 16 Haziran 2000'de yürürlüğe girin 4572 s. Yasayla tedricen özelleştirmelere götürecek bir program başlatılmıştır.

Bütün bunlar Türkiye'de tarımın dönüştürülmesi değil, bitirilmesi anlamına gelecektir. Örnek olarak TSKB'lerle ilgili düzenlemeye aşağıda kısaca bir göz atılacaktır. Ancak

önce koruma oranlarının düşürülmesine kısaca değinelim.

Gelişmiş ülkeler, İkinci Dünya Savaşı sonrasında kendi sanayilerini ve tüketicilerini beslemek amacıyla tarım üreticisi olarak görmek istedikleri Türkiye gibi orta derecede gelişmiş ülkeleri, bugün, kendi tarımsal ürün fazlaları için cazip pazarlar olarak görmeye eğilimlidirler. Öte yandan, tohumluk, damızlık, yem, gübre, tarımsal ilaç gibi alanlarda dünya ölçeğinde yaşanan tekelleşme sürecinin, kendi önündeki engelleri ayıklama dürtüsünü ve bunun gelişmiş ülke ve uluslararası finans kuruluşları politikalarına yansımaları da hesaba katmak gerekmektedir. Bu nedenlerle, IMF/DB ikilisi, gelişmekte olan ülkelerin tarımsal ürün ithalatında korumacılıktan vazgeçmelerini istemekte ve GÜ üreticilerine uygun görülmeyen ürün borsaları fiyatlarını Türkiye'ye empoze etmektedirler. Oysa bilindiği gibi, bu ülkelerde üreticinin eline geçen fiyatlar ile borsa fiyatları arasındaki fark devletçe karşılanmaktadır. Üretici her zaman borsada oluşan fiyatların üzerinde bir fiyattan ürün bedelini alabilmektedir. Aradaki fark özellikle AB çiftçisi için çok yüksektir. Bu durumda çiftçimizi ticari ürün borsalarının (Chicago Board of Trade'in) fiyatlarına mahkum etmek, onu üretimini sürdürmez bir noktaya itmek anlamındadır.

Dünyada tarımsal ürünlerde herkes için geçerli tek bir fiyat oluşumu olmadığı halde Türkiye Hükümetince IMF'ye ve son olarak Dünya Bankası'na verilen Niyet Mektuplarında Şikago Borsası'nda oluşan fiyatları "dünya fiyatları"nın bir referans sistemi olarak kullanılacağına taahhüt edilmesi, kabul edilemez bir bağımlılık ve teslimiyet mekanizması olacaktır. 2000 yılında "Şikago Borsası" fiyatlarının en fazla yüzde 35'i üzerinde oluşmasına izin verilen buğday fiyatları, IMF'ye verilen üçüncü ek niyet mektubuna göre, bir yıl sonra, 2001 yılında, Şikago fiyatlarının ancak yüzde 20 üzerinde olabilecektir. Daha sonra ise bunun yüzde 5'e çekilmesi amaçlanmaktadır. Bunun sonucunda, Türkiye'nin tarımsal ithalat faturasının çığ gibi büyümesi ve tahıl üretiminin hızla çöküşü beklenebilecektir. Öte yandan tarımsal ürün ithalatının çok hızlı artışı nedeniyle dış ticaret açıklarının büyümesi ve döviz gereksiniminin kabarması da ek bir ekonomik bedel olarak hesaba katılmalıdır.

Bunun hemen önümüzdeki yıldan itibaren yaratacağı ekonomik, toplumsal ve siya-

sal sonuçları Türkiye'nin karşılamaya hazır olmadığı açıktır. Tarımda zar zor tutunan kitlelerin iki-üç yıl gibi çok kısa bir zaman dilimi içinde hiçbir önlem alınamadan tarım dışına göçmeye zorlanmalarına yol açacak olan bu tasfiye süreci, mevcut kırsal göç hızını ikiye katlayabilecektir. Bunun salt ekonomik maliyetleri dahi mevcut destekleme maliyetlerinin üzerine çıkacaktır. Çünkü kent varoşlarına göçen kitleler imar planlarının uygulanmasına imkan tanımayacaklar, Türkiye bunun doğuracağı altyapı sorunlarıyla on yıllarca boğuşmak zorunda kalacaktır. Kent varoşlarındaki kitlelerin kamusal hizmet talebinin köy yerleşkelerinden çok daha fazla olduğu dikkate alınırsa, kısa dönemde dahi daha yüksek ekonomik maliyetlerin ortaya çıkacağı açıktır.

4. TSKB'ler İçin Nasıl Bir Gelecek Öngörülüyor?

Tarım Satış Kooperatif ve Birlikleri (TSKB) Hakkında 4572 sayılı Kanun 1 Haziran 2000 tarihinde kabul edildi, 16 Haziran tarihli Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe girdi. Acaba bu yeni yasa, tarımsal kooperatifçilerin yıllardır özlemle bekledikleri türden bir düzenleme gereksinimine yanıt veriyor muydu? Yasa maddelerinin ve gerekçelerinin dikkatli bir okunuşu, bu soruya olumlu bir yanıt vermeyi olanaksız kılıyor.

Henüz birinci maddede yasanın amacı TSKB'leri "etkin ve sürdürülebilir bir şekilde özerk ve mali yönden bağımsız kılmak" biçiminde tanımlanırken, özerklik ve mali bağımsızlık arasında bir ayırım yapılmaktadır. Bilindiği gibi, bağımsızlık özerklikten daha ileri bir aşamadır ve özerklikte var olabilecek karşılıklı bağımlılık ilişkilerini içermez. Dolayısıyla, TSKB'lerin mali bakımdan bağımsız kılınmasını amaçlamak demek, bunların kendi kaderleriyle başbaşa bırakılacaklarını peşinen ilan etmek demektir. Nitekim daha sonraki maddelerde (geçici madde 1/E/3) yer verilen bir düzenleme bu niyeti açıkça ortaya koymaktadır.

Yasayla, kooperatif ve birliklerin ilk işleme tesisleri dışındaki fabrikalarının (ileri sınai proses içeren tesislerinin), bundan böyle anonim şirket statüsünde kurulması ve işletilmesi zorunlu hale getirilmektedir. Hatta, geçici madde 1/F/1'de "birliklerin bu kanunun yayımı tarihi itibarıyla sahip oldukları fabrikalar, üç yıl içerisinde anonim şirket haline dönüştürülebilir" denilerek mevcut duruma da müdahale edilmektedir. Türkiye Cumhuriyeti Ana-

**Tarımsal ürün
ithalatının çok
hızlı artışı
nedeniyle
dış ticaret
açıklarının
büyümesi ve
döviz
gereksiniminin
kabarması da ek
bir ekonomik
bedel olarak
hesaba
katılmalıdır.**

yasasındaki girişim özgürlüğüne aykırı bir yaklaşımla getirilen bu kısıtlamanın işletmeciliğin teknik anlamda iyileştirilmesi gibi salt hayırlı amaçlar için getirildiği de sanılmamalıdır. Yıllardır, "TSKB'lerin sanayide işi ne, onlar kooperatifçilik yapıyorlar" türünden bilgi veya iyiniyet yoksunu yaklaşımların yönlendirdiği Türk politikacı ve teknokratları ile WB uzmanlarının buluşması yadırgatıcı olmamıştır. Ancak, GÜ'lerde kooperatifçiliğin en çok tarımsal sanayi alanında geliştiğini görmezden gelerek yasa tasarısının gerekçesinde "TSKB faaliyetlerinin kooperatifçilik alanına doğru daraltılması"nı istemek, bir çifte standart olmasının ötesinde TSKB'leri işlevsizleştirmeye yönelik tasarının bir parçasıdır.

Yasayla (Md.1 son fıkra), kooperatif ve birliklerin sadece sermayeleri (ortaklık payları) rehin ve hacize karşı korunmuş olup, ne sanayi işletmeleri ne de hatta ilk işleme tesisleri bu tür bir korumadan yararlandırılmaktadır. Dolayısıyla, eski düzenlemede var olan koruma mekanizmaları kaldırılmış olmaktadır. Böylece, birliklerin sadece fabrikalarını değil ilk işleme tesislerini dahi ellerinden çıkarmalarının yolu açılmış olmakta; salt sanayi faaliyetlerini değil ticari faaliyetlerini de sürdürememe riskiyle karşı karşıya bırakılmaktadırlar.

Yasanın geçici maddeleri kalıcı maddelerinden daha ilginç özellikler taşımaktadır. Geçici Md. 1/D ile oluşturulan "Yeniden Yapılandırma Kurulu" (YYK), Kanunun yürürlük tarihinden itibaren 6 ay içinde oluşturulacak, 4 yıl süreyle görev yapacak, 4 üyesi Sanayi ve Ticaret Bakanı, 2 üyesi Hazine Müsteşarlığının bağlı olduğu Devlet Bakanı tarafından atanırken, sadece 1 üyesi birliklerin yönetim kurulu üyeleri arasından seçimle belirlenecektir. Dört yıl süreyle görev yapacak Kurulun çalışma esaslarını, uygulayacağı ilke ve programları, kooperatif ve birliklerce alınması gerekli önlemleri ve yapılması gereken işlemleri yine aynı iki bakan belirleyeceklerdir. Bu düzenlemeler, YYK'nun siyasal otoriteye karşı bağımsızlığından söz edilemesi olanağını vermemekte, tüm inisiyatifini bugün olduğu gibi siyasal iktidara bırakmaktadır. İlk bakışta, yeni yasadaki önceki duruma kıyasla böyle bir Kurulun hiçbir yenilikçi yönünün dahi bulunmadığı zannedilebilir. Oysa, bu Kurul Dünya Bankası Türkiye masasının telkinleri üzerine kurulmuştur ve Birliklerin yeniden yapılandırılması sürecine Dünya Bankası'nın daha dolaysız müdahalelerde bulunmasının bir aracı olarak tasarlanmıştır. Hatta Dünya

Bankası-politikacılarımızın yarattığı iktidarsızlık boşluğundan yararlanarak- bu Kurulun 7 üyesinin 4'ünün isimlerini belirleme niyetini kapalı kapılar ardında gizlememiştir.

Kuşkusuz en vahim sonuçları olabilecek düzenleme, " Kooperatif ve birliklere (...) Devlet veya diğer kamu tüzel kişilerinden herhangi bir mali destek sağlanamaz" (md. 1/E/3) kesin ifadesiyle karşımıza çıkmaktadır. Bu hüküm, tarımsal kooperatiflerin maddi dayanaklarını tasfiyeden başka bir anlama gelmemektedir. Satış kooperatiflerine mali destek sağlanmasını yasaklayan hükmün bir eşdeğerinin Tarım Kredi Kooperatifleri için de gündeme getirileceğinden kuşku duyulmalıdır. Hiçbir hükümler devlet, bir sektöre (özellikle de işgücünün yüzde 40'ına istihdam olanağı sağlayan temel bir üretici sektöre) mali destek yapmayacağını yasa hükmü haline getirmemiştir ve getiremez. Tarım dışında başka hiçbir sektör için (örneğin mali sektör için) böyle bir hüküm konulamazken, bir tarımsal politika aracından yasa hükmüyle vazgeçilmesi, açıklanması güç bir bağımsızlık kaybı anlamındadır.

4572 Sayılı Yasa, 16 TSKB'yi (Tariş tek birlik sayılırsa 13 TSKB'yi), bunlara bağlı 400'ü aşkın kooperatifi, onların kayıtlı 725 bin ortağını, aileleriyle birlikte yaklaşık 3 milyonluk bir nüfus büyüklüğünü ve 15 bin civarında ücretli çalışanı doğrudan; 4,5 milyonluk tarımsal işletmeyi veya istihdamın yüzde 40'ını aşkın bir bölümünü, 65 milyonluk tarım ürünleri tüketicilerini doğrudan ve dolaylı etkileri bakımından ilgilendirmektedir. Bu denli önemli sonuçları olacak bir yasal düzenleme projesinin Türkiye'nin koşullarına uygun olarak, aceleyle getirilmeden, kooperatif yöneticilerinin görüşlerine geniş ölçüde yer vererek ve özenle düzenlenmiş olması gerektirdi. Oysa yasa, TSKB'leri her türlü mali desteğin dışında tutmayı yasa hükmü haline getirdiği gibi, hukuk tekniğine aykırı düzenlemeler içermekte, bu arada çağdaş kooperatifçilik ilkelerine uygun olmayacak bir biçimde Devlet müdahalesini sürekli kılacak düzenekleri de getirmektedir. Kısacası, siyasi iktidar bir yandan bu kuruluşlardan mali desteğini bütünüyle çektiğini ilan etmekte, ama öbür yandan bu kuruluşlardan elini çekmek istemediğini, onların yönetim ve denetim düzeyine müdahale edeceğini beyan etmektedir. Kısacası, yeni yasa öncesinde devletin mali desteği ile müdahaleci yaklaşımı arasında bir

TSKB'lerin mali
bakımdan
bağımsız
kılınmasını
amaçlamak
demek, bunların
kendi
kaderleriyle
başbaşa
bırakılacaklarını
peşinen ilan
etmek demektir.

bakıma var olan denge, yeni yasa döneminde mali desteksiz bir müdahaleci yapıya dönüşerek iyice uyumsuzlaşmaktadır.

5. Doğrudan Gelir Desteği:

Destek mi Göz Boyama mı?

Mevcut destekleme modelinin çok kısa bir zaman dilimi içinde yerini bütünüyle doğrudan gelir desteği (DGD) modeline bırakmasını öngören 2000/267 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı 14 Mart 2000 tarihli Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

Mevcut destekleme uygulamalarını bütünüyle ikame etmesi tasarlanan DGD sistemi tek başına hiçbir ülkede uygulanmamaktadır. OECD ülkelerinde 1998 itibarıyla doğrudan ödemelerin toplam ÜDE'ne oranının yüzde 17 olduğu, piyasa desteğinin yüzde 67, girdi ağırlıklı diğer desteklerin yüzde 16 olduğuna daha önce değinilmişti (Çakmak vd., 1999:60). AB ülkelerinde de DGD ödemelerine kısmen yer verilirken, bu ödemeler fiyat politikası, garanti eşikleri, üretim planlaması ve diğer iktisat/maliye politikası araçlarıyla birlikte uygulanmaktadır. AB'de toplam destekleme içinde DGD yüzde 30'luk bir paya sahip bulunmakta, pazar fiyat desteği yüzde 55'lik bir önem derecesinde bulunmakta, girdi desteği de yüzde 8 boyutunda olmaya devam etmektedir. Ayrıca, DGD ödemelerinin AB destekleme sistemi içinde payının artırılmasının, kısa/orta vadede daha fazla kaynak emeceği hesaplanmakta ve bunun önlemleri aranmaktadır (Özkaya vd., 2000).

ABD'de ise, DGD'nin toplam destekleme içindeki önemi yüzde 10 sınırlarında kalmakta, pazar fiyat desteği yüzde 50, girdi kullanımına dayalı destek ise yüzde 10 boyutlarında bulunmaktadır (ibid). DGD'nin uygulanması ise, üretim fazlası olan ürünlerde alan veya ürün kotalarının çiftçi gelirlerinde yaratacağı aşınmayı telafi amaçlı olmaktadır. Türkiye'ye önerilen model ise her türlü üretim ve verimlilik referanslarından yalıttırılmıştır.

Öte yandan DGD uygulamasının başlangıçta kamu maliyesi üzerine daha fazla yük getireceği salt AB örneğiyle sınırlı değildir. Daha kapsamlı bir DGD uygulamasına çok daha uzun hazırlık dönemleriyle geçildiği Meksika örneği de, DGD'ye geçişin Hazine üzerindeki destekleme yükünü arttırdığına ilişkin sonuçlara işaret etmektedir (Demirci, 2000a). Oysa Türkiye'de DGD sistemine geçişi tercih etmek isteyen iç ve dış karar alıcı-

lar, bunun kamu maliyesi üzerindeki tarımsal destekleme yükünü hafifletmesini istemektedirler. Özellikle de, eğer iddia edildiği gibi, Türkiye'de mevcut tarımsal desteklemenin ÜDE yükünün yüzde 70'inin, ithalat koruması ve iç fiyat politikaları nedeniyle tüketici üzerinde, yüzde 30'unun ise vergi mükellefi yani Hazine üzerinde ise, tüketici yerine Hazine'ye yük bindirecek bir DGD sisteminin, bugünkü istikrar programının kamu harcamalarını kısmaya ayarlanmış hedefleriyle nasıl uyumlu olacağı açıklanmaya muhtaçtır. Bu çelişkili konum bile uygulamanın göz boyamaya yönelik göstermelik niteliğinin dolaylı bir kanıtı niteliğindedir.

Türkiye'de (ne de başka bir ülkede) doğrudan gelir sisteminin tek başına tarımsal destekleme uygulamalarını ikame etmesi mümkün olmadığı gibi, DGD'nin Türkiye gibi istihdamın yüzde 40'ının tarımda kümelenildiği, kadastro çalışmalarının tamamlanmadığı, ürün alım satımında, girdi ve emek kullanımında kayıt sisteminin büyük oranda geçerli olmadığı bir sektörde başarıyla uygulanma koşulları da bulunmamaktadır. Türkiye'de uygulanmak istenen DGD sistemi, 1 dekar ile 199 dekar arasında araziye sahip çiftçilere (fazlasına sahip olanlarda 199 dekara kadar olan bölümüne), tapulu birim arazi başına (dekar başına) geri dönüşsüz hibe biçiminde parasal yardım yapılmasını öngörmektedir. Bu yıl pilot uygulaması başlatılan bu sisteme 2002 yılı gibi çok yakın bir vadede tamamen uyum sağlanması istenmektedir. O kadar ki, 2003'te ortada başka bir destekleme düzeneği kalmamış olacaktır. Doğrudan gelir desteğinin de sürgit uygulanmayacağı açıklanmakta, ancak kamuoyuna açık bir takvim verilmekten kaçınılmaktadır.

Bu kadar kısa sürede ve Türkiye tarımının bugünkü koşullarında böyle bir uyum olanaksızdır. 4 küsur milyon aile işletmesinin üstelik çok parçalı bir yapıda tarım yaptığı bir ülkede DGD sistemi olsa olsa mevcut destekleme biçimlerine bir tamamlayıcı unsur olabilirdi. Bu sisteme geçiş, çok parçalı ve çok çocuklu tarımsal aile işletmelerinin herbirinin ayrı ayrı DGD talep etmesine götürecektir; kısa sürede aile işletmesi sayısı daha da artacak; 200 dönümün üzerinde olan işletmelerin kapitalist gelişmenin rasyoneliyle dahi çelişerek bölünmesine götürecektir, tapusu olduğu halde tarım yapmayan ve belki de kentte yerleşik olanların uygulamadan yararlanabilmesi

Mevcut
destekleme
uygulamalarını
bütünüyle ikame
etmesi
tasarlanan DGD
sistemi tek
başına hiçbir
ülkede uygulan-
mamaktadır.

imkanı getirilirken, ortakçı ve kiracılar sistem dışına itilmiş olacak, hisseli arazilerde yeni hukuki ihtilaflara zemin hazırlanacaktır.

Nitekim, pilot uygulama bölgelerinden olan Polatlı'da görüldüğü gibi, başvuruların beklenenin üç katına çıkmış olması, köylülükle ilgisi bulunmayan tapu sahiplerinin -arazi spekülâtörleri, yapı konut kooperatifleri, kuyumcu, avukat, doktor, tüccar, otelci, un fabrikatörü, serbest meslek sahipleri, ticaret erbabı vb.'nin- gelir desteği talep etmeleri bu tehlikenin ciddiyetini göstermektedir (TZOB, 2000). Tarım dışı amaçlarla tarımsal arazi edinilenlerin veya miras yoluyla edindikleri arazileri kiracı /ortakçı aracılığıyla işleten veya boş bırakanların sistemden yararlanması mümkün olduğu gibi, yoksul çiftçi lehine getirildiği iddia edilen sistemde verimlilik farkları 10 katına kadar açılabilen Orta veya Doğu Anadolu köylüsü ile Ege-Çukurova çiftçisinin miktar bazında aynı destekten yararlanması söz konusu olmaktadır. Diğer yandan hiç arazi kullanmadan veya az kullanarak, meraya dayalı hayvancılık yapanlar bu uygulamadan hiç bir şekilde yararlanamamaktadırlar. Hayvancılık yapan üreticilerin bitkisel üretim yapanlardan birçok bölgelerde daha düşük gelirlerle yetindikleri bilindiğine göre, doğrudan gelir sisteminin küçük üreticiyi daha fazla koruyacağı savları boşlukta kalmaktadır. Üretim ve verimlilikle hiçbir bağı kurulmadan uygulanmak istenen DGD politikası, toplulaştırma çabalarının, yoğun girdi kullanımının, modern büyük işletmeler kurulmasının, tarımın rekabetçi düzeyinin yükseltilmesinin, kısaca köylülüğün çiftçiliğe geçişin de önünün iyice tıkanması anlamına gelebilecek bir akıldışılık (irasyonellik) çağrıştırmaktadır.

Doğrudan gelir desteğinin pilot uygulamalarından çıkarılan bir başka gerçek de sistemin uygulandığının önemli bir bürokrasi ve kırtasiyeye gereksinme göstermesidir. Yapılan gözlemlere göre, bazı çiftçilerin sahip olduğu parseller çok fazla sayıdadır. Aynı parseli ortak olarak sahip olan bir çok kişi vardır. Hangisinin toprağı işlediğine bakılmaksızın para ödenmektedir. Bütün bu karışık işleri büyük ölçüde Tarım İl ve İlçe müdürlüklerinin yürüteceği anlaşılmaktadır. Bilgisayarlar, ziraat mühendisleri, teknisyenler ve memurlar büyük ölçüde bu işlerle uğraşacaklardır. Tapunun esas alınmaması halinde yerinde anketler yapmak gerekecektir. AB ülkelerinden Yunanistan ve İtalya'da görüldüğü gi-

bi Tarım Bakanlığı bir süre sonra neredeyse bu işten başka hiçbir şey yapamaz hale gelecektir. Şimdiden gübre ve pamuk prim uygulamalarında olarak bu duruma yaklaşılmıştır. Yolsuzlukların/sahte beyanların denetimi önemli bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Yayımlı ve kontrol hizmetlerinin askıya alınmasının ülkeye ne kadar zarar getireceği hiç hesaplanmamaktadır (Ozkaya, 2000).

AB ortak bütçesinin geçmiş yıllarda yüzde 75'inin, şimdilerde yüzde 51'inin tarım kesimine, bunun da yüzde 46'sının tarımsal desteklemeye ayrıldığı, ayrıca ortak bütçenin yüzde 25'ini temsil eden "bölgesel kalkınma fonu"nun geri bölgelerin yeni ekonomik faaliyetlere kaydırılması amaçlı olarak gene kısmen tarımsal nüfus lehine kullanılabildiği bilinmektedir. OECD ülkelerinde çiftçiye verilen desteklerin dekar başına ortalama tutarı 36 dolar düzeyindedir.

Türkiye'de bu desteğin mevcut uygulamada desteklenen ürünler için dekar başına 19 dolar düzeyinde olduğu (Çakmak vd., 1999) yönünde hesaplamalar bulunmaktadır. DGD ile Türkiye'de öngörülen destek ise, dekar başına 5 dolar mertebesinde. (Meksika'da dekar başına 7 dolar olarak uygulanmış ve 1000 dekara kadar ödeme yapılmıştır: Demirci, 2000). DGD'nin kapsamlı bir biçimde uygulanması durumunda bu tutarın dahi verilir verilemeyeceği açık değildir. Çünkü mevcut destekleme sadece seçilmiş ürünlerde yapılırken, DGD sisteminin mantığı gereği tüm tarımsal ürünler kapsamak durumundadır. Kaldı ki, verilse dahi, mevcut desteklemenin çok altına inecek olan bu destekle kırsal alanlarda tutunmak, çiftçilik yapmayı sürdürmek mümkün olabilecek midir?

Öte yandan, mevcut uygulamada desteklenen ürünlerin tüm üreticileri de desteklemeden yararlanmamaktadır; desteklenen seçilmiş ürünlerde üretimin ve üreticilerin genellikle yüzde 50'den azı kapsamaktadır. Kapsanan ürünlerin dahi tüm alım ve kredilendirme maliyeti devletin üzerinde değildir. Özellikle TSKB'ler finansmanın yaklaşık dörtte birini kendi kaynaklarıyla sağlamaktadırlar. Oysa DGD geri dönüşsüz ve tüm ürünler için uygulanmak durumundadır.

Türkiye'de tarımsal işletmelerin yüzde 68'i 50 dönümün altında bir büyüklüğe sahiptir. Bu durumda örneğin, 30 dönümlük bir işletmenin 150 dolarlık ve iki taksitte ödenen günlük bir yıllık hibe desteğiyle yaşaması mümkün olabi-

Doğrudan gelir desteğinin pilot uygulamalarından çıkarılan bir başka gerçek de sistemin uygulandığının önemli bir bürokrasi ve kırtasiyeye gereksinme göstermesidir.

lecek midir? Karadeniz bölgesinde pilot uygulama kapsamında olan mikro fındık işletmelerinin 10-15 dönümlük arazi için alacakları 50-75 dolar desteğin ilk taksidini almak için başvuruyu dahi gereksiz gördükleri, 2000 yılında ki pilot uygulamanın dersleri arasında bulunmaktadır. Kaldı ki, pilot uygulama sonrasında ki dönemde dekar başına DGD tutarının tedricen aşağıya çekilmesi, bazı ürün ve bölgelerin dışlanması ve birkaç yıl içinde DGD'nin de sıfırlanması gündeme getirilebilecektir.

6. Sonuçlandırıcı Düşünceler

1980'lerden itibaren tarıma yönelik desteklemenin kapsamında önemli değişimler gündeme gelmiş, ancak desteklemenin uzun vadeli stratejik bir planlama temelinde bütünsel olarak yeniden düzenlenmesi öngörülmemiştir. Vergi almak yerine borç almayı yeğleyen anlayışlar nedeniyle büyüyen bütçe açıklarını azaltmanın yolu devletin her türlü sosyal ve ekonomik işlevlerinin daraltılması olarak görülmüş; bu anlamda, faiz ödemelerine yer açmak için, devletin alt yapı yatırımlarına, tarımsal desteklemeye, sosyal yönlü harcamalara ayırdığı kaynaklar giderek yük olarak görülmeye başlanmıştır.

Buna karşılık, istihdam içindeki payı yüzde hala 40-45 düzeyinde bulunan tarımın millî gelir içindeki payı daha hızlı bir gerilemeyle 1990'ların sonunda yüzde 15 düzeyine düşürülmüş; böylece kırsal alanlar ve tarım sektörü, Türkiye'nin görece en düşük yaşam standardına sahip kesimlerinin içine sıkıştırıldığı "unutulmuş topraklar ve insanlar" diyarına dönüştürülmüştür. Türkiye açısından bu denli önemli bir sektörün, sadece uluslararası finans kuruluşlarının telkinleriyle geleceğe hazırlanmasının mümkün olmadığı açıktır.

Buna rağmen, 2000 yılında yürürlüğe sokulan istikrar programının hedefleri arasında tarımın destekleme araçlarını tasfiye etmeye ve tarım ürünleri ithalatında koruma oranlarını düşürmeye dönük önemli taahhütler altına girilmiş bulunmaktadır. 2000-2002 programına göre, üç yıl içinde mevcut sistemin ürün ve girdi fiyatlarına, sektörün kredilendirilmesine, damızlık hayvan ve tohum üretimine dönük tüm destekleme mekanizmaları tasfiye edilmiş olacaktır. Bunun ülke çiftçisi için olduğu kadar Türkiye'nin tarımsal ürün yeterliliği ve gıda güvenliği açısından da bir yıkım anlamına geleceği, ortaya çıkacak yeni göç dalgasının tüm toplumsal dokuyu çok kı-

sa bir zaman diliminde altüst edeceği tarafsız çevrelerin ortak görüşüdür. Tarımsal destekleme araç ve kurumlarının hızlandırılmış tasfiye programı, Türkiye'de sadece tarım sektörü ve çiftçiye dönük değil, ülkenin ekonomik, toplumsal ve siyasal istikrarına yönelik bir tehdit oluşturmaktadır.

Tarımda zar zor tutunan kitlelerin iki-üç yıl gibi çok kısa bir zaman dilimi içinde hiçbir önlem alınamadan tarım dışına göçmeye zorlanmalarına yol açacak olan bu tasfiye süreci, mevcut kırsal göç hızını ikiye katlayabilmektedir. Bunun salt ekonomik maliyetleri dahi mevcut destekleme maliyetlerinin üzerine çıkacaktır. Çünkü kent varoşlarına göçen kitleler imar planlarının uygulanmasına imkan tanımayacaklar, Türkiye bunun doğuracağı altyapı sorunlarıyla on yıllarca boğuşmak zorunda kalacaktır. Kent varoşlarındaki kitlelerin kamusal hizmet talebinin köy yerleşkelerinden çok daha fazla olduğu dikkate alınırsa, kısa dönemde dahi daha yüksek ekonomik maliyetlerin ortaya çıkacağı açıktır. Öte yandan tarımsal ürün ithalatının çok hızlı artışı nedeniyle dış ticaret açıklarının büyümesi beklenmelidir.

Böylesine bir kırsal göç dalgasının, 1950'lerde başlayan ve iki on yıl süren birinci göç dalgasından çok daha önemli toplumsal ve siyasal sonuçları olacaktır, çünkü 3 yıl gibi çok kısa bir zaman dilimi içinde gerçekleşmesi beklenmektedir. Bunun hemen önümüzdeki yıldan itibaren yaratacağı ekonomik, toplumsal ve siyasal sonuçları Türkiye'nin karşılamaya hazır olmadığı açıktır.

Bu koşullarda ne yapılmalıdır? Birinci öncelik, IMF/DB'nin tarıma ilişkin yapısal dönüşüm programının geriletilmesine hatta durdurulmasına yönelik çabaların yoğunlaştırılmasıdır. Konunun siyasal düzlemde etkin bir biçimde sahiplenilmesi gerekmektedir. Ama bunu sağlayacak güç de, tarımsal-kırsal alandan yükselecek tepki olacaktır.

İkinci vurgu, tarıma/köylüye ilişkin çözümlerin salt sektör içi düzenlemelerden geçmediğidir. Kamu maliyesi üzerindeki iç ve dış borç yükünü hafifletmeden Türkiye'de ekonomik ve sosyal gelişmelere yeterli düzeyde kaynak ayrılması ve bu gelişmelerin önünün açılması mümkün gözükmemektedir. Ancak bunun yolu da gene IMF/DB programından geçmemektedir. Hatta tam tersine, bu programın tarım-dışı alanlardaki uygulamasının dahi durdurulmasını gerektirmektedir. Uygulanan program, kamu üzerindeki

**Türkiye'de
tarımsal
işletmelerin
yüzde 68'i 50
dönümün altında
bir büyüklüğe
sahiptir.**

borç yükünün sadece artış hızını kesmeye, yani bulunduğu yüksek noktada stabilize etmeye ayarlanmıştı.

Dolayısıyla, tarımcılar için salt kendilerini kurtarmaya dönük bir mücadele modeli yok hükmündedir.

Üçüncüsü, varolan destekleme kurum ve araçlarının eskiden olduğu gibi sürdürülmesini talep etmek de her zaman anlamlı olmayacaktır. Örneğin, TSKB hakkındaki 4572 sayılı yasadaki eski mevzuat çerçevesine geçiş talep etmek hem anlamsızdır hem de üretici desteğinden yoksundur. Ancak, yeni düzenlemelerin revizyonu da kaçınılmazdır.

Bu bağlamda acil bir müdahale programının temel ilkeleri özetle sıralanabilir:

1. Türkiye'nin net ithalatçı olduğu buğday, pamuk gibi ürünlerde gümrük vergileri korunmalı, böylece hem tarımsal üreticiliğin yaşaması sağlanmalı, hem ülkenin besin güvenliği korunmalı, hem de gümrük vergilerinin tarıma dönük DFLF kaynaklarını beslemesi sağlanmalıdır.

2. Tarım Satış Kooperatifleri Birlikleri'ni her türlü mali desteğin dışında bırakan 4572 sayılı düzenleme değiştirilmeli; Yeniden Yapılandırma Kurulu, Dünya Bankası güdümünden çıkarılmalıdır.

3. Tarımda kooperatif türü örgütlenme desteklenmeli, ancak bu kuruluşların alım fiyatlarına müdahale yerine kredi yoluyla desteklenmeleri sağlanmalı, Ziraat Bankası'nın sektöre dönük bir kamu ihtisas bankası niteliği güçlendirilmelidir.

4. Mevcut desteklerin yerine geçirilmek istenen ve üretimle ilişkilendirilmeyen doğrudan gelir desteği uygulaması terkedilmeli, bu araç yeni bir ürün deseni oluşturulmasına dönük tamamlayıcı bir destekleme unsuru olarak kullanılmalıdır.

5. Sulama, toprak ıslahı, toplulaştırma, eğitim, yayım, AR-GE'ye yönelik yatırımların ve desteklemelerin geliştirilmesi sağlanmalıdır.

6. Tarımın, başta sanayi olmak üzere diğer sektörlerle organik bütünlüğünü gözeterek uzun vadeli bir master planı oluşturulmalıdır.

Tekrar vurgulamak gerekirse, tarımdaki tasfiyeye karşı yeni öneriler, yeni bir düşünme tarzı ve karar alma süreci demektir. Bunun için, ulusal çıkar perspektifinin ve bağımsız karar alma refleksinin yeniden kazanılması gerekecektir. Bu ise, çok büyük bir zihinsel dönüşüm ve siyasal sahiplenmeyi gerektirmektedir.

Kaynaklar:

Boratav, Korkut (1988), Türkiye İktisat Tarihi, İstanbul, Gerçek Yayınevi.

BYDK (2001), T.C. Ziraat bankası 1999 Yılı Raporu.

Çakmak, Erol, Haluk Kasnakoğlu ve Halis Akder (1999), Tarım Politikalarında Yeni Denge Arayışları ve Türkiye, İst., TÜSIAD Yayını.

Demirci, Sevinç (2000), "Tarımda Doğrudan Gelir desteğinin İncelenmesi; Meksika Örneği", İşletme ve Finans, Nisan sayısı, ss.36-46.

DPT (1998), 1999 Yılı Programı, Ankara.

DTM (2000), Başlıca Ekonomik Göstergeler, Mart-Nisan, Ankara.

Hazine Müsteşarlığı (1996), Tarımsal Destekleme Politikalarının Değerlendirilmesi: 'Alternatif Model', Ekonomik Araştırmalar Genel Müdürlüğü Uzmanlarının hazırladığı (M. Cüneyt Yener, Ramazan Tezcan, Mehtap Gündüz, Özlem Yeni, Leyla Arslan) iç rapor, (Kasım).

Hazine Müsteşarlığı (2000/I), Enflasyonla Mücadele Programı Politika Metinleri, (Cilt I: Niyet Mektubu, Para Politikası, Ekonomik Kararlara İlişkin Mevzuat), Ocak, Ankara.

Hazine Müsteşarlığı (2000/II), Enflasyonla Mücadele Programı Politika Metinleri, (Cilt II: Niyet Mektupları ve, Ekonomik Kararlara İlişkin Mevzuat), Temmuz, Ankara.

Hobsbawn, Eric, (1996), Kısa 20. Yüzyıl Tarihi. Aşırıklar Çağı, çev: Yavuz Alogan, İstanbul, Sarmal Yayınevi.

Köymen, Oya (1999), "Cumhuriyet Döneminde Tarımsal Yapı ve Tarım Politikaları", in 75 Yılda Köylerden Şehirlere, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, ss. 1-30.

OECD (1994), National Policies and Agricultural Trade, Country Study: Turkey, Paris.

Oyan, Oğuz (1978), Le Developpement du Capitalisme dans l'Agriculture de Turquie, yayınlanmamış doktora tezi, Paris, Paris-I Pantheon-Sorbonne Üniversitesi.

Oyan, Oğuz (1995), "5 Nisan Kararları ve Tarımsal Politikalar" in Petrol-İş Yılı 1993-94, İstanbul, Petrol-İş Sendikası Yayınları, ss.715-729.

Oyan, Oğuz (1997), "Tarımsal Desteklemeye Alternatif Arayışları: Yedinci Plan ve Ötesi", Ekonomide Durum, sayı 2, ss.78-96.

Oyan, Oğuz (1999a), "Meiji-Osmanlı-Türkiye: Vergi Politikasına İktisadi Kalkınma Sorunsalından Bakış", in Bilanço 1923-1998, cilt 2: Ekonomi-Toplum-Çevre, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, ss.41-57.

Oyan, Oğuz (1999b), "Tarımsal Destekleme Politikaları ve Doğrudan Gelir Desteği", in Türk-İş Yılı 99, cilt 1: Değişimin Dinamikleri, ss.187-200.

Özkaya, Tayfun, Oğuz Oyan,, Ferruh Işın ve Ayşe Uzmay (2000), Türkiye'de Tarımsal Destekleme Politikaları, Dünü-Bugünü-Geleceği, TÜSES için yapılmış yayınlanmamış çalışma.

Sayıştay Başkanlığı (2000), 2000 Yılı Mali Raporu, Ekim, Ankara.

TZOB (2000), Pilot Proje Kapsamında Polatlı'da Uygulanan Doğrudan Gelir Desteği, yayınlanmamış çalışma.

Yükseler, Zafer (1999), Tarımsal Destekleme Politikaları ve Doğrudan Gelir Desteği Sisteminin Değerlendirilmesi, özel rapor.

Varolan destekleme kurum ve araçlarının eskiden olduğu gibi sürdürülmesini talep etmek de her zaman anlamlı olmayacaktır.

Türkiye'de Tarım Politikaları: Böyle Gelmiş, Böyle mi Gitmeli?

"The difficulty lies, not in the new ideas, but in escaping from the old ones which ramify ... into every corner of our minds".

Beynimizin tüm kıvrımlarına yerleşmiş eski fikirleri unutmak, yenilerini yaratmaktan daha zordur.

John Maynard Keynes, 1936.

1. Giriş

Tarım sektörü ve tarım politikaları her ekonomik kriz ve izleyen istikrar tedbirleri döneminde olduğu gibi gündemde ön sıralarda yer alıyor. Bir taraftan yaşanan ekonomik sorunların günah keçisi olarak gösterilmeye çalışılırken, diğer taraftan kısa dönemde krizin faturasını ödemesi, uzun dönemde ise "sorun olmaktan çıkarılması" hedefleniyor.

Tarım sektöründe ne yapılmak isteniyor? Belli değil. Türkiye'nin bir tarım politikası var mı? Var denemez. Politika tartışmaları üretken mi? Hayır. Neden? Tartışmalar tepkisel. Kabuk değiştirmeye başlamış bir ulusal ve uluslararası ekonomik sistemde hala politikalarıyla, kurumlariyle maziye geri dönme isteği ağır basıyor. Bu ise hem anlamlı, hem de mümkün değil.

Tarımda sorunlar, IMF'ye verilen niyet mektuplarında kabul edildiği gibi, IMF ve Dünya Bankası önerileriyle başlamadı. Son yirmi yıldır tarımın sorunları politikaların katkılarıyla büyüyor ve sektör bu ortamda üretim yapmaya çalışıyordu. Tarımın esas sorunu ne? Dünya fiyatlarının üstünde belirlenen fiyatlar mı? Gittikçe artan tütün, şeker ve çay stokları mı? Yakılan tütünler mi? Yakılmaya eşdeğer yağ çıkarılan fındıklar mı? Hayır (adı geçen ürünlerin tümünün üretim miktarında devletin yasal kontrol hakkının olmasına rağmen sorun olarak gösterilmeleri yönetenlerin ayıbı olsa gerek). Tarımın esas sorunu üretkenlik artışının 1980'den bu yana durağan hale gelmiş olması. İki basit göstergeye bakmak yeterli. Türkiye'de son on yılda tarımsal katma değerde yıllık ortalama artış

oranı yaklaşık yüzde 0.4'de kalmış¹ ve tarımda emek verimi (üretim değeri/istihdam) artamaz hale gelmiş. Neden? Politika diye adlandırmak zorunda olunan bir takım uygulamalardan. Dolayısıyla sorun politikalarda aranmalıdır.

Son yıllarda, politik takvim gereği hükümetler tarıma müdahalelerinde fiyat politikalarına ağırlık verdiler. Sadece bu tür politikalarla yetinilse, tarım niyet mektubunda yer almayabilir ve tarım önünde sonunda geçirmesi gereken dönüşümü daha yumuşak bir şekilde yapabilirdi. Ulusal fiyatla dünya fiyatının farkını tüketiciler pek fazla ses çıkarmadan ödemekteydiler. Aynı hükümetler, bir de bunun üzerine sektöre kaynağı belirsiz transferler yapmaya kalkışınca tarım sektörünü hak etmediği düzeyde ve acil bir uyum sorunuyla karşı karşıya bıraktılar.

Diğer sorunlarda olduğu gibi, tarımda da sorunların kaynağını önce kendimizde aramalıyız. Tarımın içine düştüğü problem yumağı özellikle son on yılda izlenen dış etkilere bağımsız politikaların sonucudur. Yapılabilecek alternatiflerin tartışmasını daha verimli bir zemine oturtmak için, tarımın sorunlarını belirlemede yapılan yaklaşım yanlışlarından bir demeti ortaya koymakta yarar vardır.

2. Yanlışlar Demetinden Örnekler

Tarım Politikasının Hedef Kitlesi: Türkiye'de tarım sektörünün sorunlarına gelişmiş ülkelerde olduğu gibi sadece üretici tarafından bakmak bir alışkanlık. Ortalama tüketicinin yıllık harcamalarının yaklaşık yüzde 50'sini tarım ürünlerine yaptığı ve nüfus içinde yaklaşık yüzde 45 paya sahip kırsal kesimin de aynı zamanda tüketici olduğu dikkate alındığında bu alışkanlığın değişmesi gerekiyor. Ulusal sorunlar ve uluslararası gelişmeler tarım politikalarında geri dönülmez değişiklikleri gerektiriyor. Sorunların açıkça ve cesaretle belirlenmesi ve tutarlı bir şekilde çözülmesine başlanması gerekiyor. Genel sorunlar ve amaçların belirlenmediği ortamda tartışma zemini kayganlaşıyor ve zaman boşa geçiyor.

Erol H. Çakmak*
Haluk Kasnakoglu*

Tarımın esas sorunu üretkenlik artışının 1980'den bu yana durağan hale gelmiş olmasıdır.

1. Akder, H., H. Kasnakoglu ve E. H. Çakmak, (2001), "Türkiye Tarımında Büyümenin Kaynakları", ODTÜ Gelişme Dergisi, basılıyor.

* Ortadoğu Teknik Üniversitesi
İktisat Bölümü

Tarım Politikasının Maliyeti: Sıfır maliyeti olan bir politika bulmak mümkün değildir. Tarım politikalarına ayrılacak kaynakların, tarım dışına olduğu gibi tarım içine de getirisi ve maliyeti vardır ve finansmanı bir bölüşüm sorununu ortaya çıkarır. Önemli olan izlenen politikaların bir süre sonra iktisadi ve sosyal getirilerinin maliyetinden fazla olmasıdır. Türkiye'nin politikalar için ayıracağı kaynak sınırlıdır. Ayrılacak kaynağın etkin olarak kullanılması ve yükünün toplum tarafından kabul edilebilir bir biçimde dağılması zorunludur. Türkiye, genellikle örnek alınan ABD ve AB'de olduğu gibi, tarım politikaları için kaynaklarını israf edecek lükse sahip değildir.

Tarım Politikasının Referansları: Özellikle önemli tarım mallarının fiyatları, dünya ticaretini serbestleştirme gayretlerine rağmen, serbest piyasada oluşmamaktadır ve çarpıktır. Büyük üreticiler ve dünya ticaretinde yüksek paya sahip ülkelerin uyguladığı ulusal politikalar dünya fiyatlarının seviyesini ve oynaklığını belirler. Ülkeler altına imza koydukları uluslararası anlaşmalar çerçevesinde bu fiyat çarpıklığını ithal edip etmeme konusunu iyi değerlendirmelidir.

Tarımsal Nüfus: Tarım politikası tartışmalarında bir tarımsal nüfus kargaşası yaşanıyor. Tarımda nüfusun yarısına yakınının bulunduğu, oysa toplam katma değer yüzde 15'inin üretildiği ve dolayısıyla görece olarak düşük verimli bir sektör olduğu saptaması yapıldıktan sonra, tarımın nüfus içerisindeki payının gelişmiş ülkelerde olduğu gibi yüzde 5'lere düşmesi gerektiği bir merhem olarak vurgulanıyor. Burada iki yanlış var. Birincisi sorun ve sonuçlar birbirine karıştırılıyor. Tarımsal nüfusun fazlalığı, tarım sektörünün bir sorunu değil, ekonomideki genel ekonomik durum ve tarım dışı istihdam talebinin bir sorunu. Yani tarım dışında işgücü talep fazlası var da mı, nüfus kırdaki kalmakta ısrar ediyor? Bir taraftan tarımsal nüfusun fazlalığından şikayet edenler öbür taraftan kentlerdeki işsizlikten yakınıyorlar. İkincisi, nüfusun mekansal yerleşim ölçütü olan kırsal nüfus ve nüfusun ekonomik faaliyet ölçüsü olan tarım nüfusu kavramları karıştırılıyor. Türkiye'de 15+ yaş toplam işgücü 2000 yılında 22 milyon. Bunun 12 milyonu (yüzde 55) kentte (20,000+), 10 milyonu (yüzde 45) kırdaki (20,000-) ikamet ediyor. Diğer taraftan bunların 11 milyonu kentte ve

9 milyonu kırdaki olmak üzere 20 milyonu istihdam ediliyor. İstihdam edilenlerin ise Türkiye'de 7 milyonu (yüzde 35'i) tarımla uğraşıyor. Tarımla uğraşanların 3 milyonu kendi hesabına üretim yapıyor, 0.3 milyonu ücretli tarım işçisi, 4 milyonu ise ücretsiz aile işçisi ve bunun 2.5 milyonu kadınlar.² Başka bir deyişle, tarımda ve tarım dışında ücretsiz aile işçileri dışlandığında, tarımda fiilen bir gelir karşılığı istihdam edilenlerin toplam istihdam içindeki payı yüzde 20 olmaktadır. İşte tarımın işgücü verimlilik değerlendirmelerinde kullanılması gereken oran bu. Tarımın işgücü piyasalarından meşgul ettiği nüfus oranı yüzde 35, kentlerin hizmetlerinden mahrum ettiği nüfus oranı ise yüzde 45'dir.

Politika Önerilerinin Kaynağı: Politika önerileri nereden gelirse gelsin tartışmaya açıktır. Ancak her öneri geldiğinde aynı çerçevede tepki göstermek ve tepkisel politikalar önermek sektöre fayda sağlamamaktadır. Alev Alatlı'nın belirttiği gibi, artık söyleyene değil, söylenene muhalefet etmenin zamanı geldi.³ Amaç, araç ve aşamaları belli, kısıtları dikkate alan, getirileri kestirilebilen, tutarlı ve detaylı alternatif politika demetinin belirlenmesi gerekmektedir.

Optimal İşletme Büyüklüğü: Tarım politikası tartışmalarında sorunların kaynağı olarak Türkiye'de ortalama işletmenin küçüklüğü ve yapısal reform önlemi olarak da işletmelerin ne olduğu belli olmayan optimal büyüklüğe getirilmesi yaygındır. Türkiye'de tarım işletmelerinin çok bölünmüşlüğü ve ekonomik anlamda küçük olduğu bir gerçektir. Ancak optimal işletme büyüklüğünün de ekonomik bir kavram olduğu ve bölgelere, ürünlere, üretim teknolojilerine ve fiyatlara göre farklılıklar gösterebileceği ve zaman içerisinde değişen koşullara göre değişebilir olduğu göz önünde bulundurularak tek bir optimum aramak yerine zaman ve mekan içerisinde değişebilen, piyasa sinyallerine duyarlı, esnek bir işletme büyüklüğünün oluşabilmesi için gerekli ortamı hazırlamak gerekir. Bu ise arazi parçalanmasını önleyecek hukuki önlemler yanı sıra iyi işleyen bir toprak piyasasının oluşturulması ile mümkündür.

Optimal Ürün Deseni: 1960'larda yöneylem araştırması tekniklerinin normatif uygulaması olarak ortaya çıkan bir kavramdır. Bu tür uygulamalar daha çok, ele alınan proble-

Tarımsal nüfusun fazlalığı, tarım sektörünün bir sorunu değil, ekonomideki genel ekonomik durum ve tarım dışı istihdam talebinin bir sorunudur.

2. DİE, (2001), DİE Haber Bülteni, Sayı B.02.1.DİE.0.11.04/9 06-94, 04/06/2001.

3. alevlatli@egroups.com, (2001), Safsata Kılavuzu: Laf ola beri gele, Koordinatörün önsözü, <http://www.alevalatli.com/375/safsata.htm>

min parametrelerinin tamamına yakınının bilindiği ve sık değişmedikleri durumda yapılabılır. O yıllarda revaçta olmasının nedeni, her türlü bilgi akışının ve uluslararası ticaretin günümüzdeki düzeyde olmamasıdır. Günümüzde ise şartlar kökten değişmiştir. Artık bu teknik, genellikle, pozitif anlamda ve üretici davranışlarını açıklamakta kullanılmaktadır. Hala, normatif kullanımda ısrar edilirse, kavramın anlamlı olabilmesi için optimal ürün deseninin amacının belirlenmesi gerekir. Amaç aşağıda sayılanlardan biri, birkaçı veya hepsi olabilir: Üreticinin net gelirini ençoklaştıran veya gelir dalgalanmalarını azaltan, ülkenin kendine yeterliliğini sağlayan, döviz gelirini artıran veya tasarruf eden gibi. Ancak bu tür uygulamalarda zor olan politika belirleme değil, üreticilerin politikalara verecekleri tepkilerin kestirilmesidir. Değişen politik ortamda üretici kararlarının toplamı politika yapıcının beklentileriyle uyumlayabilir.

Her Şeyi Üretmek: Dünya ticaretinden devamlı tek taraflı yarar sağlamak imkansızdır. En basit ticaretin bile ruhuna aykırıdır. Sektör veya ürün düzeyinde, hem kendine yeterli olma, hem her şeyi ihraç etmeye, hem de ithalatı kısmaya çalışmak tutarlı ve aynı zamanda mümkün de değildir. Gıda güvenliği, eskisi gibi kendine yeterli olmakla eş anlamlı değildir. Kendine yeterlilik artık bir kıvanç göstergesi olmaktan çıkmıştır. Göstergede ısrar edilirse Türkiye'nin kendine yeterli durumdan çıkmasının suçu tarımdaki durağanlığın yanında, özellikle yüksek nüfus artışında aranmalıdır. Bu çerçevede gurur duyulacak gösterge, orta ve uzun dönemde tüketicilere ödeyebilecekleri fiyatlardan, kaliteli ve dengeli beslenme olanaklarını sağlayabilmek olarak belirmektedir. Sadece dış ticaretle bu şartları sağlamak imkansızdır. Dünya fiyatları arz-talep koşullarının yanında, daha önce belirtildiği gibi, büyük oranda dünya ticaretinde yüksek paya sahip ülkelerin politikalarından etkilenmektedir. Büyük aktörlerin uyguladığı ihracat sübvansiyonunun dünya fiyatını düşürücü etkisi vardır ve fiyat yükseldikçe sübvansiyon azalır. Tarımsal üretim düştüğünde ise tekrar artırmak (bilhassa çok yıllık ürünlerde), ya imkansız hale gelir veya uzun zaman ve ek kaynak gerektirir. Gıda güvenliği ve dış ticarete kalıcı çözümler için, ulusal üretimin değişen dünya koşullarına hassas, esnek bir yapıya kavuşturulması gerekmektedir.

Düşük Verim: Genel eğilim, çeşitli ülkele-
rin dönüm veya hayvan başına üretim düzey-
lerinden örnekler vererek, Türkiye'de verimin
düşük olduğu sonucuna varmaktır. Tarımsal
üretimde birden fazla girdi kullanılır ve ge-
nellikle tek ana ürün elde edilir. Girdi kulla-
nım oranları bir ülkede var olan girdi miktar-
larıyla yakından ilintilidir. Bir ülkede emek
bol ise emek yoğun üretim yapılarak, daha
düşük verimle daha yüksek getiri elde edile-
bilir. Anlamlı karşılaştırmalar yapabilmek için
üretimde kullanılan kaynakların hem miktar-
larının hem de niteliklerinin birbirlerine yakın
olması gerekir. Örneğin, Orta-Batı Avrupa'da
buğday verimiyle Konya ovası veya Türkiye
ortalaması değil, Çukurova buğday verimi
karşılaştırılabilir. Bahsedilen türde verim ra-
kamlarının gösterge olarak kullanımında, dü-
zey yerine değişime bakılabilir. Türkiye'de,
zaman içinde dönüm veya hayvan başına ve-
rim durağan hale geldiyse veya diğer ülkele-
re oranla daha az artıyorsa, bu durum Türki-
ye'nin şartlarına uygun üretim tekniklerinde
ilerleme kaydedilemediğinin işaretidir.

3. Yeni Tarım Politikalarının Ana Hatları

Türkiye'de politika yapıcılarının tarım
sektöründeki amaçlarını belirlemek zor. An-
cak, Türkiye'nin uluslararası gelişmeler ve AB
ilişkileri nedeniyle, tarımda en azından varo-
lan rekabet gücünü korumak için üretkenliği
artırmak zorundadır. Üreticinin gelirini kalıcı
ve uzun dönemde artırmak üretkenliği artır-
maktan geçmektedir. Üretkenliği artırmak-
tan kast edilen belli kalitede birim üretim
miktarını mümkün olan en düşük maliyetle
gerçekleştirmektir. Yapılması gerekenlerin is-
keletini oluşturacak takip eden tartışmada
üretkenliği artırmak ana amaç olarak belir-
lenmiştir. Amaç bu şekilde belirlenince genel
politika profili de üretkenliği artırıcı politika-
lar olarak kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.
Son yıllarda yoğun olarak kullanılan çeşitli
kesimlerden tarıma transfer içeren politika-
ların büyük oranda sona erdirilmesi gereki-
yor. Başka bir deyişle böyle gelmiş, ancak
böyle gidemez. Böyle giderse orta veya uzun
dönemde sektörü kaybederiz.

Üretkenliği artıracak politikaları belirle-
mek zor değil. Politikalar belirli ürünlerde
1980 öncesi başarıyla uygulanmış politikalar.
Kısa dönemde faydalarını görmek zor. Bu po-

**Türkiye'nin
uluslararası
gelişmeler ve AB
ilişkileri
nedeniyle,
tarımda
en azından
varolan rekabet
gücünü korumak
için üretkenliği
artırmak
zorundadır.**

litikalar neler? Herkesin anlayacağı basit iki işlem içeren açıklamayla bu politikalara varmaya çalışalım. Birim alandan elde edilen gelir, üretim miktarı fiyatla çarpılarak bulunur. Kullanılan girdi miktarlarını fiyatlarıyla çarpıp gelirden çıkardığınızda birim alandan net getiri elde edilir. Son yıllarda uygulanan politikalarla kolayca kaçılıp, bu işlemlerdeki fiyatlarla oynamak tercih edildi. Sonuç ortada. Artık miktarları etkilemeye çalışmanın zamanı geldi. Bir kaç yolu var: Ya birim alandan elde edilen üretim artacak ya da kullanılan girdi miktarı azalacak veya, en iyisi, ikisi birden gerçekleşecek. Bu tür değişim sürecini gerçekleştirmek için, ülke koşullarının gerektirdiği teknik ve ekonomik AR-GE ve yayım faaliyetleri yapmak ve tarımın ana girdilerinden toprak ve emeğin üretim kapasitesini yükseltmek gerekiyor.

Bu tür politikaları önermek kolay, ancak uygulamak zor. Yasa çıkarmakla olmuyor. Kurumsal yapıyı da çalışır hale getirmek gerekiyor. Tarımda ise sorun sadece kurumsal yapıyla sınırlı kalmıyor, girdi ve bazı önemli ürünlerde piyasalar çalışmıyor. Devlet birincil görevi olan sektörde piyasaları çalışır hale getirmeyi devamlı erteleyip sektöre doğrudan müdahaleyi öne çıkarıyor. Burada kast edilen piyasaların serbest olması değil, çalışması. Politika ne olursa olsun piyasalar çalışmıyorsa politika uygulamak zor hatta imkansız hale gelir. Örnek olarak tarımda toprak piyasası çalışmıyor. Çalışmamasının nedeni ise toprak sahiplerinin ellerinde sahipliği kesin olarak belirten kağıt parçasının olmaması. Rekabet etmeye çalışılan ülkelerin hiçbirinde bu durum yok. Kesin tapunun olması sosyal fayda için devletin piyasaya müdahale etmesini önlemez.

Ürün piyasaları da çalışmıyor. Yüzden fazla borsa olmasına rağmen, ancak birkaç gerçek borsa görevini yerine getirebiliyor. Borsaların geliştirilmesi sekiz yıldan beri sürüyor, fakat gelişmiyor. Hala ürün fiziksel olarak görülmeden alış veriş yapılamıyor. Ürünün fiyatı kalitesini yansıtmaktan uzak. Fiyat sinyali doğru dürüst alamayan üretici ürününün kalitesi ve miktarı konusunda sağlıklı karar vermekten uzaklaşıyor.

Türkiye'de yaklaşık 4 milyon tarım işletmesi var. Devletin üreticilere tek tek ulaşması imkansız. Üreticilerin örgütlenmesi gerekiyor. İsmi ister birlik, ister kooperatif olsun ör-

gütler aracılığıyla üreticilere ulaşmanın maliyetinin daha düşük getirisinin daha yüksek olacağı kesin. Devletin sadece yönlendirici olduğu, tamamen üretici kontrolünde, yönetimlerinin ciddi bir şekilde denetlendiği örgütlenme, hem örgütler arası bilgi akışını hem de devlet örgüt arası iki taraflı bilgi akışının etkin hale getirerek politika uygulamalarını kolaylaştırır.

Tarımsal üretim de değişen dünya koşullarından nasibini aldı. Artık bilgiye dayanıyor. Yeni teknolojik gelişmeler ve dünya ticaret koşulları yakından takip edilmeli ve elde edilen veriler üreticinin karar vermesinde yardımcı olacak bilgiye dönüştürülüp üreticiye aktarılmalıdır. Bilgi piyasası ise şu anda yok. Devletin asli görevi ise bu piyasayı yaratmak.

Politikaların başarıya ulaşması piyasaların çalışır hale getirilmesini ve temel kurumsal altyapının kurulmasını gerektiriyor. Politikaları incelemeye toprak kalitesini yükseltmekten başlayalım. Alan sınırlı olduğuna göre üretkenliği artırmanın bir yolu toprağın kalitesini artırmak. En önemli araç ise kaynakların elverdiği ölçüde sulanan alanı artırmak. Böylelikle tarımın hava şartlarına bağımlılığı azaltılarak hem üretim artırılabilir hem de üreticinin ürün alternatifleri zenginleştirilebilir. Sulamaya açılacak alanlarda uygulanacak sıralama ilkesi ise projenin ekonomik ve sosyal net getirisi olmalıdır.

Emeğin kapasitesinin artırılması yukarıda sayılan eksiklikler ve diğer politikalarla yakından ilişkili. Tarımdaki emeğin resmine dikkatli bakınca politikacının üreticiyi etkilemek için elini taşın altına sokmasını engellediğini görürüz: Sen ne üretirsen üret ben sana "iyi" fiyat veririm. Üretici ise bu yaklaşımı işine geldiği oranda kabul eder. Koşullar değiştiğinde ise uyum gösterir. Yanlış karar verebilir, fakat okuması yazması fazla olmasa da aptal değildir. Eli taşın altında olan odur ve yılların tecrübesiyle üretim ve pazarlama koşullarını gene en iyi o bilir. Kapasitesini artırmak için değişen teknolojiler ve piyasa ortamı hakkında doğrudan ve iki taraflı etkileşime izin veren bilgilendirme gereklidir.

Tarımda Ar-Ge ve yayım çalışmalarını üreticilere yararlı hale getirmeden yapısal dönüşümü gerçekleştirmek imkansız hale gelmiştir. Ar-Ge çalışmaları tarladan başlayıp malın tüketiciye ulaştığı tüm zinciri kapsamak zo-

**Devletin
üreticilere tek
tek ulaşması
imkansız.
Üreticilerin
örgütlenmesi
gerekiyor.**

rundadır. Tarım artık üretim tarafından yönlendirilmemektedir. Tüketici tercihleri ağırlık kazanmıştır. Ulusal ve uluslararası piyasalarda tüketici tercihlerindeki değişimi yakından takip edip, değişimin üretime yansıtılması gerekmektedir.

Artık birincil ürünler çok karmaşık işleme ve pazarlama süreçlerinden geçerek son tüketiciye ulaşmaktadır. İşleme ve pazarlama süreçlerindeki değişiklik birincil üründe yüksek kalite ve belirlenmiş standartlarda olmasını gerektirmektedir. Ek olarak rekabet edilen piyasalarda üçüncü ülkelerle yapılan anlaşmalar ve politika değişiklikleri ülke tarımını doğrudan etkilemektedir. Tüm bu gelişmeler geniş kapsamlı disiplinler arası araştırma ve geliştirme faaliyet ağının işlerliğini gerekli hale getirmektedir. Doğaldır, Ar-Ge faaliyetlerinin sektöre faydalı olması için Ar-Ge kuruluşları ve üretici arasında etkileşimli ihtiyaç ve bilgi akımını düzenleyecek ve değerlendirebilecek kapasitede yayım ağına işlerlik kazandırılmalıdır.

4. Tarım Politikalarının Finansmanı

- Ayağını Yorganına Göre Uzat:

Tarım politikalarının finansmanında aşağıdaki parametrelerin göz önünde bulundurulması kaçınılmazdır. Tarım sektörüne yapılacak olan transferin temelde iki kaynağı bulunmaktadır. Birincisi çeşitli müdahalelerle yurtiçi tarım ürünleri fiyatlarının dünya fiyatlarının üzerinde tutulması sonucu tüketicilerin ödeyeceği meblağ. İkincisi ise tarıma yönelik bütçeden yapılacak olan harcamalar nedeniyle vergi verenlerin ödeyeceği meblağ. Bugün Türkiye'de tarıma transfer amacıyla ayrılan kaynağın toplamı 11-12 milyar dolar civarlarındadır. Bu meblağ GSYİH'nın yaklaşık yüzde 5'ine karşılık gelmektedir. Bu meblağın yaklaşık yüzde 70'i olan 8-9 milyar dolar tüketicilerden yüksek tarım ürünü fiyatları yoluyla, yüzde 30'u olan 3-4 milyar dolar ise bütçeden ödemeler yoluyla vergi mükelleflerinden karşılanmaktadır. OECD ülkelerinde tarım sektörüne transferlerin GSYİH içindeki payı ortalama yüzde 1.5 dolayların-

Tablo 1: On Yıllık Tarımsal Destekleme Bütçesi Dağılımı (%)

Politika Araçları	00	01	02	03	04	05	06	07	08	09	10
Bütçe (milyar dolar)	3	3	4?	4?	4?	5?	5?	5?	5?	5?	5?
Girdi Fiyatı Destekleri											
Gübre	17										
Kredi	50										
İlaç	3										
Kurumsal Destek											
Bakanlık+KİT	4										
Üretici ve Pazarlama Örgütleri	2										
Yayım ve Eğitim	0										
Altyapı Yatırımları	18										
AR-GE Harcamaları	3										
Doğrudan Destekler											
Üretici Gelir Desteği	0										
Bölgesel Gelir Dest.	0										
Diğer	3										
Piyasa Gelişim Desteği											
Girdi Piyasası Gelişimi	0										
Çıktı Piyasası Gelişimi	0										
Çevre Harcamaları	0										
Diğer	0										

Not: Tabloda ilk sütunda verilen rakamlar, destek kalemlerinin tarımsal desteklemeye ayrılan bütçe içinde günümüzdeki yaklaşık paylarını göstermektedir. Çakmak, E. H., H. Kasnakoğlu, H. Akder (1999), Tarım Politikalarında Yeni Denge Arayışları ve Türkiye, TÜSİAD, Yayın No: T/99-12/275'den uyarlanmıştır.

dadır ve bu meblağın yarısından çoğu vergi mükelleflerinden, kalanı tüketicilerden karşılanmaktadır.

Türkiye'nin tarım sektörüne yapılacak olan toplam transfer açısından üst sınırı zorlamakta olduğu ve bu toplamı daha fazla artırma şansının olmadığı, hatta önümüzdeki çok uzun olmayan bir dönemde toplam transferin GSYİH içindeki payını OECD düzeylerine doğru çekmek zorunda kalacağı söylenebilir. İyimser bir tahminle, transferin GSYİH'ya oranındaki düşüşe rağmen, GSYİH'daki artışlar sonucu mutlak transfer meblağını 11-12 milyar dolar civarında tutulabileceği beklenebilir.

Gene, ekonominin içinde bulunduğu durum göz önünde bulundurulduğunda, kısa dönemde tarıma yapılacak olan transferlerin bütçe kaynağında ciddi bir artış beklemek gerçekçi olmayacaktır. Tarıma bütçeden yapılacak olan transferlerin önümüzdeki birkaç yılda iyimser tahminle 3-4 milyar dolar dolaylarında kalacağı, ekonominin düzelmesi (büyüyen pastadan sabit oranda kaynak ayrılması) ve tüketici transferlerinden, bütçe transferlerine doğru bir kayış sonucu izleyen yıllarda bütçeden transferlerin 5-6 milyar dolar civarlarında olacağı beklenebilir.

Sonuç olarak, tarım politikasına yönelik tartışmaların verimli ve önerilerin yapılabilir olması için, tartışmacıların yukarıdaki kısıtlar ışığında Tarıma yapılacak bütçe desteği = $GSYİH \times \text{Tarıma yapılacak transferlerin } GSYİH \text{ içindeki payı} \times \text{Toplam transfer içinde bütçe payı}$ eşitliğinden elde edilecek olan meblağı, yukarıdakine benzer bir tablonun ikinci sırasına yazdıktan sonra eldeki kaynağı (yapa-

cakları eklemeleri de içeren) tablonun değişik kalemleri arasında dağıtabilmeleri gerekmektedir.

4. Sonuç

Uzağı göremeyen, miyopik yaklaşımların sektöre orta ve uzun dönemde faydadan çok zararı olacaktır. Kısa dönemde değişimin üreticiye etkisini yumuşatmak için uluslararası anlaşmaların ve ayrılan kaynağın elverdiği ölçüde halen kullanılan (gümrük tarifesini, ihracat sübvansiyonu gibi) politikalara devam edilebilir ve yeni politikalar uygulamaya konabilir. Çok tartışılan, fakat herkesin kendine göre yorumladığı "doğrudan gelir desteği"de (DGD) bu politikalardan biridir. DGD hakkıyla uygulanması için hedef kitlesinin ve ne kadar süreyle verileceğinin belirlenmesi gereklidir. DGD tarımı kurtarmaz. Politika değişim sürecinde en çok etkilenecek kesimlerin geçiş sürecinde acılarını hafifletir.

Bu aşamada devlete düşen görev amaç ve araçlar belirlendiğinde bütçeye konulan kaynak miktarını politika araçları arasında dağıtmak ve başarılı uygulama için gerekli kurumsal desteği vermektir. Rekabet etmek istenilen ülkelerin tümü, bahsedilen piyasa eksikliklerinden arınmış ve kurumsal altyapıları tamam olmasına rağmen, tarım sektörüne yüksek oranda destek vermektedirler. Bu ülkelere bakıp politika ithal ederken, o politikaların uygulanabildiği ortama da göz atmakta yarar vardır. Artık Türkiye'de de tartışma önceliğini destek miktarına değil, desteğin kullanım alanlarına verme zamanı gelmiştir.

Bugün rüyaları gerçekleştirmeye başlamak birkaç yıl sonra kabustan uyanmaktan iyidir.

Devlete düşen görev amaç ve araçlar belirlendiğinde bütçeye konulan kaynak miktarını politika araçları arasında dağıtmak ve başarılı uygulama için gerekli kurumsal desteği vermektir.

LÜTFEN NOT EDİNİZ!

ÜYE AİDATLARINIZI ve BAĞIŞLARINIZI, AŞAĞIDAKİ BANKA ŞUBELERİNE YATIRABİLİR veya SEKRETERYAMIZI ARAYABİLİRSİNİZ.

İKTİSAT FAKÜLTESİ MEZUNLARI CEMİYETİ (İFMC)

Cumhuriyet Cad. Ceylan Apt. No: 27/6 80090 Taksim/İSTANBUL

Tel: (0212) 250 50 34 - 235 61 55 • Fax: (0212) 255 17 73

İnternet: www.ifmc.org.tr • E-posta: dergi@ifmc.org.tr • bilgi@ifmc.org.tr

İş Bankası Taksim Şubesi Hesap No. 544077 • Akbank Taksim Şubesi Hesap No. 7102

Katkılarımızda zenginleşecek daha güzel bir İktisat Dergisi'nde buluşmak dileğiyle...

Türkiye Tarım Ekonomisi Nereye Götürülüyor?

Giriş

Türkiye'de çiftçiler "kara delik" söylemi ile çok kısa bir süre çalışarak devlet kaynaklarını soyan ilkel kitleler halinde kamu oyuna sunulmak istenilmektedir. Böylelikle işçi, memur, esnaf ve kentlilerin öfkesi bu kesime yönlendirilerek Eski Roma'lı generalin "böl ve yönet" stratejisi uygulanmaktadır.

Bu yazıda tarımda desteklemeler konusu geniş bir çerçeve içinde ele alınacak ve ülke çıkarlarına yönelik olarak alınması gereken tarır konusunda yaklaşımlarda bulunulacaktır.

Küreselleşme, GATT ve Tarım

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Birleşmiş Milletler üyesi ülkeler üç temel kurum yaratmayı hedeflemişlerdir. Bu amaçla 1944 yılında Bretton Woods'ta Para ve Finans Konferansı toplanmıştır. Bu konferansta, gelişme ve yeniden yapılanma için kaynakların harekete geçirilmesi amacıyla Uluslararası İmar ve Gelişme Bankası (IBRD; International Bank for Reconstruction and Development) kısa adıyla Dünya Bankası (World Bank) kurulmuştur. İkinci olarak, uluslararası parasal ilişkileri düzenlemek amacıyla Uluslararası Para Fonu (IMF; International Monetary Fund) kurulmuştur. Üçüncü olarak ise, uluslararası ticari ilişkileri düzenlemek amacıyla Uluslararası Ticaret Organizasyonu (ITO; International Trade Organization) kurulması hedeflenmiştir. 1946 yılında Uluslararası Ticaret Organizasyonu kuruluş çalışmaları başlamıştır. Kuruluşa ilişkin sözleşme hazırlıkları sırasında katılımcı ülkeler arasında karşılıklı tarife indirimleri gündeme gelmiş ve 1947 yılında imzalanan Tarife ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT; General Agreement on Tariffs and Trade) 1948'de yürürlüğe girmiştir.

Bilindiği gibi GATT 'ın da temel amacı, dış ticarete serbestleşmeyi teşvik ederek sınırlardaki tüm korumacı uygulamalara son vermektir. Bu amaçlarla 1947 ile 1979 yılları arasında yedi adet gümrük tarife indirim görüşmesi yapılmıştır. Son olarak ise 1986 yılında başlayan ve 1994'de sona eren en önemli ve uzun görüşme olan Uruguay Raund gerçekleştirilmiştir.

Uruguay Round görüşmeleri sırasında tarım sektörü tartışmaların odak noktasını oluşturmuştur. Uruguay Round görüşmelerinde

tarım ürünleri ticaretinin tamamen serbestleştirilmesi üzerinde görüşmeler yoğunlaşmıştır. Özellikle büyük ölçüde tarımsal ürün üreten, doğal kaynak ve iklim olarak da bu yapıya sahip ve özellikle de tarımda daha az korumacı politika izleyen Avustralya, Y. Zellanda, Arjantin ve Kanada gibi ülkeler tarım ürünleri ticaretinin serbestleştirilmesi ile gelirlerini artırmayı amaçlamışlardır. Bu nedenle de "karşılaştırmalı üstünlükler" liberal teorisine dayanarak da serbest ticareti savunmuşlardır. Ayrıca ABD de bu görüşün savunucusu olmuştur. Tarım sektöründe ülke içi ve sınırdaki korumaları yüksek olan AB, EFTA ülkeleri ve Japonya bu görüşe sıcak bakmamıştır. Sonuçta Nisan 1994 de Fas'ın Marakeş kentinde, "Marakeş Protokolü" ile Uruguay Round görüşmeleri noktalanmıştır. Sonuç olarak bu görüşmelerde gümrük korumaları dışında ülkelerin ulusal tarım politikaları ve iç müdahalelerine yönelik koruma politikaları üzerinde de tartışmalar olduğu bilinmektedir. Özellikle de Uruguay Round tarım sonuçlarını içeren tarım anlaşmasının içeriği, bu yönde tedbirleri de içermektedir. Bu gelişmeleri sağlayan anlaşma, ticareti organize edici ve denetleyici yeni ve daha güçlü bir örgütün, Dünya Ticaret Örgütü'nün doğuşuna yol açmıştır.

GATT-Uruguay Round Tarım Anlaşması

Tarım anlaşmasında; uzun dönemde serbest piyasa koşullarının işlediği tarım ticaret sistemi yaratmak amaç edinilmiş, tarım sektörüne yönelik destek ve korumalarda aşamalı indirimler sağlanarak daha etkili ve iyi işleyen GATT kuralları ve disiplinleri oluşturulması hedeflenmiştir. Bu çerçevede anlaşmaya imza koyan ülkeler üç temel konu üzerinde anlaşmaya varmayı taahhüt etmiştir. Bunlar pazara giriş, iç destekler ve ihracat subvansiyonları konusundaki indirim taahhütleridir. (www.wto.org/wto/legal)

Pazara giriş; tarım ürünleri ticaretinde uygulanmakta olan tüm tarife dışı engellerin gümrük tarifelerine dönüştürülmesi, indirilmesi ve diğer pazara giriş taahhütleri ile ilgilidir.

İç destek taahhütleri, tarım anlaşması 6. Maddesinde ele alınmıştır. Ülkelerin tarım ürünlerine yönelik olarak uyguladığı iç desteklerin azaltılmasını içermektedir. İç destek

*Tayfun

Özkaya

**Oğuz Oyan

***Ferruh Işın

****Ayşe

Uzmay

GATT 'ın da temel amacı, dış ticarete serbestleşmeyi teşvik ederek sınırlardaki tüm korumacı uygulamalara son vermektir.

* Prof. Dr.,
Ege Üni. Ziraat
Fakültesi Tarım
Ekonomisi Bölümü
** Prof. Dr. Ankara
Üni. Siyasal Bilgiler
Fakültesi
*** Doç. Dr.
Ege Üni. Ziraat
Fakültesi Tarım
Ekonomisi Bölümü
**** Ar. Gör.
Ege Üni. Ziraat
Fakültesi Tarım
Ekonomisi Bölümü

indirimine konu olan uygulamalar "Kırmızı Kutu" önlemleri olarak adlandırılmaktadır. Yasak destek olarak da adlandırılan bu önlemler, iç piyasada oluşacak fiyatları etkileyebilen müdahale fiyatı uygulamalarıdır. Bunun yanında, iç destek indirim hükümlerinden muaf olan uygulamalar da söz konusu olmaktadır. Bunlar kamu hizmet programları olarak adlandırılmakta ve "Yeşil Kutu" politikaları olarak değerlendirilmektedir. Diğer taraftan destek indirimine tabi olmaksızın uygulanmasına izin verilen, üretimi kısıtlamaya yönelik "Doğrudan Ödemeler" şeklindeki uygulamalar da "Mavi Kutu" önlemleri olarak adlandırılmaktadır.

İhracat subvansiyonlarına ilişkin taahhütler, özet olarak tarım ürünleri ihracatını artırmaya yönelik tüm ihracat subvansiyonlarındaki indirimleri kapsamaktadır.

Türkiye'de Tarımsal Destekleme Politikaları

Genel olarak, tarımsal destekleme politikalarında amaçlar; tarımsal ürün fiyatlarında istikrar ve ürünler arasında denge oluşturmak, üretici gelirlerinde kararlılık ve adil bir gelir dağılımı sağlamak, tarımda yapısal gelişmeler ile uygun işletme yapılarını oluşturmak, tarımsal üreticilerin teknoloji, maliyet ve fiyat açılarından dünyanın diğer ülkeleri ile rekabet edebilir hale gelmelerini sağlamak ve ayrıca tüketicilere de uygun fiyattan, istenilen zamanda, istenilen yerde ve miktarda tarımsal ürün sunulmasına katkıda bulunmak olarak sıralanabilir (Işın, 2000: 15).

Tarımda destekleme denince kamuoyu daha çok destekleme alımlarını ve gübre, tarımsal mücadele ve veteriner ilaçları, tohum gibi girdilere yapılan fiyat desteklerini düşünmektedir. Halbuki tarımın veya kırsal kesimin desteklenmesi çok çeşitli yollarla yapılabilir. Bunlar içinde tarımsal yatırım teşvikleri, dış ticarete teşvik ve dışarıda koruma, kredilerin daha düşük faizlerle sağlanması, süt teşvik primleri, doğal afet ödemeleri, ekim alanlarını sınırlandırma ve destekleme primleri, sulama yatırımları, toprak ıslah çalışmaları, mer'a ıslahı, arazi toplulaştırması gibi yatırımlar, hayvan ıslahı, bitki hastalık ve zararlılarına karşı erken uyarı sistemleri kurulması, toplu ilaçlamalar gibi hizmetler, araştırma ve yayım çalışmaları gibi hizmetler, kooperatiflerin vb. örgütlenmelerin desteklenmesi gibi etkinlikler de vardır. Bu gibi kamu yatırım

ve hizmetleri Dünya Ticaret Örgütü Tarım Anlaşmasında "yeşil kutu" denilen uygulamalar içinde bulunmaktadır. Bunlar aynı zamanda Dünya Ticaret Örgütüne yasaklanmayan tarım politikası araçları olup, serbest ticareti bozucu kabul edilmemektedir. Bazı kamu bürokratlarının zannettiği veya göstermek istediği gibi yeşil kutu yalnızca araştırma ve yayım etkinliklerine indirgenemez.

Bütün bu yatırım ve kamu hizmetlerinin kırsal kesimin gelirini artırma yönünde büyük etkileri olmuştur ve olmaya da hızı azalmakla birlikte devam etmektedir. Örneğin kuru tarım yapılan bir alanın sulamaya açılması burada toprağı olanlara, hatta tarım işçisi olanlara bile (yoğun işgücü gerektiren ürünlerin ekilmesi durumunda) gelir arttırıcı etkilerde bulunmaktadır. Ancak bu yatırımlar bazan sulamada olduğu gibi daha çok toprak sahiplerine yönelik yararlar sağlamakta, hatta bazı durumlarda topraksız ailelerin kırdan sürülmelerine bile neden olmaktadır. Diğer taraftan bu tür yatırımlar ve hizmetlerin gelir arttırıcı etkileri bir süre sonra azalmakta hatta başlangıç düzeyine geri dönebilmektedir. Bu durum verim artışlarının ürün fiyat düşüşlerine yol açması ile oluşmaktadır. Üreticinin kooperatifler halinde Batılı ülkelerde olduğu gibi örgütlenemediği ülkemizde yatırımlar ve destekleyici kamu hizmetlerinin etkisi ile önce verim artmakta veya daha çok değerli ürünler ekilebilmekte ancak bir süre sonra artan üretim, fiyatları görece olarak düşürerek üreticinin eski gelir düzeyine düşmesine yol açabilmektedir. Bu durumlarda bu verimlilik artışlarından tarım ürünleri ticaretini yapan veya bunları işleyen kesimlerle, tarım üreticilerine girdi pazarlayan kesimler yararlanmaktadır. Bu nedenle bu kesimler Devletin bu tür çalışmalarını destekleyebilmektedirler. Ancak geçtiğimiz dönemlerde destekleme alımlarının özellikle politikacılar açısından cazip olmasının nedeni yatırım ve kamu hizmetlerinin etkilerinin daha uzun bir sürede ortaya çıkmasına karşı, destekleme alımlarının çok hızlı ve görülmür bir şekilde gelir artışı doğurmasıdır. Bu nedenle politikacılar özellikle seçim dönemlerinde destekleme alımlarına ilgi göstermektedirler. Bu yollarla çiftçi kitleleri elde tutulabilmekte, daha radikal yönlemlere ve özgüvene dayalı kooperatifleşme benzeri çarelere yönelmeleri önlenmektedir. Bu haliyle destekleme alımları bu yıllara kadar statükodan yarar sağlayan ke-

İhracat subvansiyonlarına ilişkin taahhütler, özet olarak tarım ürünleri ihracatını artırmaya yönelik tüm ihracat subvansiyonlarındaki indirimleri kapsamaktadır.

1. Bunlar; genel hizmetler (araştırmalar, zararlı ve hastalık kontrolleri, eğitim hizmetleri, üreticilere yayım ve danışmanlık v.b.), gıda güvenliği amaçlı stok oluşturmaya yönelik destekler, yurtiçi gıda yardımları, üreticilere yapılan doğrudan ödemeler, fiyat dışı gelir destekleri, çeşitli yapısal düzenlemelere yönelik yardımlar, çevre koruma kapsamında yapılan doğrudan ödemeler, bölgesel yardım programlarına yönelik ödemelerdir.

simlerin uzun vadeli çıkarları ile uyum içinde olagelmıştır. Altyapı yatırımları ve tarımdaki kamu hizmetlerinin yapılmasını son yıllarda güçleştiren bir etken ise, 1980'lerde başlayan vergi almak yerine iç ve dış borçlara yönelerek bütçeyi artık bir azınlığa borç faizleri yoluyla değer aktarımının bir aracı haline getiren anlayıştır. Bunun sonucu kamuya yönelik yatırımlar devam ediyor mesajlarına karşılık tarımda gelir artışının en önemli itici gücü olan altyapı yatırımlarının durması söz konusudur. Örneğin 2000 yılına kadar GAP projesinde enerji yatırımlarında yüzde 70, sulama yatırımlarında ise sadece yüzde 12.8 gerçekleştirme sağlanabilmiştir. Sulamaya açılması öngörülen 1.700.000 hektar alanın sulanabilmesi için yatırımlar bu hızla devam ederse öngörülen sürenin 60 yıl gerisinde kalınacaktır. (Ergin, 2000) Tarımsal altyapı yatırımlarının hızlı artışı ancak kamu finansmanında borç alma yerine vergi artışına yönelik köklü bir değişiklik ile mümkündür.

1980 öncesi dönemde çoğunlukla kullanılan araçlar; taban fiyat ve destekleme alımları ile birlikte girdi sübvansiyonları ve ucuz kredi desteklemeleri olmuştur.

1980 Sonrasının Politikaları

24 Ocak 1980 kararları ile ekonominin bütününe olduğu gibi tarım sektöründe de serbest ticaret eğilimleri ile tarıma müdahalenin ve destekleme alımlarının azaltılması gündeme gelmiştir.

1981 yılından itibaren destekleme alımlarına konu olan ürün sayısı azaltılmaya başlanmış, 1990 yılında 10 ürüne kadar daraltılmıştır. Seçim yılı olan 1991 yılında, daha önceki daralmanın mimarı olan iktidar partisi tam ters bir politika izlemiş, desteklenen ürün sayısını arttırmış; aynı politika izleyen koalisyon hükümetince de korunmuş ve 1992 yılında desteklenen ürün sayısı 26'ya ulaşmıştır. 1993 yılında da bu politika büyük ölçüde korunmuş, ayrıca 1993/94 kampanya yılında pamukta yeni bir uygulamaya, prim sistemine geçilmiştir. 1994 yılında 5 Nisan kararları ve bu bağlamda IMF'ye verilen taahhütler çerçevesinde, tarımsal desteklemeler gözden geçirilmiş ve "daha rasyonel bir yapıya kavuşturmak" adına destekleme modeli yeniden düzenlenmiştir. Bu amaçla tarımsal KİT'lerin alım yaptığı hububat, şeker pancarı ve tütün dışındaki ürünler Hazine garantili destekleme kapsamı dışına çıkarılmıştır. Fındık, ayçiçeği, pamuk gibi Tarım

Satış Kooperatifleri Birliklerinin (TSKB) alanında kalan ürünler için Hazine garantili alım yapılmasına dönük eski uygulama terkedilmiş, Birliklerin alım fiyatlarını kendileri açıklayarak kendi mali sorumluluklarında alım yapmaları esasına geçilmiştir. Daha önemlisi, Tarım Satış Kooperatifleri Birliklerine yönelik olarak Destekleme ve Fiyat İstikrar Fonundan yüzde 50 basit faizli ve genel olarak bir yıl vadeli ürün ve işletme kredisi uygulaması başlatılmıştır. Yeni uygulama, Sanayi ve Ticaret Bakanlarının fiyat açıklamalarını 2000 yılına kadar Birlik yöneticilerine bırakmamaları nedeniyle eskisinden farklı değilmiş gibi gözükse de, esaslı bir farklılık getirmiştir: Önceki dönemde Ziraat Bankası aracılığıyla cari faiz hadlerinden, Hazine garantili ama sübvansiyonsuz, kredi kullandırılan Birliklere (1993/94 yılı kredileri 3 ay vadeli yüzde 115 basit faizli olup, temerrüt faizleri ve masraflarıyla birlikte birinci yıl sonunda yüzde 190'ı bulmakta, ikinci yıldan itibaren yüzde 133 oranına bağlanmaktaydı), 1994 sonrasında DFLF kaynaklı, Hazine garantisiz ama sübvansiyonlu kredi kullandırılması uygulamasına geçilmiştir. Desteklemenin daraltıldığı açıklanan bir dönemde, bu uygulama aslında Birlikler açısından ve genel kooperatifçilik ilkeleri açısından daha tercih edilir bir uygulama özelliği taşımıştır.

Tarımda Yapısal Uyum Programıyla Ne Yapılmak İsteniyor?

Türkiye, iç kaynaklarının geliştirilmesine dayalı istikrarlı bir ekonomik büyümeyi başaramadığı ve gerek kamu ekonomisi gerekse genel ekonomide kaynakların sektörel/bölgesel dağılımının uzun vadeli planlanmasından/ yönlendirilmesinden esas olarak vazgeçtiği için dış kaynak bağımlılığından, dış şokların büyüyen etkisinden ve giderek sık tekrarlanan ekonomik küçülmelerden kurtulamamaktadır. Sonuçta, giderek büyüyen halkalar biçiminde yeniden üretilen mali bağımlılık ilişkileri Türkiye ekonomisinin uluslararası finans kuruluşları olmaksızın yönetilememesine götürmektedir.

IMF ve Dünya Bankası telkinleriyle hazırlanan yürürlükteki istikrar programı, özellikle de bunun "yapısal reform" denilen bölümleri, yeni bağımlılık ilişkilerinin nasıl örüldüğü konusunda yeni bir gösterge niteliğini taşımaktadır. Niyet mektubu öncesinden başlayıp (uluslararası tahkim gibi) "yapısal reform" denilen ve halen sürdürülen düzenlemeler (konumuz bağlamında tarımsal des-

24 Ocak 1980 kararları ile ekonominin bütününe olduğu gibi tarım sektöründe de serbest ticaret eğilimleri ile tarıma müdahalenin ve destekleme alımlarının azaltılması gündeme gelmiştir.

teklemenin mevcut biçiminin sona erdirilerek yerine "doğrudan gelir desteği"nin geçirilmesi, vb.) daha çok Dünya Bankası'nın denetiminde ve en küçük ayrıntısına kadar gözetim altında tutularak yürütülmektedir.

Gerçi uluslararası mali kuruluşları tek başına sorumlu göstermek de büyük yanlış olacaktır. Onlar, WTO çerçevesinde çıkarlarını savundukları metropol ülkeler adına hareket etmekten başka bir şey yapmıyorlar. Oysa Türkiye'nin siyasetçisi ve ekonomi bürokrasisinin (bunlar sadece şu sırada görevde bulunanlarla sınırlı bulunmuyor) yer yer uluslararası mali kuruluşlardan dahi daha büyük bir heves ve gayretle "yapısal reform"lara bel bağladığı bilinmektedir. Bunun arkasında liberal yaklaşımın kurduğu "tartışılmaz" egemenliği ve sıklığı artan kriz konjonktürlerini görmek mümkündür.

Tarımsal Destekleme Araç ve Kurumlarının Tasfiyesi

Türkiye'de tarımsal desteklemenin uygulama araçları tarımla doğrudan/dolaylı ilişkili KİT'ler ve tarımsal kooperatiflerdir. Tarımla doğrudan ilişkili KİT'lerden TMO, TEKEL, Şeker Fabrikaları A.Ş., Çaykur gibileri aynı zamanda tarımsal destekleme politikalarının da merkezinde bulunan destekleme araçlarıdır. Bunlar alım/satım, stoklama ve/veya sinai dönüştürme işlevlerini yerine getirirler. Tarımsal fiyatların ve dolayısıyla tarımsal gelirlerin istikrarı (regülasyonu), öncelikli amaçları arasındadır. 5 Nisan 1994 kararlarıyla bu kuruluşlardan ilk üçünün faaliyet ürünleri (tahıl, tütün ve şeker pancarı) Hazine garantili destekleme kapsamı içinde bırakılmışken, bugün bundan da vazgeçilerek ilgili kuruluşlar için kısmi bir tasfiye/işlevsizleştirilme hatta özelleştirilme süreci başlatılmış bulunmaktadır.

Pazar payları daha küçük olmakla birlikte üretici ve tüketici piyasalarında fiyat istikrarını sağlayan SEK ve EBK gibi KİT'ler ise ne yazık ki fazla bir dirençle karşılaşmadan ve arsa değerlerini bile karşılamayan bedeller karşılığında özelleştirilmişlerdir. Süt ve et üreticilerinin, kısaca hayvancılığın yıkımı böylece hızlandırılmıştır. Tarıma dönük bitkisel tohum ve damızlık hayvan üretiminde rol alan ve çok geniş deneysel çiftlikleriyle tarımsal araştırma ve yayımda yeri doldurulamaz bir yer tutan TİGEM ile girdi üretim ve dağıtımında rol alan TZDK³, özelleştirmeye en yakın durum kuruluşları arasındadır. Oysa özellikle bi-

rincisinin işlevinin sona erdirilmesi değil geliştirilmesi gerekmektedir.

TÜGSAŞ, IGSAŞ gibi KİT'ler tarımın en önemli girdisi olan gübre üretiminde rol almaktadır. Türkiye'de toplam gübre üretiminin yüzde 35-40'lık bölümünü sağlayan bu kuruluşlar, gübre fiyatlarında düzenleyici bir etkiye sahip olmuşlardır. Böylece özel gübre tekellerinin aralarında anlaşarak fiyat karteli oluşturmalarının önünde en büyük engeli oluşturmuşlardır. Bunların hararetle özelleştirilmelerini isteyenler arasında özel gübre tekellerinin bulunması hiç şaşırtıcı değildir.³

Tarıma dönük tek finansman kuruluşu olan Ziraat Bankası'nın özelleştirme programı içine dahil edilmesi ve bunun bir takvime bağlanması konusunda IMF/DB ikilisinin özellikle 22 Kasım Mali Krizi sürecinde ısrarlı taleplerinin sonuç verdiği anlaşılmaktadır. Tarımsal desteklemenin (özellikle TSKB'lerin) finansmanında 1995 sonrasında artan bir rol oynayan bir diğer finansman aracının, Destekleme ve Fiyat İstikrar Fonu'nun (DFIF) tasfiyesi de programa alınmış bulunmaktadır.

Yukarıda sayılan kuruluşların büyük bölümü için açık bir tasfiye düzeneği öngörülmüş olmasına karşın, desteklemenin ikinci önemli müdahale kurumlarını oluşturan tarımsal kooperatif birlikleri için, bunların hukuki yapıları gözönünde bulundurularak, örtük ve tedrici bir tasfiye planı yürürlüğe konulmuş bulunmaktadır. Bunlardan tarım kredi kooperatifleri, sübvansiyonlu faizlerle ortakları olan çiftçiye nakdi kredi sağlamak yanında, gübre ve tarımsal ilaç gibi girdilerin alım satımını yaparak da katkıda bulunmaktadır. Tarım kredi kooperatiflerinin bir tarımsal kooperatif bankasına dönüştürülmeleri perspektifiyle yeniden yapılandırılmaları, ulusal çıkar eksikli politikalar geliştirmek isteyen bir siyasal hareket açısından tutarlı ve doğru bir politika olurdu. Ancak tarıma ilişkin politikasızlığın ana eğilimi olduğu Türkiye koşullarında, kendi varlıklarını savunma noktasına geri çekilmiş durumda olan bu kuruluşların mali desteksiz bırakılarak köretilmeleri, bugünün en yakın olasılığı olarak gündemdedir.

1980'lerde vergi almak yerine borç almayı yeğleyen anlayışlar olumsuz gidişi hızlandırmıştır. Buna karşılık, istihdam içindeki payı hala yüzde 40 düzeyinde bulunan tarımın millî gelir içindeki payı 1980'deki yüzde 24'lük düzeyinden 1990'ların sonunda yüzde 15 düzeyine gerilemiş, Türkiye'nin tarımsal

2. Traktör üretimi ile gübre dağıtımında rol alan bu kuruluşun işlevi özel dönemde bitirilmişdir. Bugün depolarını binalarını satarak ücret ödemelerini yapan bitkisel yaşamdaki bir kuruluştur. Bu kuruluşun parça parça veya tümüyle satılarak eritilmesi yerine, malvarlığı diğer tarımsal KİT'lere dağıtılarak tasfiyesi bugün için daha gerçekçi olacaktır.

3. 1992-94 sürecinde TARİŞ Genel Müdürlüğü yapan Prof. Dr. Oğuz Oyan, TÜGSAŞ ve IGSAŞ'ın üretmediği gübre türlerinde özel gübre üreticilerinin nasıl hemen anlaşarak fiyatları fırlattıklarını bizzat tanık olduğunu nakletmektedir. Buna önlem olarak, TÜGSAŞ'ın üretmediği ürünlerde de "gerekirse ihale yaparım" blofıyla ihalelere tekliif vermesinin sağlandığını ve böylece görevde bulunduğu üç yıllık dönemde TARİŞ ortağı çiftçilere Türkiye'nin en ucuz gübresini sunma olanağını elde ettiğini belirtmektedir. Şimdi bu tür koruyucu/düzenleyici düzeneklerin tümüyle tasfiyesi istenmektedir.

ürün ithalatı giderek tırmanmaya başlamıştır. Ülkemiz açısından bu denli önemli bir sektörün geleceğinin, sadece uluslararası finans kuruluşlarının telkinlerine bırakılması kaygı vericidir. 2000 yılında yürürlüğe sokulan istikrar programının hedefleri arasında tarımın destekleme araçlarını hemen veya tedricen tasfiye etmeye ve tarım ürünleri ithalatında koruma oranlarını düşürmeye dönük önemli taahhütler altına girilmiş bulunmaktadır. Oysa, Türkiye'nin ne GATT çerçevesinde ne de AT ile imzaladığı GB anlaşması nedeniyle iç desteklerin indirimi konusunda veya mevcut destekleme modelinden vazgeçerek tamamen "Doğrudan Gelir Desteği" (DGD) sistemine angaje olmak konusunda herhangi bir taahhüdü bulunmamakta; GB anlaşması ise tarım ürünlerini kapsamamaktadır.

Doğrudan Gelir Desteği Sistemi

Türkiye'de mevcut destekleme araçlarının deniz vazgeçilmesini savunanların en fazla öne sürdükleri gerekçe, bunların kamu maliyesine yüksek maliyet getirdiğidir. Bu savı güçlendirmek için abartılı rakamlar öne sürülmektedir. Oysa Türkiye'de tarımsal desteklemenin ulusal gelire (GSMH'ya) oranı yüzde 1 ile 2 arasında değişmektedir. Kamu açıklarının GSMH'ya oranı ise yüzde 15'i aşmış bulunmaktadır. Kamu borçlanması yarattığı faiz yükünün GSMH'ya oranı da yüzde 18 dolayındadır. Salt bütçe faiz ödemelerinin milli gelire oranı 2000 yılında yüzde 15'in üzerine çıkmıştır. Buna karşılık, 2000 yılında bütçede tarıma ayrılan destekleme ödeneği ile DFIF ödeneğinin toplamı bütçenin yüzde 1.7'sini, GSMH'nın ise yüzde 0.7'ini oluşturmaktadır.

Mevcut destekleme modelinin çok kısa bir zaman dilimi içinde yerini bütünüyle doğrudan gelir desteği (DGD) modeline bırakmasını öngören 2000/267 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı 14 Mart 2000 tarihli Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

Mevcut destekleme uygulamalarını bütünüyle ikame etmesi tasarlanan DGD sistemi tek başına hiçbir ülkede uygulanmamaktadır. AB ülkelerinde DGD ödemelerine kısmen yer verilirken, bu ödemeler fiyat politikası, garanti eşikleri, üretim planlaması ve diğer iktisat/maliye politikası araçlarıyla birlikte uygulanmaktadır. AB'de toplam destekleme içinde DGD yüzde 30'luk bir paya sahip bulunmakta, pazar fiyat desteği yüzde 55'lik bir önem derecesinde bulunmakta, girdi desteği de yüzde

8 boyutunda olmaya devam etmektedir. Ayrıca, DGD ödemelerinin AB destekleme sistemi içinde payının artırılmasının, kısa/orta vadede daha fazla kaynak emeceği hesaplanmakta ve bunun önemi aranmaktadır.

ABD'de ise, DGD'nin toplam destekleme içindeki önemi yüzde 10 sınırlarında kalmakta, pazar fiyat desteği yüzde 50, girdi kullanımına dayalı destek ise yüzde 10 boyutlarında bulunmaktadır. DGD'nin uygulanması ise, üretim fazlası olan ürünlerde alan veya ürün kotalarının çiftçi gelirlerinde yaratacağı aşınmayı telafi amaçlı olmaktadır. Türkiye'ye önerilen model ise her türlü üretim ve verimlilik referanslarından yalıtılmıştır.

Öte yandan DGD uygulamasının başlangıçta kamu maliyesi üzerine daha fazla yük getireceği salt AB örneğiyle sınırlı değildir. Daha kapsamlı bir DGD uygulamasına çok daha uzun hazırlık dönemleriyle geçildiği Meksika örneği de, DGD'ye geçişin Hazine üzerindeki destekleme yükünü arttırdığına ilişkin sonuçlara işaret etmektedir. Oysa Türkiye'de DGD sistemine geçişi tercih etmek isteyen iç ve dış karar alıcılar, bunun kamu maliyesi üzerindeki tarımsal destekleme yükünü hafifletmesini istemektedirler. Bu bile uygulamanın göstermelik olacağının dolaylı bir kanıtı niteliğindedir.

Bu arada, Türkiye'de mevcut tarımsal destekleme sisteminin yükünün yüzde 70'inin, ithalat koruması ve iç fiyat politikaları nedeniyle tüketici üzerinde, yüzde 30'unun ise vergi mükellefi yani Hazine üzerinde olduğu hesaplanmakta, bunun, gelişmiş ülkelerde olduğu gibi tersine çevrilmesi gereğinden söz edilmektedir (Çakmak vd., 1999:13). Bu durumda, tüketici yerine Hazine'ye daha fazla yük bindirecek bir sistemin, bugünkü istikrar programının kamu maliyesi üzerindeki yükünü hafifletmeye ayarlanmış hedefleriyle nasıl uyumlu olacağı açıklanmaya muhtaçtır. Burada ya ciddi bir çelişki vardır; ya da, daha doğrusu, tarımsal desteklemeden bütünüyle vazgeçmek niyetlerinin maskelenmesi için, DGD sistemine göstermelik bir işlev yüklenmektedir. Nitekim, 2001 yılı bütçe teklifinde Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı 2001 yılında yaygınlaştırılması düşünülen DGD için talep ettiği ödeneği alamadığı için bu uygulamaya fon ayıramayacağını açıklamış bulunmaktadır. DB'nin de fazla kaynak vermek istemediği ama uygulama konusunda ısrarlı olduğu bir ortamda, 22 Kasım mali

1980'lerde vergi almak yerine borç almayı yeğleyen anlayışlar olumsuz gidişi hızlandırmıştır.

4. Nitekim Meksika uygulamasında da DGD'nin daha fazla kamusal kaynak gerektirdiği ortaya çıkmıştır. Bu konuda bkz: Demirci (2000).

krizinin etkilerinin de tüm bütçe dengelerini bir kez daha saptırdığı bir yeni mali yıla girerken, uygulamanın ve çiftçinin akıbetinin ne olacağı olanca belirsizliğini korumaktadır.

Türkiye'de (ne de başka bir ülkede) doğrudan gelir sisteminin tek başına tarımsal destekleme uygulamalarını ikame etmesi mümkün olmadığı gibi, DGD'nin Türkiye gibi istihdamın yüzde 40'ının tarımda kümelendiği ve kayıt sisteminin geçerli olmadığı bir sektörde başarıyla uygulanma koşulları da bulunmamaktadır. Türkiye'de uygulanmak istenen DGD sistemi, 1 dönüm ile 199 dönüm arasında araziye sahip çiftçilere (fazlasına sahip olanlarda 199 dönümü kadar olan bölümüne), tapulu birim arazi başına geri dönüşsüz hibe biçiminde parasal yardım yapılmasını öngörmektedir. Bu yıl pilot uygulaması başlatılan bu sisteme 2002 yılı gibi çok yakın bir vadede tamamen uyum sağlanması istenmektedir. O kadar ki, 2003'te ortada başka bir destekleme düzeneği kalmamış olacaktır. Doğrudan gelir desteğinin de ilanihaye sürdürülmeyeceği açıklanmakta, ancak kamuoyuna açık bir takvim verilmekten kaçınılmaktadır.

Bu kadar kısa sürede ve Türkiye tarımının bugünkü koşullarında böyle bir uyum olanaksızdır. 4-4.5 milyon aile işletmesinin üstelik çok parçalı bir yapıda tarım yaptığı, kayıt sisteminin çok yetersiz olduğu, kadastro çalışmalarının onyıllardır tamamlanamadığı bir ülkede DGD sistemine geçilemez; bu sistem olsa olsa mevcut destekleme biçimlerine bir ek olabilir. Bu sisteme geçiş, çok parçalı ve çok çocuklu tarımsal aile işletmelerinin herbirinin ayrı ayrı DGD talep etmesine götürecektir; kısa sürede aile işletmesi sayısı **daha da** artacak; 200 dönümün üzerinde olan işletmelerin kapitalist gelişmenin rasyoneliyle dahi çelişerek bölünmesine götürecektir, tapusu olduğu halde tarım yapmayan ve belki de kentte yerleşik olanların uygulamadan yararlanabilmesi imkanı getirilirken, ortakçı ve kiracılar sistem dışına itilmiş olacak, hisseli arazilerde yeni hukuki ihtilaflara zemin hazırlanacaktır.

Nitekim, pilot uygulama bölgelerindeki başvuruların - Polatlı örneğinde görüldüğü gibi- beklenenin üç katına çıkmış olması, köylülükle ilgisi bulunmayan tapu sahiplerinin -arazi spekülâtorleri, yapı konut kooperatifleri, kuyumcu, avukat, doktor, tüccar, otelci, un fabrikatörü serbest meslek sahipleri veya ticaret erbabının, vb.'nin- gelir desteği talep etmeleri bu tehlikenin ciddiyetini göstermekte-

dir⁵. Tarım dışı amaçlarla tarımsal arazi edinenlerin veya miras yoluyla edindikleri arazileri kiracı /ortakçı aracılığıyla işleten veya boş bırakanların sistemden yararlanması mümkün olduğu gibi, yoksul çiftçi lehine getirildiği iddia edilen sistemde verimlilik farkları 10 katına kadar açılabilen Orta veya Doğu Anadolu köylüsü ile Ege-Çukurova çiftçisinin miktar bazında aynı destekten yararlanması söz konusu olmaktadır. Diğer yandan hiç arazi kullanmadan veya az kullanarak, meraya dayalı hayvancılık yapanlar bu uygulamadan hiç bir şekilde yararlanamamaktadırlar. Hayvancılık yapan üreticilerin bitkisel üretim yapanlardan birçok bölgelerde daha düşük gelirlerle yetindikleri bilindiğinde doğrudan gelir sisteminin küçük üreticiyi koruyor savları havada kalmaktadır. Bu akıldışı politikalar, toplulaştırma çabalarının, modern büyük işletmeler kurulmasının, tarımın rekabetçi düzeyinin yükseltilmesinin, kısaca köylülükten çiftçiliğe geçişin de önünün iyice tıkanması anlamına gelecektir.

Doğrudan gelir desteği ilk uygulamalarından çıkarılan bir başka gerçek de sistemin uygulanışının önemli bir bürokrasi gereksinmesidir. Yaptığımız gözlemlere göre bazı çiftçilerin sahip olduğu parseller çok fazla sayıdadır. Aynı parselde ortak olarak sahip olan bir çok kişi vardır. Hangisinin toprağı işlediğine bakılmaksızın para ödenmektedir. Bütün bu karışık işleri büyük ölçüde Tarım İl ve İlçe müdürlüklerinin yürüteceği anlaşılmaktadır. Bilgisayarlar, ziraat mühendisleri, teknisyenler ve memurlar büyük ölçüde bu işlerle uğraşacaklardır. Tapunun esas alınmaması halinde yerinde anketler yapmak gerekecektir. AB ülkelerinden Yunanistan ve İtalya'da da görüldüğü gibi Tarım Bakanlığı bir süre sonra bu işden başka nerede ise hiç bir şey yapamaz hale gelecektir. Şimdiden gübre ve pamuk prim uygulamalarında bu duruma yaklaşılmıştır. Yayımlar ve kontrol hizmetlerinin askıya alınmasının ülkeye ne kadar zarar getireceği hiç hesaplanmamaktadır.

AB ortak bütçesinin geçmiş yıllarda yüzde 75'inin, şimdilerde yüzde 51'inin tarım kesimine, bunun da yüzde 46'sının tarımsal desteklemeye ayrıldığı, ayrıca ortak bütçenin yüzde 25'ini temsil eden "bölgesel kalkınma fonu"nun geri bölgelerin yeni ekonomik faaliyetlere kaydırılması amaçlı olarak gene kısmen tarımsal nüfus lehine kullanılabildiği bilinmektedir. OECD ülkelerinde çiftçiye verilen destekler dekar başına ortalama tutarı 36

Doğrudan gelir desteği ilk uygulamalarından çıkarılan bir başka gerçek de sistemin uygulanışının önemli bir bürokrasi gereksinmesidir.

5. Bu konuda Türkiye Ziraat Odaları Birliği'nin Polatlı'da yaptığı alan araştırmasının sonuçları gerçekten çok öğreticidir.

dolar düzeyindedir. Türkiye'de bu desteğin mevcut uygulamada desteklenen ürünler için dekar başına 19 dolar düzeyinde olduğu (Çakmak vd., 1999) yönünde hesaplamalar bulunmaktadır. DGD ile Türkiye'de öngörülen destek ise, dekar başına 5 dolar mertebesinde. DGD'nin kapsamlı bir biçimde uygulanması durumunda bunun dahi verilebilmesi olanaksız görülmektedir. Çünkü mevcut destekleme sadece seçilmiş ürünlerde yapılırken, DGD sisteminin mantığı gereği tüm tarımsal ürünler kapsanmak durumundadır.

Öte yandan, mevcut uygulamada desteklenen ürünlerin tüm üreticileri de desteklemeden yararlanmamaktadır; desteklenen seçilmiş ürünlerde üretimin ve üreticilerin genellikle yüzde 50'den azı kapsamaktadır. Kapsanan ürünlerin dahi tüm alım ve kredilendirme maliyeti devletin üzerinde değildir. Özellikle TSKB'ler finansmanın yaklaşık dörtte birini kendi kaynaklarıyla sağlamaktadır. Oysa DGD geri dönüşsüz ve tüm ürünler için uygulanmak durumundadır.

Türkiye'de tarımsal işletmelerin yüzde 68'i 50 dönümün altında bir büyüklüğe sahiptir. Bu durumda örneğin, 30 dönümlük bir işletmenin 150 dolarlık ve iki taksitte ödenen gü-lünç bir yıllık hibe desteğiyle yaşaması mümkün olabilecek midir? Karadeniz bölgesinde pilot uygulama kapsamında olan mikro fındık işletmelerinin 10-15 dönümlük arazi için alacakları 50-75 dolar desteğin ilk taksidini almak için başvuruyu dahi gereksiz gördükleri bugünkü uygulamanın dersleri arasında bulunmaktadır. Kaldı ki, pilot uygulama sonrasında ki dönemde dekar başına DGD tutarının daha da aşağıya çekilmesi, bazı ürün ve bölgelerin dışlanması ve birkaç yıl içinde DGD'nin de sıfırlanması gündeme getirilebilecektir. Böylece tarımımız ve çiftçimiz, gelişmiş ülkelerin yüksek verimlilik düzeyindeki tarımı ve çiftçisiyle tamamen rekabet edemez duruma gelecek, hızlı bir tasfiye süreci yaşanacaktır.

2000-2002 programına göre, üç yıl içinde mevcut sistemin ürün ve girdi fiyatlarına, sektö-rün kredilendirilmesine, damızlık hayvan ve tohum üretimine dönük tüm destekleme mekanizmaları tasfiye edilmiş olacaktır. Bunun Türkiye çiftçisi için olduğu kadar Türkiye'nin tarımsal ürün yeterliliği ve gıda güvenliği açısından da bir yıkım anlamına geleceği, ortaya çıkacak yeni göç dalgasının tüm toplumsal dokuyu çok kısa bir zaman diliminde altüst edeceği tarafsız çevrelerin ortak görüşüdür.

"Dünya Fiyatları" Aldatmacası

Gelişmiş ülkeler, İkinci Dünya Savaşı sonrasında kendi sanayilerini ve tüketicilerini beslemek amacıyla tarım üreticisi olarak görmek istedikleri Türkiye gibi orta derecede gelişmiş ülkeleri, bugün, kendi tarımsal ürün fazlaları için cazip pazarlar olarak görmeye eğilimlidirler. Öte yandan, tohumluk, damızlık, yem, gübre, tarımsal ilaç gibi alanlarda dünya ölçeğinde yaşanan tekelleşme sürecinin, kendi önündeki engelleri ayıklama dürtüsünü ve bunun gelişmiş ülke ve uluslararası finans kuruluşları politikalarına yansımaları da hesaba katmak gerekmektedir. Bu nedenlerle, gelişmekte olan ülkelerin tarımsal ürün ithalatında korumacılıktan vazgeçmelerini istemekte ve kendi üreticilerine uygun görmedikleri ürün borsaları fiyatlarını Türkiye'ye empoze etmektedirler. Oysa bilindiği gibi, bu ülkelerde üreticinin eline geçen fiyatlar ile borsa fiyatları arasındaki fark devletçe karşılanmaktadır. Üretici her zaman borsada oluşan fiyatların üzerinde bir fiyattan ürünü satabilmektedir. Aradaki fark özellikle AB çiftçisi için çok yüksektir. Bu durumda çiftçimizi ticari ürün borsalarının fiyatlarına mahkum etmek, onu üretimini sürdüremez bir noktaya itmek anlamındadır.

Dünyada tarımsal ürünlerde herkes için geçerli tek bir fiyat oluşumu olmadığı halde Türkiye Hükümetince IMF'ye ve son olarak Dünya Bankası'na verilen Niyet Mektuplarında Şikago Borsası'nda oluşan fiyatları "dünya fiyatları"nın bir referans sistemi olarak kullanılacağına taahhüt edilmesi, kabul edilemez bir bağımlılık ve teslimiyet mekanizması oluşturacaktır.

Niyet Mektubuna göre, ithalatta koruma oranlarının buğdayda geriletilmesinin sonucu olarak, Türkiye'nin tarımsal ithalat faturasının çığ gibi büyümesi ve tahıl üretiminin hızla çöküşü beklenebilecektir.

Bunun hemen önümüzdeki yıldan itibaren yaratacağı ekonomik, toplumsal ve siyasal sonuçları Türkiye'nin karşılamaya hazır olmadığı açıktır. Tarımda zar zor tutunan kitlelerin iki-üç yıl gibi çok kısa bir zaman dilimi içinde hiçbir önlem alınamadan tarım dışına göçmeye zorlanmalarına yol açacak olan bu tasfiye süreci, mevcut kırsal göç hızını ikiye katlayabilecektir. Bunun salt ekonomik maliyetleri dahi mevcut destekleme maliyetlerinin üzerine çıkacaktır. Çünkü kent varoşlarına göçen kitleler imar planlarının

Mevcut destekleme sadece seçilmiş ürünlerde yapılırken, DGD sisteminin mantığı gereği tüm tarımsal ürünler kapsanmak durumundadır.

uygulanmasına imkan tanımayacaklar, Türkiye bunun doğuracağı altyapı sorunlarıyla on yıllarca boğuşmak zorunda kalacaktır. Kent varoşlarındaki kitlelerin kamusal hizmet talebinin köy yerleşkelerinden çok daha fazla olduğu dikkate alınırsa, kısa dönemde dahi daha yüksek ekonomik maliyetlerin ortaya çıkacağı açıktır.

Öte yandan tarımsal ürün ithalatının çok hızlı artışı nedeniyle dış ticaret açıklarının büyümesi ve döviz gereksiniminin kabarması da ek bir ekonomik bedel olarak hesaba katılmalıdır. Öte yandan, Türkiye'yi tek bir doğrudan gelir desteği politikasını kabul etmeye zorlayan ülkelerde nasıl çeşitli ve esnek politikalar demetinin uygulandığını görmek için ABD ve AB'de tarımsal desteklere daha yakından göz atmakta yarar vardır.

ABD

ABD, GATT'ta uyguladığı neo-liberal rolün aksine, 20.yüzyılda tarım ürünlerinde müdahalecilik akımlarını dünyada ilk başlatan ülke olmuştur. 1933 tarihli Tarımsal Uyarlama Yasasına dayanarak 1955'te GATT'a kendi ilga hükmünü kabul ettirmiştir. Buna dayanarak da bir çok üründe ithalatta miktar kısıtlamaları ve özel gümrük vergileri uygulamıştır. ABD ilga hükmü ile kendi tarımsal iç pazarını dış rekabete karşı korurken dış pazarlarda rekabet üstünlüğü elde etmek için her türlü yolu denemekten çekinmemiştir (Ertuğrul, Günaydın, 1999).

1996 yılında uygulamaya konulan Federal Tarımsal Gelişme ve Reform Kanununun yürürlüğe girmesiyle Esnek Üretim Sözleşmesi adı altında yeni bir uygulama başlamış ve tarımda desteklemelere yeni bir boyut kazandırılmıştır. Bu kanunla birlikte fark ödeme uygulaması durdurulmuştur. Ancak ürün rehin kredisi fiyat seviyesi adı verilen taban fiyat uygulamasının devamı öngörülmüştür. Daha önce, ekiliş alanlarının azaltılmasını sağlayıcı devlet müdahaleleri de kaldırılmıştır. Gerçekte ABD üreticisini yoğun olarak korumaktadır. Sadece destekleme araçlarını değiştirmektedir.

Avrupa Birliği

AB kuruluşundan dört yıl sonra Ortak Tarım Politikası (OTP)'ni oluşturmuştur. OTP'nin oluşturulmasından sonraki dönemde AB içte ve dışta uyguladığı yoğun destekleme politikalarıyla tarım ürünlerinde net ithalatçı konu-

mundan net ihracatçı ve birçok üründe de kendine yeter hale gelmiş bazı ürünlerde de üretim fazlalığı sorunuyla karşı karşıya kalmıştır.

1992 yılında AB tarım politikası reformu tarım politikasında farklı değerlendirmeleri de beraberinde getirmiştir. Mayıs 1992 yılında yapılan reform sonucunda tarım ürünleri fiyatlarının düşürülmesi ve yeni araçlarla gelirin desteklenmesi gündeme gelmiştir. Alana ve hayvan sayısına bağlı olarak kullanılan telif edici ödemeler önemli bir pay almıştır. Özellikle değişimler tahıl, yağlı tohumlarda protein içeren bitkilerde (baklagillerde), sığırtinde ve koyunetinde yapılmıştır. 1992 yılında yapılan reform sonucunda iki konu önem taşımaktadır. Bunlardan birisi önemli ürünler için fiyatların dünya fiyatları seviyesine düşürülmesi, ikincisi ise gelir desteğinin üretime bağımlılıktan kısmen ayrılmasıdır. Ancak daha önceden önerildiği gibi transfer ödemelerinin üretimden bağımsız halde genişletilmesi gerçekleştirilememiştir. Bu dönemdeki yeni yapılanmada çelişkiler taşımakla birlikte doğru adım atıldığı ve özellikle GATT görüşmelerinde az da olsa reform yolunun açıldığı ve uyuma çalışıldığı ifade edilmektedir (BML, 1997). Bu gelişmelerle birlikte üreticiye yapılan toplam transferler arasında 1979 yılında yüzde 95 olan fiyat desteği, 1997 yılında yüzde 55'e düşmüştür. Buna karşılık doğrudan ödemelerin payı 1997 yılında yüzde 30'a çıkmıştır (OECD, Statwise, 1998).

Agenda 2000 kapsamında 1992 yılında yapılan reforma paralel olarak başlıca temel tarım ürünlerinde fiyat desteğinin azaltılmasına devam edilmesi ve bu azaltma karşılığında üreticilerin zararının doğrudan ödemelerle dengelenmesi gerektiği belirtilmiştir. Bu kapsamda bazı temel ürünlerde uygulanan doğrudan ödemeler şu şekildedir; Tahıl hektar başına yapılan ödemeler 54 ECU/t'dan iki aşamada 63 ECU/t'a çıkarılacaktır. (Agenda 2000)

AB'nin tarıma yapılan toplam transferi 1986-88 döneminde 102 180 milyon ECU iken 1991/93 döneminde 123 308 milyon ECU'ya 1998 yılında ise OECD tahmini hesaplamalarına göre 127 156 milyon ECU'ya çıkmıştır. (OECD, 1999). Sonuç olarak AB tarım sektörünü desteklemeye ABD'de olduğu gibi yoğun olarak devam etmektedir.

Türkiye'de Tarımda Destekleme Alımları Eskisi Gibi Sürmeli mi?

Tarım ürünleri destekleme alımları bu gü-

**Tarımsal ürün
ithalatının çok
hızlı artışı
nedeniyle
dış ticaret
açıklarının
büyümesi ve
döviz
gereksiniminin
kabarması da ek
bir ekonomik
bedel olarak
hesaba
katılmalıdır.**

ne kadar Türkiye tarımına belli bir dinamizm getirmiş, ancak ürüne yapılan bu destek daha çok toprağı veya suyu, sermayesi olana, bunun sonucu daha çok üretene daha çok yaramıştır. Gübre, tohum gibi girdilere yapılan fiyat desteklerinde de aynı şekilde orta ve büyük üreticiler doğal olarak daha çok yararlanmışlardır. Şimdi bunun tamamen kaldırılmasını önerenlerin argümanı budur. Küçük üreticiyi savunur gibi görünen bu yaklaşımların samimi olmadıkları açıktır. Çünkü buna karşılık önerdikleri doğrudan gelir desteği de daha çok tapuya dayalı olarak ödenecektir ve üstelik kısa bir süre sonra bu da kalkacaktır. Belki daha da önemlisi bu ödemelerin üretim yapma şartı olmadan verilecek olmasıdır. Bunun sonucu Türkiye hızla tarım ürünleri ithalatına başlayacak, üretimden vazgeçme sonucu topraksız veya az topraklıların bir kısmının tarım işçisi olarak istihdam edilmeleri bile zorlaşacaktır.

Bu tesbite karşılık destekleme alımlarının eskisi gibi sürmesini önermek artık mümkün değildir. Bugüne kadar sürdürülen destekleme alımlarının tarımsal bir dönüşüm veya küçük üreticileri korumak için yapıldığı söylenebilir. Kırsal bölgede kanaat önderliğini de elinde tutan daha ziyade orta ve büyük çiftçileri, Türkiye'yi son 50 yıldır yöneten merkez sağ iktidarların yanında tutmaya yönelik siyasal amaçları olduğundan dahi söz edilebilir. Bununla birlikte, gene aynı süreçte, büyük ve orta çiftçiliğin önem kaybetmesi ve küçük ve mikro çiftçiliğin yaygınlaşması, uygulamanın değilse de demografik ve teknik (eğitim, yayım ve toplulaştırmanın etkinsizliği) süreçlerin çelişkili bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu nedenlerle Türkiye'deki destekleme politikaları çoğu zaman ülke çıkarlarını fazla düşünmeden dikkatsizce planlanmış ve uygulanmıştır. Öte yandan, özensizce uygulanan bu politikalar sonucunda, üretim-tüketim dengesine katkı yapmak yerine, bazı yıllar bazı ürünlerin yetersizliği veya fazlalığı ile karşılaşmıştır. Hatta destekleme alımları bazı yıllar tamamen bu ürünlerin ticaretine yönelik olarak çalışan tüccar/sanayici ve ihracatçıları korumak için kullanılabilmektedir. Örneğin, dönem dönem, yurt dışı fiyatlar ve dış talep koşulları iyi olduğunda, Tarım Satış Kooperatifleri Birlikleri bu kesimlere ucuz fiyatlarla ürün satabilmiş, tersine fiyatlar düşük olduğunda piyasada en büyük alıcı olmaya zorlanabilmektedir. Nitekim, TSKB'nin üretici or-

takları lehine fiyat ve pazarlama politikası uyguladığı dönemlerde en büyük tepkiyi özel kesimden alması bunun önemli bir göstergesidir. Birliklerin ortakları ve tüm tarımsal üretici lehine fiyat regülatörü görevinden ziyade devlet ofisi rolünü oynamasını yani ticaret kesimi lehine stok maliyetlerini üstünde taşımasını isteyenler, Hükümet üzerindeki baskılarını her fırsatta tekrarlamışlardır.

Tarımsal ürünlere ekim sahası ve üretim miktarı açısından bakıldığında, fındık, tütün, çay, şekerpancarı gibi ürünlerde fazlalık olduğu, buna karşılık yağlı tohumlar ve hayvansal ürünler üretimlerinin yetersiz olduğu görülmektedir. Bunun tarıma ilişkin politikasızlık kadar destekleme politikalarının gelecek vizyonu olmaksızın uygulanmasıyla doğrudan ilişkileri vardır. Dolayısıyla, şimdi hiçbir şey olmamış gibi üretim dengesizliklerini bir sorun alanı olarak öngörmeyen bir destekleme alımı politikasını sürdürmeyi önermek tutarlı bir davranış olmayacaktır. Ancak burada bir uyarı da yapmak gereklidir. Türkiye'de bazı ürünlerde fazla üretim olgusu yalnızca yanlış destekleme politikasına bağlanamaz. Örneğin tütünde son yıllarda dev dünya tütün ve sigara tekelleri çıkarına Türkiye piyasası açılmıştır. Hatta Tekel kendisi bile yabancı Burley ve Virginia tütünlerini içeren sigaralar piyasaya sürmüştür. Beri yandan Tekel yatırımları geciktirilmiş ve kalitesiz sigara üretimi sürdürülmüştür. Bütün bu gelişimlerin sonunda şark tipi tütünlerin iç talebi gerilemiştir. Şimdi, tütün üretiminin fazlalığına yol açan etkenlerin yalnızca plansız üretim olmadığı, sürdürülen bu politika olduğu çok açık olarak söylenebilir.

Ancak bazı ürünlerde üretim fazlası, bazılarında da yetersizliğine yol açan bu politikanın aynen sürmesi kabul edilemez. Destekleme alımlarının tümünden kalkması da gerekmemektedir. Öncelikle üretim fazlası veren ürünlerde araştırma, mamül ürün geliştirme vb. yollarla ürünün daha çok kullanılması sağlanmalıdır. Örneğin kaliteli sigara üretmek için yatırım yapılmalı, fındığın işlenerek satılmasına çalışılmalı, şeker pancarımızın kullanılması azaltacak ve ithal mısıra dayalı olacak tatlandırıcı yatırımlarına izin vermemelidir. Bunlar yetmeyebilir veya kısa dönemde bu ürünlere talep arttırılamayabilir. Bu nedenle üretim fazlasını önleyecek kota politikaları uygulanmalıdır. Avrupa Birliği, İsrail, ABD gibi bir çok ülkede bu politika uzun yıllardır uygulanmaktadır. Kota sonucu gelir kaybına uğrayacaklar,

Bugüne kadar
sürdürülen
destekleme
alımlarının
tarımsal bir
dönüşüm veya
küçük üreticileri
korumak için
yapıldığı
söylenemez.

yeni projelerle yeni ürünlere teşvik edilmelidirler. Doğrudan gelir desteği işte tam da bu amaçlarla devreye sokulmalıdır.

Destekleme alımlarını uygulayacak olan kuruluşların (KIT veya Tarım Satış Kooperatifleri) aynen korunarak bu akılcı desteklemele-ri yapması beklenemez. Bunların yönetimleri ve kasaları hükümetin emrinde olduğu sürece olumsuzlukların sürmesi kaçınılmazdır. Bu kurumlar özertleştirilmelidir. Ama özertleşme, finansman desteğinin bir alternatifi olarak görülmemelidir.

Girdilerin Desteklenmesi

Diğer yandan gübre vb. girdilere yapılan destekler de hem büyük hem küçük üreticilerin bu girdileri daha ucuza almalarına yol açmıştır. Ancak bu politikanın olumsuz sonuçları da olmuştur. Örneğin gübre kullanımı bazı yörelerde veya bazı ürünlerde optimum düzeylerin çok üstüne çıkmıştır. Bunun sonucu hem üreticiler gereksiz yere fazla gübre harcaması yapmışlar, hem de üretilen üründe ve çevrede bazen geri dönüşümsüz kirlenmeler ve tehlikeler ortaya çıkabilmiştir.

Bununla birlikte, gübrede sübvansiyon miktarlarının 1997 sonrasında enflasyonun aşındırıcı etkisine terkedilmesi nedeniyle tam tersi gelişmelerin ortaya çıkması beklenebilir. Gübrenin üretim maliyetleri içindeki payının giderek yükselmesinin en büyük olumsuz etkisi yetersiz gübre kullanan bölge ve çiftçilerde, gübre kullanımının hızla azalması ve buna bağlı olarak zaten düşük olan tarımsal verimliliğin daha da gerilemesi olacaktır. Dünya Bankası'na verilen Niyet Mektubu'nda açıkça belirtilen şu niyetler gelecek açısından umut verici değildir: "Gübre sübvansiyonu nominal olarak 1997'den beri sabit tutulmakta, bunun sonucunda 1997 sonunda toplam fiyatın yaklaşık yüzde 45'i oranında olan birim sübvansiyon, Ağustos 1998 itibarıyla yaklaşık yüzde 31'e düşmüş bulunmaktadır. Gübre sübvansiyonu, 2000-01 döneminde nominal değer olarak sabit kalacaktır" (T.C. Hazine, 2000, II: 53).

Tarımı Dönüştürmede Strateji ve Sonuç

Tarımsal dönüşümü yalnızca tarımsal alt yapı yatırımları veya kamu hizmeti olarak araştırma, yayım yaparak gerçekleştiremeyiz. Destekleme alımları ise kısa vadede hızlı gelir yaratması veya yurt içi piyasayı koruması yanında, bizdeki uygulanış biçimiyle ürün den-ge-sizliklerine yol açmakta, buna karşılık ta-

arımsal yapının dönüşümüne yol açmamaktadır. Ancak IMF ve DB gibi kurumların Türkiye'de bunları hedef alarak yok etmek yolunda yaptıkları ve bugüne kadar başarılı olan çalışmalarının amacı şüphesiz yurt içi üretimi geriletetek gelişmiş ülkelerin elindeki tarımsal ürün fazlalarına (keza gıda sanayiine, tohumluk ve damızlık üretimine, gübre ve tarımsal ilaç gibi girdilere) pazar bulmaya yöneliktir. Yurt içi üretimin tamamen desteksiz bırakılması hiç bir açıdan kabul edilemez. Çünkü bizim destekleme alımlarımızı ve gümrüklerimizi ortadan kaldırmak isteyen bu ülkelerde tarımsal üretim ve tarım ürünleri dışsatımı desteklenmektedir. Hatta GSM kredileri ile ABD Türkiye'deki pamuk ithalatçısını bile düşük kredi faizleri ile desteklemektedir.

O halde bu stratejiye karşı iç üretimimizi bazı ürünlerde desteklemeliyiz. Uzun dönemde bunun en sağlıklı yolu tarımsal yapının dönüşümünü sağlayarak yüksek verim, düşük maliyetlerle sorunu çözmektir. Ancak kısa dönemde bu sağlanamaz. Korumasız bırakılan üretim yıkılır ve bir daha da toparlamak mümkün olmaz. Bu nedenle hiç bir komplekse kapılmadan destekleme alımları yapılabilir. Ancak bunun için destekleyici kurumların özertleşmesi ve hükümetin etkilerinden uzaklaştırılması şarttır. Fakat ne yazık ki 1 Haziran 2000'de kabul edilen Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri hakkındaki yasa özertleşme kılıfı altında bu kooperatiflerin yok edilmesine yönelik kapılar açmaktadır. Öte yandan tarımsal KIT'ler, yerleri doldurulmaksızın, tedricen tasfiye edilmektedir.

Üretimimizin dış etkilere karşı korunması pamukda, zeytinyağında, ayçiçeğinde, soyada uygulanan prim benzeri uygulanmalarla da gerçekleştirilebilir. Bazı ürünlerde bu en iyi yöntem olabilir. Ancak destekleme alımlarının yerine bu sistemi tümüyle ikame etmek bir kaç açıdan yararlı değildir. Birincisi destekleme alımlarının devlete olan maliyeti prim sisteminden daha azdır. (Demirci, 1999) İkincisi prim sistemi yolsuzluğa çok açıktır. Üçüncüsü belge sağlayabilmek için üreticiler uğraşırken belge sağlayacak kurumların asıl görevlerini yapamaz hale gelerek, hizmet ettiği üreticilere yabancılaşmasıdır. Örneğin prim için belge karşılığı Ziraat Odaları aidaat almakta, ama çiftçiye yabancılaşmakta, bürokratlaşmaktadır. Asıl çalışmalarını tarımsal yayım, kontrol vb. hizmetlere yoğunlaştırması gereken Tarım İl ve İlçe Müdürlüklerinde

Tarımsal dönüşümü yalnızca tarımsal alt yapı yatırımları veya kamu hizmeti olarak araştırma, yayım yaparak gerçekleştiremeyiz.

personel nerede ise yalnızca bu işlerle uğraşmak zorunda kalmaktadır. Avrupa Birliği'nde de Yunanistan ve İtalya gibi ülkelerde kamu tarımsal yayımı bu tür bürokratik işler nedeniyle nerede ise çökmüştür.

Bu nedenlerle kısa dönemde destekleme alımı ve prim sistemi karma bir yapı halinde uygulanmalıdır. Üretim fazlası olan ürünlerde hemen kota sistemine geçilmeli ve bundan taviz verilmemelidir. Gelir kayıpları başka yollarla telafi edilmelidir. Örneğin tütün gibi stok doğuran ürünlerde Güneydoğu Anadolu'da bazı üreticilerin alternatif bitkisel ürünlere veya hayvancılığa geçmelerini sağlayacak bir değişim politikası uygulanmalıdır. Bu amaçla buna yönelecekler bilgi verilebilir, düşük faizli, uzun vadeli krediler verilerek hayvan satın alma, sulama yatırımları yapma, silaj vb. makineler satın alma vb. atılımlar yapmaları sağlanabilir. Bu uygulamalar bu yeni üretim dalları tutuncaya kadar (örneğin 5 yıl) sürdürülebilir. 8. Beş yıllık Kalkınma Planı bu gibi önerileri içermektedir. Ancak bunlar göz ardı edilerek sadece "doğrudan gelir ödemesi" sisteminin kabul edilmesi, çözdüğünden daha fazla sorun yaratabilecektir.

Gübre vb. girdilere yapılan desteklerin azaltılması, ancak buradan sağlanacak tasarrufların, teşvik edilmesi istenilen yeni girdilere (örneğin damlama sulama yatırımlarına) kaydırılması koşuluyla anlamlı olabilir. Bu arada üreticinin daha ucuza gübre satın alabilmesinin daha düşük maliyetli bir yolu, gübre üreten KİT'leri özelleştirmeyerek, özel tekelilerin yaratılmasını önlemekle mümkün olabilecektir. Bütün tam tersinin yapılmak istenmesi, tutarlı ve bağımsız bir tarımsal politika modelinin oluşturulmadığının göstergesidir.

Orta ve uzun vadede tarımsal yapının dönüşümünde Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri gibi toprak dağılımının aşırı dengelessiz, verimliliğin çok düşük olduğu bölgelerde toprak reformu ile, diğer bölgelerde ise kurulacak bir "Toprak Kurumu"nun yönetiminde topraksız ve az topraklı çiftçilere uzun vadeli, düşük faizli kredilerle toprak sağlama yoluyla toprak dağılımının dengelenmesi ve ek olarak toplulaştırma yoluyla ortalama işletme genişliğinin optimumlara yaklaştırılması çalışmaları yapılmalıdır. Ancak şu anda kamu maliyesinin içine düşürüldüğü yapı içinde bunu kolayca gerçekleştirmek çok zordur. Gerekli olan finansmanın sağlanmasında tarımın daha iyi vergilendirilmesinden, bu-

nun için büyük toprak sahiplerine getirilecek vergilerden ve/veya satışlardan alınan gelir vergisi stopajının yaygınlaştırılmasından (bir anlamda üreticinin daha fazla belge düzenine teşvik edilmesinden yani kooperatiflere ve tarımsal KİT'lere ürün vermeye yönlendirilmesinden) yararlanmak mümkündür.

Ortanın üstünde ve daha zengin çiftçilere daha çok vergi getirilmesi bunların süreç içinde gelirlerinin azalacağı anlamına gelebilir. Burada hemen tarımda altyapı yatırımlarının önemine ve etkilerine değinmek gerekmektedir. Tarımsal üretimde sanayi ve hizmetlerden farklı olarak üretimi arttıracak bir çok yatırım işletme düzeyinde değil ancak kolektif düzeyde ve kamuca yerine getirilebilir. Örneğin sulama yatırımları, elektrifikasyon, mera ıslahı, toprak ıslahı, erozyonla mücadele gibi bir çok alt yapı yatırımı ancak kamu tarafından yapılabilir. Bunların verimlilik üzerine etkileri çok büyük olmaktadır. Bu en güzel GAP'da görülmektedir. Kamu finansmanındaki sıkıntı bu yatırımların büyük ölçüde aksamasına yol açmıştır. O halde bu altyapı yatırımları için kırsal kesimde yüksek gelir gruplarından (büyük tarım işletmecilerinden ve zengin köylülerden) vergi yoluyla sağlanacak gelirlerin gene kırsal alanlara aktarılması herkes için yararlı olacaktır. Kamu bu değerlerin bir kısmı ile toprak dağılımını dengelemek vb. yollarla dengeli gelir dağılımını sağlayabilir. Ancak altyapı yatırımlarına yönlendirilecek tarıma dönük kamu harcamaları, bundan yararlanan kesimlerin tümünün gelirini artıracaktır. Böylece tarımsal üst gelir gruplarına getirilen ek vergi yükünün yaratacağı muhalefetin bir kısmının bu şekilde azaltılması mümkündür.

Tarımda destekleme politikasının içine şüphesiz araştırma ve yayım çalışmaları, gıda, tohum, fidan, aşı, bitki ve hayvanlara yönelik ilaçlar, hormonlar, yemler vb. birçok alanda kontrol etkinliklerine devletin yapacağı katkılar da dahildir. Ülkemizde bütün bu alanlarda ciddi verimsizlikler olmakla birlikte neo-liberal gözboyamalara kapılarak bunların hiçbir etkisi olmadığını ve olamayacağını söylemek tutarlı bir yaklaşım değildir. ABD, İsrail gibi birçok ülkede yayım ve araştırma alanlarında kamu çalışmaları başarı ile sürdürülebilmektedir. Bu çalışmanın konusu bu alanlardaki verimsizliği tartışmak olmadığı için ayrıntılara girmiyoruz. Ancak bu işlerin birçok ülkede verimli olarak kamuca yapılabilirdiğini kaydedelim. Daha-

Kısa dönemde destekleme alımı ve prim sistemi karma bir yapı halinde uygulanmalıdır.

si özel sektör karlı görmediği bu alanlara pek girmek istememektedir.

Kısa vadeli akılcı desteklemeler ve altyapı yatırımlarına hız vermek, gelir dağılımını düzeltmek uygulamalar ve araştırma, yayım, kontrol benzeri destekleme politikaları ne kadar başarılı yapılırsa yapılsın, bunlar üreticilerin kooperatiflerde örgütlenmelerine götürmezse bir dönem sonra kırsal kesimlerin fakirleşmesini ve durağanlaşmasını önlenememektedir. Artan verimlilikler fiyatları düşürmekte, girdi fiyatları tekellerin oluşması sonucu ürün fiyatlarından hızlı artmakta, ürünlerin giderek daha çok işleme prosesine tabi olması sonucu katma değer artışı sanayi ve ticaret kesiminin elinde kalmaktadır. Ancak kooperatifleşme sayesinde katma değer artışları kırsal kesimin elinde kalabilmektedir. Ancak ülkemizde kamunun kooperatiflere ciddi bir desteği görülmemektedir. Köy Kalkınma Kooperatifleri Merkez Birliğine kurulma izni yeni verilebilmiştir. Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri ile ilgili 1 Haziran 2000 kanununda devletin kooperatiflere yardımı yasaklanmaktadır. Oysa, tarımını geliştirmek isteyen bir yönetimin kooperatiflerine destek olması, yardım etmesi kaçınılmazdır. Bunun tek yolu da destekleme alımı yapmak değildir. Ama önemli olan, desteklemenin çok çeşitli araç ve kurumlarını, gıda güvenliğini, toplumsal dengeleri ve ulusal çıkarları uzun vadeli akılcı bir vizyonla bir demet olarak birleştirebilmektir. Türkiye'nin Niyet Mektuplarıyla girdiği yol, bunun tam tersine bir gidişi simgelemektedir. Bu nedenle, karşı görüşlere ve sağlam bir politika alternatifine her zamandan daha fazla gereksinim duyulmaktadır.

Kaynaklar

- Babacan A. (2000), Genel Tarım Politikaları Çerçevesinde Doğrudan Gelir Ödemeleri Sistemi, İktisadi Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü, DPT, Ocak, Ankara.
- BML, (1997), Zur Weiterentwicklung der EU-Agrarreform, Angewandte Wissenschaft, Heft 459, Bonn.
- Çakmak E., H. Kasnakoğlu, H. Akder, (1999), Tarım Politikalarında Yeni Denge Arayışları ve Türkiye, TÜSİAD Yayın No. TÜSİAD-T/99-12/275, Ankara.
- Demirci, S., (2000), Doğrudan Gelir Sistemi ve Uygulamalar, Tarımsal Ekonomi Araştırma Enstitüsü, Ankara.
- Demirci, S., (1999), Destekleme Alımı ve Fark Ödeme Sisteminin Refah ve Dağılım Etkilerinin İncelenmesi (Şeker, Tütün ve Fındık Örneği), Tarımsal

Ekonomi Araştırma Enstitüsü, Ankara.

Gürol, Ergin, (Eylül 2000), "TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası'nın GAP Bölgesi'ndeki Saptamaları" Mezopotamya Tarım Bülteni, 2 (1)

Ertuğrul C., G.Günaydın, (7-8 Ocak 1999), Dünya'da ve Türkiye'de Tarım Politikalarına Yeni Yaklaşımlar, Dünya'da Ve Türkiye'de Tarımsal Desteklemelere Yeni Yaklaşımlar, TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası, Tarım Haftası'99 Sempozyum, Ankara.

İşin, Ferruh, (1998) "GATT-Uruguay Round Tarım Anlaşması Çerçevesinde AB-Türkiye Gümrük Birliği'nin Türk Tarımı Açısından Değerlendirilmesi", Ege Bölgesi 1. Tarım Kongresi, 7-11 Eylül 1998, Aydın, I. Cilt, s.641-649.

İşin, Ferruh, (1998) "Uluslararası Ticaretin Serbestleştirilmesi ve Korumacılık kavramı", Tarım Ekonomisi Dergisi, Sayı 3, İzmir.

İşin, Ferruh, (2000), Türkiye'de Son yıllarda Pamukta Uygulanan Destekleme Politikalarının İzmir İlinde Seçilmiş Bir Yörede Üreticilere Yansıması ve Üretici Görüşleri Üzerine Bir Araştırma, Üniversiteler Ofset, İzmir.

OECD, (1999) Agricultural Policies in OECD Countries, Monitoring and Evaluation, Paris.

OECD, (1998), Statwise PSE/CSE Datenbank, Oyan, Oğuz (1995), "5 Nisan Kararları ve Tarımsal Politikalar", 93-94 Petrol-İş Yıllığı, ss.715-729.

Oyan, Oğuz (1997), "Tarımsal Desteklemeye Alternatif Arayışları: Yedinci Plan ve Ötesi", Ekonomide Durum, 2, ss. 78-96

Oyan, Oğuz (1999), "Tarımsal Destekleme Politikaları ve Doğrudan Gelir Desteği", TÜRK-İŞ Yıllığı '99, cilt I, ss.187-200.

Özkaya, Tayfun (1996) "Türkiye Tarımında Küçük İşletme Sorunu Üzerine" Türkiye 2. Tarım Ekonomisi Kongresi, Adana 4-6 Eylül 1996, Çukurova Üni. Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi Bölümü ve Tarım Ekonomisi Derneği, cilt:2, Adana.

Özkaya, Tayfun (Ocak-Şubat 2000), "21.Yüzyılın Eşiğinde Türkiye Tarımı-Küreselleşme ve Yapısal Değişimler" Bülten, TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası İzmir Şubesi, İzmir.

Sayıştay (2000), 2000 Yılı Mali Raporu. T.B.M.M., Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri Hakkında Kanun Tasarısı ve Sanayi, Ticaret, Enerji, Tabii Kaynaklar, Bilgi ve Teknoloji ve Plan ve Bütçe Komisyonları Raporları (1/659), 11.04.2000, (www.tbmm.gov.tr).

T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, IMF-Niyet Mektubu Türkiye (www.treasury.gov.tr).

T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı (2000,I), Enflasyonla Mücadele Programı Politika Metinleri (Niyet Mektubu, Para Politikası, Ekonomik Kararlara İlişkin Mevzuat), Cilt I, Ocak 2000.

T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı (2000,II), Enflasyonla Mücadele Programı Politika Metinleri (Niyet Mektupları ve Ekonomik Kararlara İlişkin Mevzuat), Cilt II, Temmuz 2000.

Urgancı Hikmet, (1977) Türkiye'de Buğday ve Pamukta Uygulanan Tarımsal Fiyat Politikasının Etkinliği Üzerine Bir Araştırma, Ç.Ü. Ziraat Fakültesi, Adana.

Tarımını geliştirmek isteyen bir yönetimin kooperatiflerine destek olması, yardım etmesi kaçınılmazdır.

Biyoteknolojideki Gelişmeler ve Türkiye Tarımı: Çok Yakın, Hem Çok Uzak!

1. Giriş

Teknolojik değişim, Türkiye tarımının karşı karşıya olduğu sorunlardan yalnızca biri ama büyük önem taşıyor. Neredeyse bütünüyle ithal edilmiş Yeşil Devrim teknolojilerini kullanan ve bu geleneksel alanda bile araştırma-geliştirme faaliyetinin oldukça düşük düzeyde olduğu tarım sektörümüz için biyoteknoloji, dünyada hızla yayılmasına karşın, hala "kara kutu" özelliği taşıyor. Bazı üniversitelerde ve kamu araştırma enstitülerinde konu ile ilgili çalışmalar 1980'lerin ortalarına kadar uzanmaktaysa da, genelde bireysel gayretlerle sınırlı bu faaliyetler, bırakınız gelişmiş ülkeleri, pek çok gelişmekte olan ülkedeki uygulamaların da gerisinde kalmış durumda. Bu tablo karşısında, özellikle de güncel kriz ortamında, "zaten bizim derdimiz başımızdan aşkın" mantığıyla rahatlamak, ne yazık ki dünya tarım ticaretinin bir parçası olmayı sürdürerek, artık mümkün değil. Hatta, gelişmeler öylesine kapsamlı ve hızlı oluyor ki, biyoteknolojiyi kapımızdan kovsak bacamızdan girecek nasılsa. Bu durumda da, hem bu teknolojiyi tanımak ve olası etkilerine hazırlıklı olmak, hem de bize empoze edilecek şekliyle değil de, gerçek ihtiyaçlarımız doğrultusunda tarımımızda kullanılmasını sağlamak üzere, -bazen tekrarlamayı da göze alarak- biyoteknoloji konusunu gündemde tutmak gerekiyor.

Tiptan, madencilğe hemen tüm sektörlerde kullanılabilen jenerik bir teknoloji olan biyoteknolojinin tarıma olan doğrudan etkileri bitkiler ve hayvanların verim, sağlık, kalite gibi özellikleri üzerinde oluşturduğu ve geleneksel ıslah yöntemlerinden çok daha hızlı ortaya çıkan değişiklikler yoluyla olmaktadır. Hayvancılıkta biyoteknoloji birkaç şekilde kullanılmakta, tıbbi biyoteknolojinin ürünleri olan aşı ve ilaçlar arasında hayvan sağlığı için üretilenler de bulunmaktadır. Yine tıbbi biyoteknolojinin konusu olan ve insanlarda olduğu gibi hayvanlarda da uygulanmasında etik ve hukuki tartışmaların yoğunlaştığı gen aktarımı ve klonlama yöntemleriyle üstün özellikli hayvanlar elde etmek mümkündür. Nitekim 1996'da İskoçya'da el-

de edilen ve Dolly ismi verilen koyun bu teknik yapılabilirliği göstermiştir. Hayvancılık için yararlanılan biyoteknolojilerin teknik açıdan tıbbi biyoteknolojinin alanına girmesi ve Türkiye tarımında bitkisel üretimin ağırlığı nedenleriyle tarımsal biyoteknoloji olarak bitki biyoteknolojisine odaklanacağız.

Bitkilere yönelik olarak 1960'lardan beri kullanılmakta olan ve geleneksel biyoteknolojiler şeklinde adlandırılan in-Vitro doku ve hücre kültürü teknikleri ile hastalıklardan arındırılmış ve istenilen özellikleri taşıyan bitki materyalinin seçilmesi, saklanması; hızlı, büyük miktarlarda ve standart olarak çoğaltılması mümkün olmaktadır. 1980'lerin başlarından itibaren uygulanmakta olan ve modern biyoteknolojiler olarak sınıflandırılan genetik mühendisliği teknikleriyle, belirli özellikteki genlerin bitki genomuna aktarılması sonucu elde edilen bitki materyalleri ile istenilen niteliklerde transgenik ürünler elde edilebilmektedir. Bu niteliklerin başında herbisitlere (zararlı ot ilaçları), haşere ve hastalıklara dayanıklılık özellikleri ile uzun raf ömrü, doğal renk değişimleri, farklı besin içerikleri gibi kalite özellikleri gelmektedir.

Bu yazıda, önce Türkiye tarımındaki teknolojik gelişme sürecini anlamak için geliştirdiğimiz kavramsal çerçeve sunulacak. İkinci olarak, bitki biyoteknolojisi alanında dünyadaki son gelişmeler özetlenerek, Türkiye için de önem taşıyan bazı tartışma konularına dikkat çekilecek. Sonra da, Türkiye tarımındaki teknolojik değişimi sarmalayan kurumsal yapının evrimi doğrultusunda biyoteknolojiye ilişkin beklentilere ve biyoteknolojinin bitkisel üretimimizin ihtiyaçlarına uygun ve sağlıklı gelişimine ilişkin önceliklere yer verilecek.

2. Tarımda Teknolojik Değişim ve Türkiye

Teknolojik değişim, diğer tüm ekonomik sektörlerde olduğu gibi, tarımsal gelişme ile bütünleşmiştir. Tarımdaki teknolojik değişimin belirleyicileri, tarımın sosyo-ekonomik yapısının ve onu çevreleyen kurumsal çatının evrilme özellikleriyle yakından ilgilidir. Bu özelliklerin oluşturduğu talep parametrelerinin, teknolojinin arz parametreleri ile uyumu

Ayşe Gözen*

Teknolojik değişim, diğer tüm ekonomik sektörlerde olduğu gibi, tarımsal gelişme ile bütünleşmiştir.

* Yıldız Teknik Üniversitesi

teknolojik değişme sürecini belirlemektedir. Bu bağlamda iki önerme getirebilmekteyiz:

a) Uygun bir sosyo-ekonomik ve kurumsal yapı olmadığı sürece bir teknoloji adapte edilemez;

b) Bir teknolojiyi kabullenen bir yapı farklı gerekleri olan başka bir teknolojinin adaptasyonunu engelleyebilir (Gözen, 1997).

Tarımdaki teknolojik değişim, ancak teknoloji ile tarım sistemlerinin ilişkisinin ortaya konmasıyla anlaşılabilir. Öte yandan tarım, kendi dinamikleri olmasına karşın, küresel sosyo-ekonomik sistemin içinde yer alıp onunla etkileşmektedir. Dolayısıyla, tarımı küresel evrimleşme sistemleri içine yerleştirerek anlamak mümkündür. Bu çerçevede tanımladığımız üç ideal tip tarım sistemi bulunmaktadır. "Fordizm öncesi tarım", doğanın hakim olduğu, ustalık esasına göre sürdürülen kendine yeterli gıda rejimi olarak özetlenebilir. "Fordist" diye adlandırılabilir tarım sistemi ise, makinalaşma ve ağır kimya teknolojilerini talep eden, ölçek ekonomileriyle verim artışlarını hedefleyen, standart şekilde tahıl ve endüstriyel bitkilerin kütle üretimini yapan ve "toprak kullanıcı/emek tasarruf edici" bir girdi kullanım modelinden yararlanan yapıdır. "Post-Fordist" diyebileceğimiz üçüncü tarım sistemi de, tohumlar ve hafif kimyasal teknolojilerini kullanarak, alan (scope) ekonomilerinde çeşitlilik, kalite ve sağlığı hedefleyen, daha esnek bir şekilde bahçe bitkileri ve gıda dışı ürünler üretiminin ağırlıkta olduğu ve "toprak tasarruf edici/su ve ışık kullanıcı" bir modelden yararlanmakta olan yapıdır (Boyer, 1988; Kenney ve diğ., 1989; Friedmann ve McMichael, 1989; Byé, Charnaron, Perri, 1989; Byé ve Fonte, 1991; Gözen, 1997).

Yeşil Devrimin teknolojik ürünleri olan tahıl tohumları, traktör ve ağır kimyasallardan Fordist tarım sistemi yararlanmaktadır. II. Dünya Savaşı sonrası dönemin ulus-devlet düzeninde, bitki yetiştiriciliği ve kimyasal girdi sanayilerinde teknolojik gelişimini sağlamamış az gelişmiş ülkelere Yeşil Devrimin transferi ABD tarafından kolaylaştırılmıştır. Bu teknolojiler, bir yandan, tarımın sosyo-ekonomik yapısının teknolojiyi kabul etmeye hazır olduğu yer ve zamanda, gerekli toprak, emek ve iklim koşullarının sunulduğu; diğer yandan da, kurumsal çatının, çoğunlukla yeni girdilerin kullanımı için sağlanan parasal yardımın ağırlıkta olduğu özel önlemlerle ya-

yılma sürecinin teşvik edildiği ülkelerde büyük ölçüde yaygınlaşmıştır.

Çok uluslu şirketlerin en güçlü aktörler olduğu, küreselleşmiş dünya ekonomisi teknolojisi olarak biyoteknoloji ise, ileri düzeyde araştırma boyutuyla ve yüksek koruma önlemlerinin eklenmesiyle, çok daha gelişmiş bir Ar-Ge kapasitesi, fikri mülkiyet hakları, güvenlik önlemleri gibi farklı kurumsal koşullara gerek duymaktadır. Öte yandan, bitki biyoteknolojisinin farklı ürünleri, tanımlanan iki tarımsal sistemin farklı sosyo-ekonomik gereklerine karşılık vermektedir. Bazı bitki biyoteknolojilerinin (in-Vitro mikro-çoğaltma ve genetik mühendisliği ile herbisitlere dayanıklı ürün geliştirme teknikleri) standart ürünleri, verim artışları, kimyasal girdi kullanımları yoluyla, kütle üretimlerinin temel sosyal ve ekonomik rasyonelliklerini sağladıkları için Fordist tarımın taleplerine uygun düşmektedir. Diğer taraftan, tarımdaki teknik değişim için talebin daha fazla esnekliğe doğru olması durumunda, başka bitki biyoteknolojilerinin ürünlerinden (çeşitli streslere dayanıklılık ile kalite özellikleri geliştirilmiş ürünler) yararlanılabilir. Burada biyoteknoloji, tarımı mevsimlere, iklimlere ve toprak koşullarına daha az bağımlı kılacak, öncekilerden daha etkin ve daha esnek yeni bir teknik araç olabilmektedir (Junne, 1993; Byé, 1989).

Türkiye tarımının özellikleri doğrultusunda, yukarıda tanımlanan iki temel yapı arasında bir işbölümü olduğu ileri sürülebilmektedir (Gözen, 1997). Hakim yapıyı, "toprak kullanıcı/işgücü tasarruf edici" modele dayalı tahıl, endüstriyel bitki ve bakliyat uzmanlaşan iyi donatılmış orta ölçekli ve büyük çiftlikler meydana getirmektedir. Bu ürünler başlıca kütle tüketim yolunu genelde yerel piyasalarda bulurlar. İkinci ve marjinal yapı, daha az makinalaşmış ve daha az kimyasal girdi kullanan; ancak yoğunlaştıkları kıyı bölgelerindeki coğrafi ve iklim özellikleri itibarıyla, daha fazla su ve güneş ışığından yararlanan küçük çiftçilere aittir. Bu çiftçiler "toprak tasarruf edici/su ve güneş ışığı kullanıcı" model doğrultusunda gelişme göstermektedirler. Bu "küçük meta üreticileri" (Keyder, 1988), tütün ve bazı meyvelerin başlıca ihracat ürünleri olduğu, daha çok meyve, tütün ve çay üretiminde uzmanlaşmışlardır. Doğaldır ki, bu iki yapı pek çok mekan ve üründe örtüşmektedir. Ancak sonuç olarak Türkiye tarımının, Fordist ve post-Fordist sistemlerin,

Tarımdaki teknolojik değişim, ancak teknoloji ile tarım sistemlerinin ilişkisinin ortaya konmasıyla anlaşılabilir.

farklı teknoloji talepleriyle, bir arada varolacak şekilde evrildiğini ve böylece biyoteknolojiden farklı şekillerde yararlanma potansiyeli taşıdığını söyleyebilmekteyiz.

3. Dünya Tarımında Biyoteknoloji

Biyoteknolojinin hız kazandığı ilk yıllarda öngörüldüğü şekilde (OECD, 1992), dünyada bitkisel tarım üretiminde biyoteknoloji artık yadsınamaz bir yer edinmiştir. 2000 yılı verileriyle (James, 2000) dünyada transgenik ürün ekim alanının 44.2 milyon hektara ulaştığı ortaya çıkmaktadır. Transgenik soya fasulyesi, pamuk, kolza ve mısır ekim alanlarının toplamı olan bu rakam, dünyada bu ürünlerin ekildiği toplam alanın (271 milyon hektar) yüzde 16'sını oluşturmaktadır. 1996 yılında transgenik ürün ekim alanının 1.7 milyon hektar olduğu düşünülürse beş yıllık bir sürede 25 katın üstünde artış söz konusudur. Ekim yapılan ülke sayısı da 1996'da 6 iken, 2000'de 13'e yükselmiştir. Ekim alanlarının 1997'de yüzde 86'sı gelişmiş ülkelerdeyken, 2000'e gelindiğinde gelişmekte olan ülkelerin payı yüzde 24'e çıkmıştır. Yine de transgenik ürün ekiminde belirli bir yoğunlaşma söz konusudur. 2000 yılı itibarıyla ABD'de ekim alanı 30.3 milyon hektarı bulurken, onu 10 milyon hektarla Arjantin izlemektedir. Kanada (3 milyon hektar) ve Çin (0.5 milyon hektar) ile birlikte dört ülkenin payı yüzde 99 düzeyindedir.

2000 yılı itibarıyla transgenik ürün dağılımına bakıldığında (James, 2000) ekim alanlarının yüzde 58'inde (25.8 milyon hektar) herbisitlere dayanıklı soya fasulyesi üretimi yapıldığı ve bu üretimin başlıca 6 ülkede (ABD, Arjantin, Kanada, Meksika, Romanya ve Uruguay) gerçekleştiği ortaya çıkmaktadır. Bunu 10.3 milyon hektarla transgenik mısır, 5.3 milyon hektarla pamuk, ve 2.8 milyon hektarla kolza izlemektedir. Ürün özellikleri itibarıyla herbisitlere dayanıklılık, soya fasulyesi, mısır ve pamuk ürünlerindeki uygulamalarla ekim alanlarının yüzde 74'ünde gerçekleştirilmektedir. Zararlılara dayanıklı Bt ürünlerin (*Bacillus thuringiensis* adlı bakteri geni aktarılmış) ekim alanı payı ikinci sırada yüzde 19'dur.

Yine 2000 yılı verileriyle dünyada toplam 72 milyon hektar olan soya fasulyesi ekim alanlarının yüzde 36'sında transgenik üretim yapılmaktadır. Benzer şekilde pamuk ekim alanlarının yüzde 16'sında, kolza ekim alanlarının yüzde 11'inde, mısır ekim alanlarının yüzde 7'sinde transgenik bitki üretimi yapılmaktadır.

(James, 2000). Bu tür üretimde başı çeken ABD'de ise 2000 yılında transgenik ürünler, pamuk ekim alanlarının yüzde 56'sını, soya fasulyesi ekim alanlarının yüzde 54'ünü, mısır ekim alanlarının yüzde 25'ini kaplamaktadır (OECD, 2000i).

Tüm bu hızlı yayılmaya karşın bitkisel tarımdaki biyoteknoloji uygulamaları pek çok tartışmayı da birlikte getirmektedir. Üzerinde en çok durulan konulardan birisi genetik olarak dönüştürülmüş organizmaların (GDO'lar) insan ve hayvan sağlığına etkileridir. Kamu sağlığı konusu ilk kez 1974 yılında laboratuvar çalışmalarının beklenmeyen etkilerinin dışarı sızması bağlamında gündeme gelmiştir. 1975 yılında 16 ülkeden 150 bilim insanı bir araya gelerek kendini denetim çağrısı yapmışlardır. Japonya bu konuda ilk harekete geçen ülke olmuş ve düzenleyici önlemleri 1979'da getirmiştir. Avrupa'da ise Danimarka Gen Teknolojisi Kanununu 1986'da çıkarmış, Avrupa Birliği Komisyonu GDO'ların kullanımı, araziye çıkışı ve çalışanlar güvenliği konusundaki kuralları 1988'de önermiştir. Çalışmaların en yoğun olduğu ABD'de GDO uygulamalarına ilişkin ilk güvenlik kuralları 1987'de Ulusal Bilimler Akademisi tarafından yayınlanmıştır. Halen güvenlik önlemleri açısından en rahat gelişmiş ülkelerden biri olan ABD'de bir transgenik ürünün piyasaya sürülmesi Başkana bağlı Bilim ve Teknoloji Dairesinin altındaki Biyoteknoloji Araştırma Alt Komitesinin koordinasyonunda, Çevre Koruma Ajansı (EPA), Gıda ve İlaç İdaresi (FDA) ve Tarım Bakanlığının izinlerine bağlıdır. Örneğin, Calgene tarafından üretilen uzun raf ömürlü transgenik domateslerin denemeleri 15 ay, izin süresinin tümü 2 yıl sürmüştür. Bu konudaki son OECD çalışması (2000ii) gerekli güvenlik önlemlerinin özenli uygulanması halinde GDO besinlerin insan ve hayvan sağlığına zararına ilişkin bulguların saptanmadığını, ancak uzun dönemli potansiyel etkilerin belirsizliğini koruduğunu ifade etmektedir. Batı dünyasının güvenlik önlemlerine ilişkin bu titizliği, laboratuvar ve arazi denemelerinin yapıldığı fakat önlemlerin bulunmadığı, ya da uygulanmadığı diğer ülkeler açısından konunun ne denli tehlikeler içerdiğinin bir göstergesidir.

Bir diğer tartışma konusu, en yaygın olarak uygulama alanı bulmuş olan herbisitlere dayanıklı ürünlerdir. 1980'lerde ABD'de büyük agro-kimya şirketlerinin kendi ürettikleri

Bitkisel
tarımdaki
biyoteknoloji
uygulamaları
pek çok
tartışmayı da
birlikte
getirmektedir.

herbisitlere dayanıklı tohumlar üretilmesi için bazı üniversite laboratuvarları ile işbirliği içine girmesi kısa süre sonra dikkat çekmeye başlamıştır. Herbisitlerin daha çok kullanılması anlamına gelen bu uygulamalara karşı kamuoyu tepkisinin yoğunluğu sonucu bu alandaki araştırmalar yön değiştirmiştir.

Bazı firmalar tamamen kalite iyileştirmelerine kayarken, bazıları toksik özelliği ve kullanımı düşük herbisitlere ve bunlara dayanıklı tohumlara yönelmişlerdir (OECD, 1992). Nitekim, bugün ekimi yapılan transgenik tohumlar arasında en yaygın olan Monsanto'nun toksik değeri düşük Roundup herbisidine dayanıklı soya fasulyesi ekimlerinde önemli ölçüde, pamuk ekimlerinde de bir ölçüde, normal tohumlara oranla daha düşük herbisit kullanımı hesaplanmıştır (OECD, 2000i).

Ancak, bu çok yeni bulgular, genelde herbisitlere dayanıklı bitkilerin daha çok herbisit kullanımı nedeniyle doğanın kirlenmesine yol açacağı endişelerini gidermeye yetmemektedir. Özellikle, tohum dışalımını yapan ve kamuoyu bilincinin oluşmadığı az gelişmiş ülkeler açısından konu hassasiyetini korumaktadır. Öte yandan, Roundup'a dayanıklı ürünlerde hesaplanan yüzde 4'lük verim azalması, bu herbisit kullanımının bile sorunlara açık olduğunu göstermektedir.

Tartışma doğuran üçüncü bir konu, küresel ekonominin pek çok faaliyet dalında olduğu gibi, modern biyoteknoloji araştırma ve geliştirmesinin sınırlı sayıda şirket tarafından yürütülmesi ve ürün arzında tohum ve agro-kimya şirketlerinin yoğunlaşmasıdır. Proses ve ürün patentleriyle bilginin ve pazarın tümüyle kontrol altında tutulması, gelişmiş ülkelerdeki kamuoyu, tarımsal gıda sanayii ve çiftçilerde tepki doğurmaktaysa da, en büyük olumsuz etkisi bu teknolojinin uzağındaki az gelişmiş ülkeler açısından ortaya çıkmaktadır. Büyük firmalar yalnız ticarileştirecekleri ürünlere koruma sağlamak için değil, aynı zamanda diğer firmalarda rekabette geri kalmamak için tüm buluşlarına patent almakta, ve bu da biyoteknolojiye yeni giren ülkeler ve şirketlerin hareket alanını bütünüyle daraltmaktadır.

Tüm bu gelişme ve tartışmalar, Türkiye gibi büyük tarım sektörü olan gelişmekte olan ülkeler için biyoteknolojinin fırsatları ve tehlikeleriyle, yadsınamaz ve kaçınılmaz önemde olduğunu göstermektedir.

4. Türkiye Tarımı için Biyoteknoloji Beklentileri ve Öncelikleri

Türkiye tarımındaki teknolojik gelişme, güçlü bilimsel taban olmaksızın, esasen ithal teknolojiye dayalı olmuştur. Dönemler itibarıyla bakıldığında:

- 1923-1950 arası, "geç Fordizm-öncesi dönem" olarak adlandırılabilir, köylü tarımındaki modernleşme çabalarının olduğu dönemdir. Tarımsal gelişmenin daha çok yeni toprakların tarıma açılmasıyla gerçekleştiği bu dönemde bilimsel bir tabandan bahsetmek mümkün değildir. Her ne kadar, tarımsal araştırma enstitüleri kurulmuş ve başta buğday olmak üzere, çeşit geliştirme çalışmaları başlatılmışsa da, yapılan çalışmaların sonuçlarının çiftçiye ulaştırılmasında yetersiz kalmıştır.

- 1950-1980 dönemi Fordist tekniklerin tarıma büyük ölçüde yayıldığı hızlı tarımsal gelişme dönemidir. 1954'den itibaren traktör ve gübre ithalatıyla başlayan gelişme, bu girdilerin yerli montajı ve üretimiyle birlikte yaygınlaşmasına ek olarak, 1960'ların sonlarında, başta Meksika buğdayı olmak üzere, Yeşil Devrim tohumlarının ithalatıyla büyük bir hız kazanmıştır. Bu dönemde, ulusal tarımsal araştırmada, kış buğdayı denemelerinin "çorak arazi başarısı" ile sonuçlandığı kayda değer tek gelişme elde edilmiştir. Aynı dönemde TÜ-BİTAK'ın ve bazı büyük üniversitelerin kurulmasıyla bilimsel çalışmaya verilen önemin de arttığı görülmekteyse de, tarımsal gelişme tamamen bu alanın dışında olmuştur.

- 1980 sonrası dönem, tarımsal gelişmenin Fordizm-sonrası küresel meydan okuma karşısında zorlandığı bir dönemeç niteliğindedir. Yurtiçi ve yurtdışı ticaret hadlerinin tarım aleyhine gelişmesine ek olarak tarımsal desteklerin azaltılması tarımı olumsuz yönde etkilemiştir. Ekonominin genelindeki liberalizasyon önlemleri, 1985 sonrasında tahıl ve meyve ithalatını önemli ölçüde arttırmıştır. Öte yandan, yerli ve yabancı tohum şirketlerinin faaliyetine izin verilmesini takiben, başta hibrid tohumlar olmak üzere, pek çok çeşitte araştırması yurtdışında yapılan tohumlar özel sektör tarafından pazarlanmaya başlanmıştır. Bu yolla çeşit ve verimlilik artışı sağlanırken, Güney Doğu Anadolu Projesi ile yeni alanlar tarıma açılarak Yeşil Devrim sürdürülmeye devam etmektedir (Kazgan, 1988). Ancak, özellikle bilimsel çalışma ağırlıklı biyoteknolojinin dünyada giderek yaygınlaştığı bir dönemde, yine bilimden kopuk

**Türkiye
tarımındaki
teknolojik
gelişme, güçlü
bilimsel taban
olmaksızın,
esasen ithal
teknolojiye
dayalı olmuştur.**

Öncelikle yapılması gereken geliştirilmiş bulunan teknolojinin transfer edilerek kullanılması ve transferi aşamasında gerekli biyo-güvenlik önlemlerinin alınmasıdır.

olan bu gelişme çizgisinin Türkiye tarımını fazla uzağa taşıyamayacağı açıktır.

Türkiye'de 1980'lerin başında tarımsal araştırma enstitüleri ve üniversitelerinde küçük ölçüde başlayan geleneksel bitki biyoteknolojisi araştırmalarının odak noktaları doku kültürünün en kolay teknikleri ile bahçe bitkileri olmuştur. Bahçe bitkileri seçiminde, bu bitkilerin işlenmesindeki teknik kolaylık kadar Yeşil Devrim döneminde çoğunlukla gözardı edilen marjinal ürünler olmaları nedeniyle hala sorunlarının çözülmemiş olmasının rol oynadığı söylenebilir. Tarım Bakanlığına bağlı araştırma enstitülerinden bazılarının üstlendiği biyoteknoloji araştırmaları, çiftçilerin gereksinimlerini karşılamaya yönelik olmakla birlikte bu amaca ulaşmada yetersiz kalmıştır. Ancak son zamanlarda, bu alana yöneltilen teşvikler sonucu, özel sektör konuya ilgi göstermeye başlamıştır. Özel sektör girişimlerinin başlıcası yabancı sermayeye ait olmuş ve Uzakdoğu'da patentlenmiş dokulardan çoğaltılan çiçek fidelerinin Avrupa'ya doğrudan ihracatını yapmak şeklinde gerçekleşmiştir. Firmanın teknoloji transferi şeklinde bir etkisinden çok, Türkiye'yi Avrupa pazarında daha karlı iş görmek için bir istasyon gibi kullanışı dikkat çekicidir (Gözen, 1997).

Her ne kadar, biyoteknolojinin Türkiye tarımı için önemi yadsınmamış ve bazı adımlar atılmış olsa da, geline nokta çok yetersiz bir araştırma-geliştirme düzeyi, düşük teknoloji transferi ve yine yetersiz güvenlik önlemleri söz konusudur. "Transgenik Kültür Bitkilerinin Alan Denemeleri Hakkında Talimat", Kanada örneğinden hareketle Tarım Bakanlığınca hazırlanarak Mayıs 1998'de yürürlüğe girmiş olmasına rağmen, uzman insan gücü azlığı izin verilen transgenik mısır, patates ve pamuk alan denemelerinin gerektiği şekilde denetlenebildiğine ilişkin sorular doğurmakta; konunun uzmanı bilim insanlarının bu denetlemelerin dışında tutulması haklı tepkilere neden olmaktadır. Mart 2001 tarihinde açıklanan AB'ne yönelik Ulusal Programda konu şu şekilde gündeme gelmektedir : "Türkiye'de modern biyoteknoloji henüz başlangıç aşamasındadır. Mevcut çalışmalar, herhangi bir üründe transgenik ürün elde edebilecek düzeye gelmemiştir. Bu konuda temel çalışmaların yapılması gerekmektedir. Ancak, öncelikle yapılması gereken geliştirilmiş bulunan teknolojinin transfer edilerek kullanılması ve transferi aşamasında gerekli biyo-güvenlik önlemleri-

nin alınmasıdır. Teknoloji transferi ve kullanımı ile ilgili alt yapı Türkiye'de büyük oranda mevcuttur. Yapılması gereken, ileriye dönük, sanayi sektörüne aktarılacak ve sektörün kendi içinde kullanabileceği üretime yönelik çalışmaların biyo-güvenlik önlemleri alınarak ivedilikle başlatılmasıdır." (DPT, 2001; 158-159) Yine bu doğrultuda, "Ülkesel biyogüvenlik sisteminin kurulması için yasal düzenlemelerin yapılması, elde edilen bilgilerin kullanıcılar, karar vericiler ve halka duyurulması için gerekli tedbirlerin alınmasına ve kontrol ve takip sisteminin kurulmasına ihtiyaç vardır. İthal edilen veya yurt içinde geliştirilen biyoteknoloji ürünlerinin biyogüvenlik ile ilgili testlerin tamamından geçmesi gerekmektedir." (DPT, 2001, s.161) denilerek, Topluluğun hayvan ve bitki sağlığı standartlarına uyum için yapılacak işler kısa vadede takvime bağlanmaktadır. Yine de, Avrupa Komisyonu araştırma programlarına, ihtiyacımız olmadığı gerekçeyle katılmayan bir Türkiye'de, biyogüvenlik kurallarının gerçekten güvenlik sağlayacak bir düzeyde nasıl oluşturulacağı ve uygulanacağı sorusu akla takılmaktadır. Biyoteknolojiye ilişkin unutulmaması gereken çok önemli bir nokta da, ileri ölçüde bilgi yoğun olması nedeniyle, tekniklerin veya ürünlerin transfer edilerek kullanımı için bile ülke içinde bu alandaki bilimsel ve teknolojik kapasiteyi geliştirme- nin gerektiğidir (Brenner, 1996).

Türkiye tarımını biyoteknoloji bağlamında etkileyen ve oldukça geriden geldiğimiz bir diğer önemli konu da fikri mülkiyet haklarıdır. Bitki İslahçı Hakları bile 1994'de bir kararname olarak yayınlanmış; bunun UPOV üyeliğiyle birlikte uluslararası standartlara getirilerek yürürlüğe girmesi 1999'ı bulmuştur. Bu gecikme, bir yandan yıllar boyunca çiftçilerin daha ucuz tohum kullanmasını ve hibrid tohumdan bir bedel ödemediği kendi tohumunu üretmesini sağlarken, diğer yandan da ülke içinde araştırma-geliştirme yaparak yeni çeşit geliştirme güdüsüne ket vurmuştur. 1879 tarihli Türk Patent Kanunu ise 1995'de günümüz uluslararası standartlarında yenilenene değin, yenilikleri destekleyici değil köstekleyici bir işlev görmüştür. Avrupa Patent Birliğine üyeliğimiz ise Kasım 2000 gibi çok yakın bir tarihtir. GATT Uruguay görüşmeleri sonrası uluslararası ticaretin bir parçası olmak için kaçınılmaz bir ön koşul olan patent yasaları, biyoteknolojideki yeniliklerin çok sıkı korunması sonucu, diğer gelişmekte

olan ülkeler gibi Türkiye için de cesaret kırıcıdır. Ancak, patent koruma süresinin 20 yıl olduğu düşünülürse, o süre içinde teknolojik yeteneğimizi yeterince geliştirmiş olmamız koşuluyla, bugün çok pahalı olan bazı tohumları ülke içinde daha ucuza üretmemiz mümkün olabilecektir. Ayrıca, ülkemize özgü "örnek" (niche) ürünleri geliştirme becerisini göstermemiz durumunda kendi patentlerimizi de almamız mümkündür. Aynı zamanda, biyoteknolojide teknoloji transferi ve yabancı sermaye girişi için patent yasalarının varlığı, olmazsa olmaz bir ön koşul niteliğindedir.

Öte yandan, küreselleşmenin dayattığı modern biyoteknoloji uygulamalarına geçmeden önce Türkiye tarımının gereksinimlerinden pek çoğu geleneksel biyoteknoloji uygulamalarıyla da çözülebilecek niteliktedir. Bu bağlamda, Türkiye Teknoloji Geliştirme Vakfı'nın ilk stratejik odak projesi olarak yayınlanan Türkiye'de Bitki Biyoteknolojisi Öncelikleri başlıklı çalışmanın (Gözen ve diğ., 1995) sonuçlarını hatırlamakta yarar olabilir. Türkiye'nin bitki biyoteknolojisindeki mevcut araştırma-geliştirme altyapısı ve gelişme potansiyeli, çiftçisinden ihracatçısına konu ile ilgili teknoloji aktörlerinin görüşleri ile dünya ve Türkiye pazarındaki gelişme beklentileri gözetilerek saptanan 38 öncelikli bitkisel ürününün sorunları doğrultusundaki teknik gereksinimlerine çözümleri içeren sonuçlar şöyle özetlenebilir:

- Tekniklerin karmaşıklık düzeyleri itibarıyla en kısa dönemde ve etkin şekilde gerçekleştirilebilecek olan virüslerden arındırılmış sağlıklı üretim materyalinin in-Vitro yöntemlerle çoğaltılmasıdır. Bu konuda turuncgiller, asma fidanlığı ve patates tohumlukları önceliklidir. Ayrıca, zeytin, armut, fındık, orman ağaçları, antep fıstığı, incir, kayısı gibi çok yıllık bitkilerin hızlı üretiminde de bu teknikten yararlanılabilir.

- Diğer bir geleneksel biyoteknoloji tekniği olarak haploidi tekniğinden arpa, buğday, mısır, tütün gibi tarla bitkilerinde ve biber, patlıcan, domates, kavun, hıyar, karpuz gibi sebzelerin ıslah çalışmalarında ve patates, çeltik, ayçiçeği gibi ürünlerin sorunlarının giderilmesi ve nitelikli tohum elde edilmesinde yararlanılabilir. Böylece yerli hibrid çeşitlerin geliştirilmesi tohum fiyatlarının düşmesini, kaliteli girdi kullanımının yaygınlaşmasını ve verimliliğin yükselmesini sağlayabilecektir.

- Yine görece kolay bir teknik olan protoplast kültürleri yoluyla turuncgiller, domates, biber, patates türlerinde hastalıklara ve tuzluluk, soğuk, yüksek sıcaklık ve kuraklık gibi stres koşullarına dayanıklılık çalışmaları'nın yapılması yararlı olacaktır.

- Modern biyoteknoloji tekniklerinin kolay uygulanabilenlerinden olan moleküler markırlardan ile buğday olmak üzere, Anadolu'ya özgü meyveler, tıbbi ve aromatik bitkilerin gen kaynaklarının korunması ve değerlendirilmesi sağlanabilir.

- Genetik mühendisliği aşamasına gelindiğinde ise Türkiye'ye özgü sorunları en etkin şekilde çözmek doğrultusunda virüslere dayanıklılık üzerinde çalışmak önceliklidir. Bu bağlamda domates, biber, hıyar, karpuz ve kavun, turuncgiller ve patates üretimlerinde sorun doğuran belirli virüslere dayanıklı çeşitler geliştirmek gerekmektedir. Bunlar dışında, pamuk, patates, domates, mısır ve turuncgillerde zararlılara karşı Bt geni aktarılması, mısır ve patatesde protein içeriğinin çoğaltılması, meyvelerin sertliklerinin artırılması ve raf ömrünün uzatılması sağlık ve kalite konularında Türkiye tarımına özgü önceliklerdir. Ayrıca, başta buğday olmak üzere tarımsal üretimde ağırlıklı yeri olan tahıl grubunda, her ne kadar genetik çalışmalar zor olsa da, Türkiye'nin öncelikleri itibarıyla çalışılmasında yarar vardır.

Ancak tüm bunlar, genelde üretim sektörlerinin tamamı, özeldir tarım için araştırma-geliştirme çalışmalarının önemini anlaşılmaması ve bu doğrultuda hem devlet, hem de özel sektör tarafından gerekli adımların atılması ile mümkündür (DPT, 2000).

5. Sonuç

Özetlersek, Türkiye'nin tarımsal gelişimi incelenerek ortaya konan işbölümü modeline göre, tarımda ağırlık, tahıl, endüstriyel ürünler ve bakliyat üretiminde yoğunlaşmış görece büyük üreticilerin, daha çok iç pazar için üretim yaptığı yapıdadır. Diğerleri ise daha az mekanize olmuş küçük üreticilerin meyve, tütün, çay gibi marjinal ürünleri ürettikleri ve ihraç ettikleri yapıdır. Tarımdaki bu sosyo-ekonomik yapı, Yeşil Devrimin yayılmasını kolaylaştıran ithal ikameci bir kurumsal yapı tarafından desteklenmiştir. Kurumsal yapının temel özellikleri ise, destekleme fiyatları ve destek alımlarıyla yüksek korumanın sağlanması, tarımsal girdi fiyatlarının düşük tutul-

Küreselleşmenin dayattığı modern biyoteknoloji uygulamalarına geçmeden önce Türkiye tarımının gereksinimlerinden pek çoğu geleneksel biyoteknoloji uygulamalarıyla da çözülebilecek niteliktedir.

ması, düşük Ar-Ge kapasitesi ve bu kapasitenin de başlıca tahıl tarımına yönelik olması, ile Bitki Islahçı Haklarının bulunmamasıdır.

İkili sosyo-ekonomik yapısı ile birlikte, Türkiye'de tarım sektörü bitki biyoteknolojisini talep eder konumda olmakla beraber, işlevini yerine getirmiş bir kurumsal yapının sürekliliği bitki biyoteknolojisinin Türkiye'de gelişimini kısıtlamıştır. Öncelikle, ithal ikameci kapalı tarımda ağırlık iyi donatılmış Fordizmde bulunduğu için, diğer teknolojiler için yeterli talep yaratılamamıştır. İkinci olarak, bitki biyoteknolojisi Türkiye'deki hakim teknolojik kapasitenin ilerisinde, geleneksel bitkisel üretim becerisinin üstünde olan özel bir Ar-Ge kapasitesi gereksinmektedir. Üçüncüsü, yüksek seviyede korunan bir teknoloji olarak bitki biyoteknolojisinin yayılması, Türkiye'de ancak son zamanlarda oluşan, fikri mülkiyet hakları korumasının işlerliği ile mümkündür.

Ancak, tüm bunların günümüzde gerçekleşme yoluna girmiş olması bile, 10 yıl önce olası bir "fırsat penceresinin" (Perez ve Soete, 1988) açılmakta olduğundan (OECD, 1989) hareketle, Türkiye'nin biyoteknolojide eşik atlayarak ekonomik sıçrama yapması olasılığı (Gözen 1993), bu teknolojiye dünyadaki çok hızlı gelişmeler, ve Türkiye'nin Ar-Ge kapasitesi başta olmak üzere kurumsal yapısını uyumlandırma doğrultusunda atması gereken adımlarda çok ağırdan almış olması nedenleriyle artık söz konusu olmayabilir. Şimdi yapılması gereken, daha da ayak sürüyerek biyoteknolojinin tehlikelerine maruz kalırduruma düşmemek; ve geriden gelerek de olsa, Türkiye'nin ihtiyaçları doğrultusunda bazı yararlar sağlamak üzere, bilinçli ve çabuk hareket etmektir.

Kaynakça

- Brenner, C. (1996), Integrating Biotechnology in Agriculture. Incentives, Constraints and Country Experiences, Development Center Studies, OECD, Paris

- Byé, P. (1989), "Biotechnology and Food Agricultural Complexes", Yoxen, E. Ve Di Martino, V. (Derl.), Biotechnology in Future Society.Scenarios and Options for Europe, EC, Luxemburg, s.67-74

- Byé, P., Charnaron, J.J., Perri, J. (1989), "Les Determinants de l'Innovation en Agriculture a Travers la Litterature sur le Machinisme et les Engrais", Cahiers d'Economie et Sociologie Rurales, No.10

- Byé, P. ve Fonte, M. (1991), "Is the Technical Model of Agriculture Undergoing a Radical Chan-

ge?", tebliğ, Conference on Food Systems and Agrarian Change in the Late Twentieth Century, Ohio, 21-22 Ağustos

- Boyer, R. (1988), "Technical Change and the Theory of 'Regulation'", Dosi, G. ve diğ. (derl.), Technical Change and Economic Theory, Pinters Pub., London

- DPT (2001), Türkiye Ulusal Programı (2001-2003), Ankara

- DPT (2000), Biyoteknoloji ve Biyogüvenlik Özel İhtisas Komisyonu Raporu: Ulusal Moleküler Biyoloji, Modern Biyoteknoloji ve Biyogüvenlik Atılım Projesi Önerisi, VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005), Ankara

- Friedmann, H. ve McMichael, P. (1989), "Agriculture and the State System: The Rise and Decline of National Agricultures, 1870 to the Present", Sociologia Ruralis, Vol XXIX-2, s. 93-117

- Gözen, A. (1993), Biyoteknoloji ve Türk Tarımı: Yeni Bitkilere Doğru Fırsatlar ve Tehlikeler, 21. Yüzyıla Doğru Dizisi 17, Afa Yayınları, İstanbul

- Gözen, A., Abak, K., Kasnaçoğlu, H., Çetiner, S. Güzel, A. (1995), Türkiye'nin Bitki Biyoteknolojisi Öncelikleri, TTGV, Ankara

- Gözen, A. (1997), From Green Revolution to Plant Biotechnology. Technological Change in the Agriculture of Turkey, MRC, Kocaeli

- James, C. (2000), Global Status of Commercialized Transgenic Crops: 2000, ISAAA Briefs No.21

- Junne, G. (1993), "Agricultural Biotechnology: Slow Applications by Large Corporations", Agriculture and Human Values, Vol.X, No.2, Spring, s.40-46

- Kazgan, G. (1988), "2000 Yılında Türk Tarımı: Biyoteknoloji ve GAP Ne Getirebilecek?", Pamuk, Ş. ve Toprak, Z. (Derl.), Türkiye'de Tarımsal Yapılar, Yurt Yayınları, Ankara

- Kenney, M. ve diğ., (1989), "Midwestern Agriculture in US Fordism, From the New Deal to Economic Restructuring", Sociologia Ruralis, Vol.XXIX-2, s.131-147

-Keyder, Ç., (1988), "Türk Tarımında Küçük Meta Üretiminin Yerleşmesi (1946-1960), Pamuk, Ş. ve Toprak, Z. (Derl.), Türkiye'de Tarımsal Yapılar (1923-2000), Yurt Yayınevi, Ankara

- OECD (1989), Biotechnology: Economic and Wider Impacts, Paris

- OECD (1992), Biotechnology, Agriculture and Food, Paris

- OECD (2000i), Genetically Modified Foods: Widening the Debate on Health and Safety, Paris

- OECD (2000ii), Modern Biotechnology and Agricultural Markets: A Discussion of Selected Issues, Paris

- Perez, C. ve Soete, L. (1988), "Catching-up in Technology: Entry Barriers and Windows of Opportunity", Dosi ve diğ. (der.), Technical Change and Economic Theory, Pinters Publishers Ltd., London.

Türkiye'de tarım sektörü bitki biyoteknolojisini talep eder konumda olmakla beraber, işlevini yerine getirmiş bir kurumsal yapının sürekliliği bitki biyoteknolojisinin Türkiye'de gelişimini kısıtlamıştır.

Uygulanan Genel Ekonomik Politikaların Hayvancılık Sektörü Üzerindeki Etkileri

Giriş

Ekonomik düzen, ekonomik süreç politikaları ile birlikte ekonomik yapı politikasını etkilemektedirler (5). Cumhuriyetin kuruluşundan günümüze kadar Türkiye'de uygulanan genel ekonomi ve hayvancılık politikaları, hayvancılık sektöründeki yapısal değişimleri belirlemiştir. Uygulanan genel politikalar, 1920'lerde liberal, 1930'larda devletçi ve sanayileşmeye öncelik taşıyan, 1950'lerde tekrar liberal ve tarıma öncelik taşıyan, 1960'larda sanayileşmeye öncelik veren ve tarımsal desteklerin sürdürüldüğü, 1970-1990 döneminde ise yeniden istikrar politikaları ve ihracata öncelik tanıyan aşırı liberal ve serbest ticaretçi politikalar şeklinde olmuştur (14).

Bu çalışmada ülkede uygulanan ekonomik politikaların hayvancılık sektörünü nasıl etkilediği belirlenmeye çalışılacak, özellikle 1980 sonrasında, uygulanan politikalara bağlı olarak hayvancılık sektöründe meydana gelen yapısal değişiklikler incelenecektir.

1.1923-1980 Döneminde Hayvancılık Sektörü'ne Yönelik Uygulanan Politikalar

Cumhuriyetin kurulduğu sırada Türkiye'nin toplam nüfusu 13.6 milyon ve köylerde yaşayan insan sayısı ise 10.3 milyondur. 1920'lerde tarımda Osmanlı döneminden devralınan mirasın etkileri sürmektedir. Bu mirasın başlıca özelliği, adaletsiz toprak dağılımı ve pazar ekonomisinin gelişkinliği açısından birbirinden çok farklı bölgelerin var olmasıdır (14). Bu dönemde genel ekonomi politikaları olarak, İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararlar doğrultusunda özel kesime ağırlık verilmiş, Sanayi Teşvik Kanunu ile iktisadi kalkınma, özel sektör yatırımlarından beklenmiştir. Devlet sanayi yatırımlarına girişmemiş daha çok sosyal, sabit sermaye ve beşeri sermaye konularında faaliyette bulunmuştur (13).

Cumhuriyetin kurulmasından sonra ilk olarak hayvancılığı geliştirmek amacıyla 1923 yılında İktisat Vekaleti bünyesinde Hayvan Üretimi Şube Müdürlüğü kurulmuştur. 1924 yılında İktisat Vekaleti'nin Ziraat ve Ticaret Vekaletleri'ne ayrılması sonucu hayvancılıkla ilgili çalışmalar Ziraat Vekaleti'nce yürütülmeye başlanmıştır. 1937 yılında ise 3202 sayılı Ziraat Vekaleti Vazife ve Teşkilat Kanunu ile bu bakanlık bünyesinde Ziraat İşleri, Veteri-

ner İşleri ve Orman Genel Müdürlükleri kurularak etkin bir kamu örgüt yapısı meydana getirilmiştir (17).

Hayvancılık alanında 1923'lerden sonra istikrarlı politikalar izlenerek önemli gelişmeler sağlanmıştır. Bu dönemin olumlu tarafı ise çayır-meraların bol ve verimli, bakım ve yem masraflarının dolayısıyla üretim maliyetinin düşük olmasıdır (20). 1926 yılında hayvan varlığının ıslahı amacıyla 904 sayılı Hayvan Islah Kanunu çıkarılmıştır. Bu yıllarda kurulan araştırma, deneme istasyonları ve Yüksek Ziraat Enstitüsü aracılığı ile devlet, tarımsal araştırma ve bu sonuçların yayılmasını üstlenmiştir. Karacabey Harası'na halkın elinde var olan hayvanların verimini arttırmak amacıyla üstün nitelikli damızlık hayvanlar yetiştirilmesi görevi verilmiştir. Sonraki on yıl içerisinde Karacabey harasını, Çifteler, Konya, Çukurova ve Sultansuyu Haraları izlemiştir. Yine bu dönemde haralar, inekhaneler ve deneme çiftlikleri adı altında 15 hayvan ıslah kurumu daha faaliyete geçirilmiştir (4). Hayvan ıslah çalışmalarında kullanılmak üzere damızlık hayvanlar ithal edilmiştir. Merinos ve karagülle koyunlarının yetiştirilmesine ve sanayinin talep ettiği hammaddelerin sağlanmasına başlanmıştır.

1920'lerde Avrupa ülkelerinde ise tarımsal üretim fazlası oluşmuş ve yeni dünyanın rekabetine karşı tarım sektörleri korunmaya çalışılmaktadır. Türkiye'nin Lozan anlaşması hükümleri çerçevesinde 1929'a kadar bu anlaşmanın bulunmaması nedeniyle 1920'lerde bir anlamda zorunlu serbest ticaretçi politikalar eşliğinde yeni dünyadan buğday ve un ithal edilmiş, diğer yandan ilk kez makinalaşmayı teşvik politikaları güdümlük üretimini arttırılması amaçlanmıştır (14).

1926-1929 dünya buhranı dönemindeki dış ticaret ve dünya tarımsal ürün fiyatlarındaki dalgalanmalar ile dış ticaret için verilen yabancı kredi hacmindeki değişiklikler Türkiye ekonomisini etkilemiştir. Bu nedenle buhran yıllarında hem iç ticaret hem de dış ticaret hadleri tarım kesiminin aleyhine gelişmiş, diğer taraftan tarımsal ürün fiyatlarının hızla düşmesi devletin bazı koruyucu tedbirler almasını gerektirerek Türkiye'nin devletçiliğe doğru yönelmesinde etkili olmuştur (14). Ayrıca 1929'da Lozan Antlaşması'nın devlet ge-

Ferhan Hoştürk Kaygısız*

Hayvancılık alanında 1923'lerden sonra istikrarlı politikalar izlenerek önemli gelişmeler sağlanmıştır.

* Yard. Doç. Dr. İÜ Veterinerlik Fak. Hayvancılık Ekonomisi

lirlerini bağlayıcı ve teşebbüs imkanlarını zayıflatıcı hükümleri son bulmuş, ulusal pazarın oluşturulmasında 1930'lar dönüm noktası olmuştur (13). 1934 yılında yürürlüğe giren ilk beş yıllık sanayi planı, ithalatımızda yer alan ve hammaddeleri içerden sağlanabilecek veya bazı hammaddelerin ithali yoluyla içerde kurulması mümkün olan sanayi kollarının devlet tarafından ve yabancı yardımlarla kurmak amacıyla hazırlanmıştır. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı, olumlu sonuçlar yaratmış, diğer taraftan 1933'den sonra yabancı şirketlerin millileştirilmesi hızlandırılarak yirmi şirket millileştirilmiştir. 1936 yılının sonunda II.BYKP hazırlanmaya başlanmış, 1938 yılında uygulamaya geçilmiş ancak ertesi yıl II. Dünya Savaşı'nın başlaması ile bu plan tam olarak uygulanamamıştır (13).

Ulusal bir sanayinin ve ulusal bir pazarın yaratılması yönelimi aynı zamanda tarımın sanayinin ihtiyaçlarına göre yeniden biçimlendirilmesini gerektirmiş ve buna uygun politikalar uygulanmıştır. 1936 yılında toplanan Sanayi Kongresi'nde ortaya çıkan, et endüstrisi alanında bir devlet kuruluşunun kurulması düşüncesine bağlı olarak, 1953 yılında faaliyete geçecek olan Et ve Balık Kurumu'nun teknik ve ekonomik kuruluş çalışmaları başlatılmış (4), 1935 yılında Tarım ve Satış Kooperatifleri Yasası çıkarılmıştır. Devletçilik yıllarında tarım ve hayvancılıkta verimliliği ve üretimi devlet eliyle arttırmaya yönelik genel tarım politikaları uygulanmış, bitkisel ve hayvansal üretim denetlenmiş ve üretim artışı sağlanmıştır. 1939 yılında Türkiye'nin nüfusu 17 milyon kadar, toplam hayvan sayısı da 54 milyon 557 bine ulaşmıştır. 1950 yılına kadar geçen on yıllık sürede hayvan sayısında çok önemli bir değişiklik olmamıştır (20). 1929-1950 döneminde ortalama olarak ette yüzde 3.5, sütte yüzde 3.2 ve yapağında yüzde 2.9 oranında üretim artışı gerçekleşmiştir (4).

1938-1948 arasında savaşın ekonomik koşulları ve enflasyon, genel olarak sermaye birikimini, özellikle tarımdan kaynaklanan sermaye birikimini hızlandırmıştır. 1950'lerde Türkiye'de, ABD ve Dünya Bankası'nın öngördüğü kalkınma modeline uygun olarak kalkınmada tarıma öncelik verilmiş, Marshall Planı çerçevesinde sağlanan yardım ve kredilerle tarım kesiminde olağanüstü hızlı bir traktörleşme süreci ve köylerden kentlere göç yaşanmıştır. Traktörleşmenin hayvancılık sektörüne etkisi, özellikle 1952'den sonra köy ortak malı olan meraların ekime açılması ile görülmüştür. Bu durum, küçük köylüleri hayvan-

cılık gibi önemli bir geçim kaynağından mahrum bırakarak kırsal gelir dağılımının daha da bozulmasında etkili olmuştur (14).

Savaş yıllarında savaş ekonomisi gereğince devletin ekonomiye müdahale alanları genişlemiş, 1937'den itibaren başlayan bir bütün olarak devletçiliğin genişletilme politikası sürmüş ve devlet müdahaleciliğinin özel sektöre zarar vermemesine özen gösterilmiştir.

Savaşın bitmesi ile ABD ve Dünya Bankası, az gelişmiş ülkelerin (AGÜ) önce tarım sektörünü modernleştirmelerini yani modern girdi kullanılması gerektiğini, daha sonra da tarım ürünleri ihracatın öncelik tanıyarak kalkınabileceklerini ileri sürmüşlerdir. AGÜ'lerin dış ticaret ve yabancı sermaye girişini serbestleştirmesini ve bu alanda tüm engelleri kaldırmasını istemişlerdir. Bu dönemde özel sektörün talepleri artmış ayrıca müttefik ülkeler kendi ekonomik yapılarına benzer bir sistemin Türkiye'de uygulanmasını önermişlerdir. Böylece devletçilikten sapma ve özel sektöre yönelmiş ekonomi politikalarının uygulanmasına başlanmıştır (13). 1960'larda 1950'lerden farklı olarak ülke ekonomisi ve tarım dış rekabete karşı korunmuştur (14).

1950'lerde ABD yardımı, kalkınma kredileri, ABD sermayesi, ABD'nin siyasal ve kültürel değerleri ile kimi kurumlarının AGÜ'lere girmesi ile önce bazı sektörlerin modernleşeceği, bu alanlardan ekonominin diğer alanlarına, kalkınmanın aşama aşama yayılacağı öngörülmüştür (14).

1960'lı yıllar verimliliği arttırmak amacıyla, yaygın tarım teknolojilerinden, gübre, ilaç, iyi tohumluk ve sulamanın önem kazandığı yoğun tarım teknolojisine geçiş yıllarıdır. Sanayi önceliği olmasına rağmen bu dönemde tarımsal destekleme politikaları sürdürülmüş, hayvancılıktaki destekleme politikaları ise sınır korumaları çerçevesinde kalmıştır. 1950-1960 döneminde hayvancılıkta yükselen fiyatları baskılamak için narh politikaları uygulanması hayvansal üretimin gelişmesini engellemiştir. Buna rağmen ette yüzde 6.5, sütte yüzde 4.1 ve yapağı da yüzde 4.6 oranında yıllık ortalama üretim artışı sağlanabilmiştir (4).

Gıda sanayi ve tarımsal ürünleri girdi olarak kullanan diğer sanayilerin kurulması, tarımın piyasa ekonomisi ile bütünleşmesini tamamlamıştır. 1960-1970 döneminde tarım katma değerinin bileşimine bakıldığında hayvancılığın görece payının giderek gerilediği görülmektedir. Ancak 1970'li yılların sonunda eski düzeyini bulabilmiştir. 1930'lu yılların ikinci yarısında yüzde 39 olan bu pay,

Ulusal bir
sanayinin ve
ulusal bir
pazarın
yaratılması
yönelimi aynı
zamanda tarımın
sanayinin
ihtiyaçlarına
göre yeniden
biçimlendirilmesini
gerektirmiş
ve buna uygun
politikalar
uygulanmıştır.

Tablo1. Türkiye'de 1928-1980 Döneminde Hayvan Varlığı

Yıllar	Siğır	Koyun	Kıl Keçi	Ank. Keçi	Manda
1928	6934	13632	8936	3170	795
1940	9756	26272	11395	5501	947
1950	10123	23083	14498	3966	948
1960	12435	34463	18636	5995	1140
1970	12756	36471	15040	4443	1117
1980	15894	48638	15385	3658	1031

1967'de yüzde 35.7'ye düşmüş ve 1978'de tekrar yüzde 38.3'e ulaşmıştır (11). Bu dönemde hayvancılık sektörü için önemli bir gelişme, 1953 yılında Et ve Balık Kurumu, 1955 yılında Yapağı ve Tiftik Anonim Şirketi, 1956 yılında Yem Sanayi Anonim Şirketi ve 1965 yılında Türkiye Süt Endüstrisi Kurumunun faaliyete geçmesi olmuştur.

1970'li yılların sonundan itibaren dünya piyasalarında tarım ürünleri aleyhine gelişen dış ticaret hadleri, gelişmiş ülkelerin ticaret politikalarının değişmesine neden olmuştur (11). 1973 dünya bunalımından sonra Türkiye, ağır dış borç yükünü ödemek için IMF ile anlaşma yapmış, ücretler düşürülmüş, ihracata öncelik taşıyan teşvik politikaları gündeme gelmiştir. Yeniden serbest rekabetçi dış ticaret politikaları ve hem devletin sosyal harcamalarının hem de tarımsal destek politikalarının kısılması gerekmiştir.

1928'den 1980 yılına kadar hayvan sayılarında varolan gelişme Tablo 1'de verilmiştir (20): Tablodan da izlenebileceği gibi 1928-1980 döneminde büyük ve küçük baş hayvan varlığı sürekli artış göstermiştir. Siğirda yüzde 129, koyunda yüzde 257, kıl keçisinde yüzde 72, Ankara keçisinde yüzde 15 ve mandada yüzde 29.5 oranında sayısal artış gerçekleşmiştir.

1963-1980 dönemini kapsayan üç yıllık kalkınma planlarındaki hedef ve gerçekleştirmelere bakılarak hayvancılık sektörünün bu dönemdeki durumu incelendiğinde, beş yıllık kalkınma planlarının hayvancılıkta potansiyelin harekete geçirilmesinde başarılı sonuçlar vermediği görülmektedir (4).

1970'lerden 1990'lara kadar süren dönemde her türlü ürün ve özellikle tarım ürünleri ithalatı artmış, tarımsal koruma politikaları en az ve etkisiz bir düzeye indirilmiş ve tarım çöküntüye uğramıştır. Türkiye tarımı, çiftçilerini koruyan ve ihracat sübvansiyonu ile Türkiye'ye ucuza tarım ürünü veren ABD ve AB karşısında rekabet edememiştir. Eşitsiz koşullarda girilen serbest rekabetin sonuçları tarımda açıkça görülmüştür.

2. 1980 Sonrası Uygulanan Genel Ekonomik Politikaların Hayvancılık Sektöründeki Etkileri

2.1. 1980 Sonrası Uygulanan Genel Ekonomik Politikalar

1980'li yılların başından itibaren dünya ölçeğinde pazar ideolojisine dayanan neoliberal tezler etkinlik sağlamıştır. Liberalleşme doktrininin arka planında, özel girişim devlet müdahalelerinden kurtulduğunda ekonomik refahın artacağı düşüncesi yatmaktadır. Bu da devletin finans, mal ve iş gücü piyasasında düzenleyici rolünü terk etmesini gerektirmektedir. Liberalleşme doktrininin en duyarlı olduğu alan uluslar arası ticaretin serbestleştirilmesidir. Bunun mümkün olabilmesi için, uluslar arası ticareti, gümrük korumaları, tarife dışı uygulamalar, miktar kısıtlamaları gibi her türlü kısıtlamadan kurtarmak gerekmektedir. 1980 sonrasında sanayileşmiş ülkelerde yaşanan yapısal krizle birlikte neoliberal yaklaşımlar hakim olarak uygulanırken aynı politikalar az gelişmiş ülkeleri de etkisi altına almıştır (7).

Türkiye'de yeni ekonomik düzen, 1970'li yılların sonu, 1980'li yılların başı arasında, serbest piyasa ekonomisi, küreselleşme hedefleri de sermayenin kar haddinin şiddetle düştüğü ve ABD ile diğer ülkeler arasında çekişmelerin arttığı sırada gündeme getirilmiştir. Yeni Dünya Düzeninin hukuki alandaki en büyük yeniliği, politikalarının tüm dünyada uygulama genişliğini sağlamaya yönelik olarak bir uluslar üstü hukuk oluşturacak araçlara ve yaptırım gücüne sahip olmasıdır. Dünya bankası (DB) ve IMF gibi kuruluşlar, yeni dönemde işlev değişikliğine uğramışlar ve Dünya Ticaret Örgütü ve Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması'nın (GATT) katılımı ile örgüt tamamlanmıştır (10).

IMF'nin stand-by anlaşmaları aracılığıyla önerdiği politikalar, Dünya Bankası tarafından önerilen yapısal uyum programlarıyla da desteklenmiştir. Özellikle 1980'den sonra dünya bankası standart yapısal uyum programları

1970'lerden
1990'lara kadar
süren dönemde
özellikle tarım
ürünleri ithalatı
artmış, tarımsal
koruma
politikaları en az
ve etkisiz
bir düzeye
indirilmiş ve
tarım çöküntüye
uğramıştır.

oluşturarak az gelişmiş ülkelerin ekonomik politikalarının yönlendirilmesinde büyük etkinlik sağlamıştır. DB'nın yapısal uyum programı, özel ve kamu sektörünün karşılıklı ağırlığı, pazarın işlevi, ithalat kısıtlamalarının kaldırılması, ihracatın özendirilmesi, KİT'lerin özelleştirilmesi, destekleme alımlarına son verilmesi, mukayeseli üstünlüklere dayalı bir büyüme stratejisi izlenmesi gibi öneriler içermektedir (8).

Türkiye'de krize uyum süreci ile ilgili ilk ciddi adım 24 Ocak 1980 istikrar tedbirleri ile atılmıştır. Daha önce izlenen ithal ikameci politikalar terk edilmiş, ihracata dönük politikalar büyümenin temel dinamiği olarak benimsenmiştir (19).

24 Ocak 1980 kararlarının uygulamaya konulması ile birlikte İktidardaki hükümetlerin tarım kesimine yaklaşımları değişmiş, aynı zamanda Türkiye'ye kredi veren kurumların koyduğu koşullar ile iç ve dış ticaret hadlerinin tarım aleyhine değişmesinin etkisiyle, bu dönemde kırsal kesimdeki üreticiler çok farklı bir sürece girmiştir. Dönemin ikinci yarısında tarıma karşı koruyucu ve düzenleyici devlet tavrı değişmiş, tarım üretiminde piyasa koşullarına tabi olunmasını sağlayacak bir politika değişikliği yapılmıştır. Dış ticaret korumacılığı çok azalmış, girdi sübvansiyonları azaltılmıştır. Tarım piyasalarını düzenleyici kamu kurumları avantajlarını yitirmişler, özelleştirilmeleri gündeme gelmiş ve bazılarının sahip oldukları tekel gücüne son verilmiştir. Ekonomi tümüyle dış rekabete açılmış ve imalat sanayii ve hizmetlerin rekabet gücünü arttırmak için tarımı amaç olarak kullanmak eğilimi belirginleşmiştir. Gıda maddeleri fiyatlarının düşük kalması yoluyla ücret artışlarını sınırlamak, sanayinin girdi olarak kullandığı tarım ürünleri fiyatlarını düşük tutarak maliyet artışlarını önlemek bu eğilimin başlıca nedenidir (11).

Dünya Bankası 1980 yılından bu yana yapısal uyarılama kredileri (SAL) adı altında politika üreten krediler sistemine geçmiştir. İlgi alanı tek tek faaliyetler yerine bir ülkenin iktisadi, toplumsal ve yönetsel yapı ve dengelelerini değiştirmeye yeniden yapılandırmaya yönelmiştir. Bu anlaşmalar için üç kademeli denilebilir. İlk kademe anlaşmalar, makro ekonomik politikalar ile bütün sosyo-ekonomik yapıyı dönüştürmeye yönelmiş genel nitelikli anlaşmalardır. Bunlar "yapı uyarılama kredileri"dir. Etki dönemi 1980'de başlayıp 1986 başlarında sona ermiştir. İkinci kademe anlaşmalar, bir sektörü dönüştürmeyi hedefleyen anlaşmalardır. Bunlar sektörel uyarılama kre-

dileridir (SECAL). Uygulamaya 1985 yılından başlayarak giren SECAL'ler tarım, enerji ve mali sektörler için açılmış kredilerdir. Bunlardan biri "tarım sektörü uyum ikrazı"dır. Üçüncü kademe anlaşmalar, nokta konu hedefli proje kredisi anlaşmalarıdır (8).

Dünya Bankası kredileri bir bütün olarak devletin işlevlerini yeniden tanımlamaktadır. Örneğin SAL I ve II'de kredilerin verilmesi için gereken koşullar, KİT yatırımlarının daraltılması, KİT reformunun gerçekleştirilmesidir. Tarım sektörünün yapısal uyumunu sağlamayı amaçlayan tarım sektörü kredisi, tarımsal girdi dışalımına harcanmak üzere verilmiştir. Borç verenin koşullarından birisi de Tarım İşletmeleri genel Müdürlüğü içinde idari ve mali denetim birimleri kurulması, Tarım Satış Kooperatiflerinin etkinliğinin arttırılmak üzere yeniden düzenleme çalışmalarının yapılmasıdır (7).

1990'lı yıllarda rekabet ve sermayenin küreselleşmesi, sosyal devlet anlayışını ortadan kaldırmış, mal akımları gibi sermaye akımları da neredeyse tam olarak serbestleşmiş, pek az ülke bunun dışında kalmıştır. Türkiye Nisan 1994'de GATT Uruguay görüşmeleri nihai senedini imzalamıştır. Bu anlaşma bir yandan yeni serbestleşmeler getirirken diğer yandan da "entelektüel mülkiyet hakları" yoluyla batı için yeni tekelleşmelerin yolunu açmıştır (12). 1995 başında faaliyete geçen Dünya Ticaret Örgütü'nün kurucu üyeleri arasında yer almıştır. 1996 yılı ile birlikte AB ile Gümrük Birliğini gerçekleştirerek dünya ekonomisi ile bütünleşme sürecinde önemli bir yere gelmiştir. Türkiye'de dünya ile bütünleşme süreci, DB anlaşmalarının doğrudan etkisi altında ilerlemiştir.

Türkiye'de ithalat ve ihracatta serbestleşme derecesini arttıran bir diğer unsur da AB ile ilişkilerin canlandırılması çabası olmuştur. Gümrük Birliği Anlaşması gereğince sanayi ürünlerinde on beş AB ülkesinden ithalatını tamamen serbestleştirmesi ve diğer ülkelere karşı da AB'nin çok düşük oranlı (yüzde 4.5) Ortak Gümrük Tarifesi'ni yürürlüğe koyması gerekmiştir. Böylece Türkiye, yedinci BYKP'da da açıkça ifade edildiği gibi, "rekabet gücünün başarının tek ölçütü" olduğu bu sürecin içine girmiştir (12).

Aralık 1999 ile Aralık 2000 tarihleri arasında IMF ve DB'na beş adet niyet mektubu verilmiş ve tarıma ilişkin taahhütlerde bulunulmuştur. 2000-2002 döneminde tarımda yapılmak istenen dönüşümün bürokrasi ve siyasetçi temelinde tümü 1990'lı yıllar boyunca yapılmıştır. VII. BYKP bunun somut bir belge-

Türkiye'de krize uyum süreci ile ilgili ilk ciddi adım 24 Ocak 1980 istikrar tedbirleri ile atılmıştır.

Tablo 2. Türkiye'de 1980-1998 Döneminde Hayvan Varlığı

Yıllar	Siğır	Koyun	Kıl Keçi	Ank. Keçi	Manda
1980	15894	48638	15385	3658	1031
1984	12410	40391	11127	1973	544
1990	11377	40553	9698	1279	371
1995	11789	33791	8397	714	255
1998	11031	29435	7523	534	176

sidir (O.O). Aynı şekilde niyet mektubunda yazılı bulunan taahhütler VIII. BYKP'da da yer almış ve bu plan 5.7.2000 tarihli resmi gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmiştir (16).

2.2. 1980 Sonrası Dönemde İzlenen Genel Ekonomik Politikaların Hayvancılık Sektörü Üzerindeki Etkileri

1980 sonrası uygulanan genel ekonomi politikaları nedeniyle, hayvansal üretim, arz ve talebin piyasa ekonomisi koşullarında oluşacak fiyatlara göre belirlenmesi hayvancılığın belirgin bir şekilde gerilemesine neden olmuştur. Kırsal kesimde oturanların toplam nüfus içindeki payı yüzde 35'lere kadar azalmış iken tarım sektöründe istihdam edilenlerin toplam istihdam içindeki payları 1999 yılında yüzde 41'dir. 1980 yılında kırsal kesimin GSMH'dan aldığı pay yüzde 26,1 iken 1997 yılında yüzde 12,7'e düşmüştür. Hayvancılık sektörünün tarımsal üretim içindeki payı ise son on yıl içinde yüzde 35'den yüzde 22 'ye inmiştir 1980 sonrası kalkınma planlarındaki hayvansal üretimde öngörülen hedef ve gerçekleştirmelere bakıldığında gerçekleştirmelerin hedeflenenin altında kaldığı görülmektedir (3).

2.2.1. Hayvansal Üretimdeki Değişim

1980-1998 dönemindeki hayvan varlığının (tablo2) durumu incelendiğinde, hayvan sayılarının önemli ölçüde azaldığı görülmektedir. Bu azalışlar sürü kompozisyonundaki iyileşmeye bir ölçüde bağlanabilirse de siğır dışındaki türlerde sürü kompozisyonunda önemli bir gelişme de sağlanamamıştır. Bu durumda yetiştiricilerin, başta yem ve finansman kaynakları olmak üzere girdi maliyeti, örgütsüz üretim ve pazarlama yapısı nedeniyle piyasada oluşan düşük ürün fiyatları yüzünden üretimden uzaklaştıkları ve damızlık dahil hayvanlarını mezbahaya sevk ettikleri gerçeği ortaya çıkmaktadır (3).

Hayvan sayılarında, siğırda yüzde 31, koyunda yüzde 39,5, kıl keçisinde yüzde 51, Ankara keçisinde yüzde 85,5 ve manda da yüzde 83 oranında azalma olmuştur. (Tablo 2)

2.2.2. Dış Ticarete Değişim

1980 yılından sonra ülke içinde talep fazlalığı nedeniyle sürekli artan hayvansal ürün fiyatlarını belli bir seviyede tutabilmek ve iç pazarları düzenlemek amacıyla et ve et ürünleri, süt tozu, peynir gibi hayvansal ürünler ithalatı yapılmıştır. Son yıllarda bu ürünlerden alınan gümrük ve fonların kaldırılmış olması veya önemli ölçüde azaltılması nedeniyle ithalatta büyük bir artış gözlenmiştir. İthalattaki artış özellikle küçük kapasiteli işletmelerin rekabet şansını azaltmış ve hayvancılık kesiminde atıl kapasitenin yükselmesine neden olmuştur (3).

1978'den itibaren AT'nun yüksek mali destekli ürünlerini ihracata yönelmesi ile 1980-1984 arasında Türkiye'de çiftçiler milyonlarca süt hayvanını kesime yollamak zorunda kalmışlardır ve hayvancılık büyük bir çöküntüye uğramıştır (12). 1980'li yıllarda tarımda gözlenen duraklama ve bazı alt kesimlerde ortaya çıkan gerileme, tarımsal ihracata yönelebilecek fazlayı azaltırken, ithalat gereksinimini arttırmaya başlamış, bu yıllarda ve daha önceki dönemde söz konusu olmayan bir durum olan, tarım ürünleri ve tarıma dayalı ürünler ithalatının bu kalemlerin ihracatını aşması, 1990'da ortaya çıkmıştır (11). Hayvansal ürünlerin gerek üretim miktarları gerekse kalitelerinin istenilen seviyeye çıkarılmamış olması nedeniyle ihracatı geliştirmek için çeşitli teşvik ve avantajlar sağlanmışsa da ihracat miktarında önemli bir artış olmamıştır. Canlı hayvan ihracatı, 1991 yılında Körfez krizinden sonra azalmış, 1994 yılından sonra ise tekrar artma eğilimine girmiştir.

Hayvan ve hayvansal ürün ithalatındaki başlıca kalemleri, damızlık siğır, damızlık kümes hayvanları, merinos koyunu yapağısı ve halı ipliği imalatında kullanılan diğer yapağı çeşitleri oluşturmuştur. 1980-92 döneminde kültür ırkı damızlık hayvan ithalatı artış göstermiştir. Damızlık siğır ithalatına belirli bir program dahilinde başlanmış ve 1997 yılı sonu itibarıyla 342 bin baş damızlık siğır ithal edilmiştir. Bu ithalatın 132.698 başlık kısmı

1980 sonrası uygulanan genel ekonomi politikaları nedeniyle, hayvansal üretim, arz ve talebin piyasa ekonomisi koşullarında oluşacak fiyatlara göre belirlenmesi hayvancılığın gerilemesine neden olmuştur.

ise 1994-1997 döneminde yapılmıştır (3).

Kasaplık olarak ithal edilen sığır sayısında 1990-1996 yılları arasında büyük artışlar olmuştur. Ancak 1996 yılı ortalarından itibaren canlı hayvan ithalatının durdurulması nedeniyle 1997 ve 1998 yıllarında kasaplık sığır ithalatı yapılmamıştır. Kümes hayvanları yetiştiriciliğinde, damızlık kümes hayvanı ithalatı artarak sürmektedir (3).

Canlı hayvan ve et dış alımına izin verilmesi ile dünya piyasalarına yüksek sübvansiyonlarla ucuza satılan canlı hayvan ve etler yerli et sanayi tarafından kullanılmaya başlanmıştır. Türkiye'de et üretiminde verimin düşük ve maliyetlerin yüksek olması, besicilikteki diğer darboğazların yanında sektörü olumsuz etkilemiştir (6).

2.2.3. Girdiler

Hayvancılık sektörüyle ilgili başlıca girdiler olan yem ve damızlık hayvanla ilgili serbestleşmeye gidilmiştir. Gerek çayır ve mera alanlarının azalması gerekse yem sanayinin özelleştirilmesi sonucu yem fiyatlarının aşırı ölçüde yükselmesi, başta koyunculuk olmak üzere hayvansal üretimin azalmasında etkili olmuştur. 1986 yılı ithalat rejimi kararı ile kümes hayvanlarının damızlık yumurtaları ve damızlık canlı kümes hayvanları gümrük vergisinden muaf tutulmuşlardır. 1987'de damızlık hayvanlar dışalım izne bağlı olan mallar listesinden çıkartılarak libere mallar arasında sayılmış, ayrıca damızlık hayvanların tümünün gümrükten muaf olarak dış alımının yapılmasına karar verilmiştir (6). Başka bir ifadeyle damızlık dış alımı sıfır gümrükle desteklenerek serbest bırakılmıştır. Hayvansal girdilerde hızlı serbestleşme bu konuda tekil olarak faaliyet gösteren kamu kuruluşlarının varlık nedenini ortadan kaldırmıştır (8).

1980-1990 Döneminde hayvan ve hayvansal ürünlere ait fiyat indeksleri ile yem fiyatlarına ait indeksler karşılaştırıldığında 1980-1990 döneminde yem fiyatlarına ait indeksler ürün fiyatlarına ilişkin indekslerin üzerinde seyrettiği görülmektedir (2). Hayvansal ürünlerin fiyatlarındaki artış üzerinde yem fiyatlarının etkisi büyüktür. Diğer taraftan 1985-1989 döneminde uygulanan karma yem desteklemesine 1989 tarihinden itibaren son verilmiştir. Fiyatlarda meydana gelen yükselmenin bir sonucu olarak 1 kg süt satışı ile alınabilecek yem miktarı 1-2 kg arasında değişmiş ve yine 1kg canlı ağırlık satışı ile satın alınabilecek yem miktarında da önemli bir azalma olmuştur.

1990-1997 döneminde de süt yemi ve inek sütü ile yumurta yemi ve yumurta fiyatlarındaki gelişmeler değerlendirildiğinde, süt yemi fiyat indeksleri süt fiyat indeksinin altında, yumurta fiyatlarındaki artış da yumurta yemi fiyatlarındaki artışın gerisinde kalmıştır. Bu durum üretici ve üretimi olumsuz etkilemiştir (3).

2.2.4. Kamu Örgütlemesi

1980 uyarlanma politikaları ile birlikte tarım yönetimi aşağıdan yukarıya doğru erimeye, bunun sonunda bakanlık merkez ve taşra hizmet gövdesi işlev değiştirmeye başlamıştır. Bu değişiklikler, temel tarımsal girdilerin sağlanması ve dağıtılmasında kamu sektörünün tekil konumuna son verilmesi, kamu yönetiminin tarım sektöründe fiyat ve destekleme alımı işlevini büyük ölçüde terk etmesi, tarımsal sanayinin tümüyle özel sektöre devredilmesi, ilk üç tarımsal kredi sisteminin destekleme niteliğinden sıyrılmasıdır. Tarım yönetiminin işlevlerinin bundan sonra genel düzenleme ve denetim işlevi ile sınırlanması, Tarım Bakanlığı'nın yeniden düzenlenmesini gündeme getirmiştir. 1983 yılında 183 sayılı kanun hükmünde kararname ile, 1937 yılında 3202 sayılı yasa ile tarım ve hayvancılık hizmetlerini sektörel bir anlayış ile düzenleyen "Tarım Bakanlığı Vazife ve Teşkilat Kanunu" yürürlükten kaldırılarak kırsal alana yönelik hizmetler yeniden düzenlenmiştir. Yapılan bu düzenlemede işletme ve sektör farklılıkları dikkate alınmadığı için bakanlık büyük bir yönetim yetersizliğine düşmüştür (4). Tarım Bakanlığı'nın yönetim gücündeki erozyona paralel olarak, kamu örgütlenmesinin diğer birimleri de tarım yönetiminde söz sahibi olmuşlar, görevler ve yetkiler çeşitli kuruluşlar arasında dağıtılmıştır. Bu dağıtımda yeterince net belirlenemeyen görevler yetki çatışmasını da beraberinde getirmiş, bu yapının üzerine eklenen eş güdüm yetersizliği ise tarım yönetiminin etkisizliğini ve tarımın sahipsizliğini perçinlemiştir. Son aşamada tarım alanını yönetmek üzere kurullar oluşturulmuştur. Bunlar "Tarımda Yeniden Yapılandırma ve Destekleme Kurulu ile Tarımsal Destekleme ve Yönlendirme Kurulu'dur. Bu kurullar, kamu, özel sektör ve sivil toplum kuruluşu temsilcilerinden oluşmaktadır. Bu ihtiyaç Dünya Bankası'nın proje kredisi anlaşmalarının yanı sıra, VII.BYKP'na da girmiş bulunmaktadır. Bakanlık yeni bir yasa ile yeniden düzenlenmiş, ek olarak tarım sektöründe Ekonomik Reform Programı, makro ekonomik hedefler ve makro ekonomik po-

**Türkiye'de
et üretiminde
verimin düşük ve
maliyetlerin
yüksek olması,
besicilikteki
diğer
darboğazların
yanında sektörü
olumsuz
etkilemiştir.**

litikalar ile tarım sektörünün hedef ve politikaları arasında uyumu sağlayacak olan, "Tarımsal Koordinasyon Kurulu" ile politikaları belirleyen ve faaliyetleri yönlendiren ilgili kamu ve özel sektör kuruluşları temsilcilerinden oluşan "Tarımda Yeniden Yapılanma ve Düzenleme Kurulu" oluşturulacaktır (8,21).

2.2.5. Özelleştirmeler

Hayvancılık sektöründe sosyo-ekonomik denge unsurları olan SEK, EBK ve Yem Sanayi A.Ş. 1992 yılında özelleştirme kapsamına alınmış, SEK ve Yem Sanayi A.Ş. tamamen EBK'ye kısmen özelleştirilmiştir. Özelleştirilen bu kuruluşların yerini özel sektör almış ve EBK ve SEK'in piyasadaki fiyat düzenleme işlevinin sona ermesi, hem tüketici hem de üreticilerin aleyhine olmuştur. Yem fiyatları aşırı yükselmiş ve zor koşullarda yapılan yetiştirme sonunda hayvanlar değeri olan fiyatın çok altında satılmışlardır. SEK'in özelleştirilmesinden sonra, süt üreticileri sütlerini, yerli-yabancı sermaye işbirliği ile kurulan ancak son yıllarda hızla çokuluslu şirketlerin eline geçen süt işleme şirketlerine çok ucuz fiyatlara satmak zorunda kalmış ve üretici giderek yoksullaşmıştır (9).

2.2.6. Finansman

Bu dönemde sektörün kredi ve finansman ihtiyacı yeterince karşılanmamış, toplam tarımsal krediler içinde hayvancılık kredilerinin payı yüzde 10 dolayında kalmıştır. IMF'ye verilen niyet mektuplarında da çok kısa bir süre içerisinde tarımsal kredi kullanımının sıfırlanacağı belirtilmektedir.

Dünya Bankası tarımsal kredilerde düşük faiz uygulanması konusunda oldukça duyarlıdır. 1983 yılında imzalanan bir garanti anlaşması, "Türkiye'deki tarım Kredi Kooperatifleri sistemini geliştirmeye yönelik önlemleri içeren çalışmanın yürütülmesi" koşulu taşımaktadır. Bu koşulun yerine getirildiği VII.BYKP'a girmesinden belli olmaktadır. Ayrıca aynı anlaşma Ziraat Bankası kredilerinin çiftçiye sözleşmeli çalışmaya özendirerek araç olarak kullanılmasını öngörmektedir. Bu anlaşmayı 1989 yılında çiftçiye daha çok kredi vermek ve Ziraat Bankası'nın kurumsal etkinliğini ve tarımsal kredi kuruluşlarının kredi işlemlerini daha da güçlendirmek amacıyla, "Üçüncü Tarımsal Kredi Projesi" ve tarıma dayalı sanayi işletmelerine yatırım ve işletme kredisi vermek amacıyla "Tarımsal Sanayi Projesi" anlaşmaları takip etmiştir (8).

Liberal ekonomi politikası kredi politika-

sında da kendini göstermiştir. Tarım kredileri yoluyla verilmekte olan kredi sübvansiyonları azaltılmıştır. Bu durum faiz oranları ile de açıklanabilir. İşletme kredi faizleri, 1 Mart 1980'e kadar yüzde 14 iken, bu tarihten sonra yüzde 16, 1 Ekim 1980'den sonra yüzde 22 olmuştur. Ocak 1982 ile Ocak 1984 tarihleri arasında yüzde 20 olarak uygulanan faiz oranları 1984 yılında yüzde 28'e, 1985'te yüzde 30'a çıkmıştır. Ekim 1986'dan sonra kimyevi gübre, su ürünleri ve hayvancılık kredileri için faiz oranı yüzde 22'ye indirilmiş olup, diğerlerinde yüzde 34 olmuştur. Yatırım kredilerindeki faiz artış oranları da aynı tempoyu izlemiştir. Yalnız 1980 yılında yatırım kredileri faizleri yüzde 16, yüzde 18 ve yüzde 24 olarak üç ayrı uygulamadan geçirilmiştir (6). Tarımsal kredilere uygulanan faiz oranları, 1986-1987 yıllarında yüzde 30-34 arasında değişmiş, 1988 yılında yüzde 39-45, 1989-1990 yıllarında yüzde 43-50 olarak belirlenmiştir (8).

1993 yılından başlanarak, aynı işletme kredisi uygulamasına son verilmiştir. Böylece çiftçinin kredi ile yapacağı alımlarda kamu kurumlarına yönlendirilmesi uygulaması son bulmuştur. Yeni sistemin diğer bir özelliği de serbest limitli kredi uygulamasını getirmesidir.

Başka çok önemli bir değişiklik, finansal desteklemede, kredinin doğrudan üreticiye değil, ürettiği malı işleyecek sanayiciye verilmemesidir. Kredi sanayiciye verilecek, üretici sanayici ile yapacağı sözleşmeler ile bu krediden dolaylı olarak yararlanacaktır. Böyle bir sistemin sanayiye ortak olacak çiftçi organizasyonlarının kurulmasına ve tarımda sanayileşmenin hızlandırılmasına yardımcı olacağı ileri sürülmektedir. Kırsal sanayinin gelişimini destekleyecek olan bu kredi türü, yeni bir üretim modelinin "sözleşmeli üreticilik" sisteminin kurucusu olma niteliği ile öne çıkmaktadır (8). Kredilendirilmede diğer değişiklikler, 1990 yılında Ziraat Bankası'nda yeni tarımsal ürünlerin desteklenebilmesi için Özel Tarımsal Krediler Bölümü'nün kurulması ve örgütsel sistemin değişikliğe uğratılmasıdır. İşleyişte önceden beri yeri olan Tarım Kredi Kooperatiflerinin hem yapısı hem de sistemdeki konumu değişmiştir. Bu değişimde Dünya Bankası'nın "Üçüncü Tarımsal Kredi Projesi" belirleyici bir role sahip olmuştur. 1989 tarihli bu anlaşma Ziraat Bankası ve Tarım Kredi Kooperatifleri'nin yeniden düzenlenmesi koşuluyla verilmiştir.

Bu konudaki en son gelişmeler ise IMF'ye verilen niyet mektuplarında belirtildiği gibi, kredi desteğinin iki yıl içinde tamamen ortadan kaldırılması şeklindedir (15).

1980 uyarlanma politikaları ile birlikte tarım yönetimi aşağıdan yukarıya doğru erimeye, bunun sonunda bakanlık merkez ve taşra hizmet gövdesi işlev değiştirmeye başlamıştır.

2.2.7. GATT ve AB'nin Etkileri

GATT'ın temel amacı Dünya ticaretinin liberalleştirilmesidir. GATT çerçevesinde yapılan sekizinci çok taraflı ticaret görüşmesi olan ve ABD ve AB'nin dışsatım zorluklarını çözmek için dünya tarım ticaretinde tam liberalizasyonu amaçlayan Uruguay Turu (UT) Sonuç Anlaşması, pazara giriş, dış satım yardımları, iç destekler gibi üç temel uyum hükmü ve sağlık önlemleri gibi iki de alt kural içermektedir (10,18).

Pazara giriş hükmü ile korunan pazarlara girişi arttırmak hedeflenmekte, bu çerçevede mevcut tarife dışı sınır önlemlerinin tarife eşdeğerlerine çevrilmesi öngörülmektedir. Ayrıca gümrük tarifeleri indirgenecek, belirli koşullarda bir minimum giriş olanağı tanınacaktır. Bu durum Türkiye için UT öncesi yaptığı dış alımı arttıracak bir etki yapmayacaktır.

Sübvansiyonlu ihracat, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin tarımsal kalkınma ve beslenmede kendi kendine yeterli olma çabalarına engel olacaktır. Dış satım yardımları hükmü, dışsatım sübvansiyonlarının değer ve sübvansiyona konu olan ürün miktarı bakımından kısılmasını öngörmektedir. Değer olarak azaltma, bu güne kadar dışsatım sübvansiyonuna en çok konu olmuş tahıl, şeker, et, süt gibi ürünlerin fiyatlarının ve dışalima yöneltilen kaynakların artmasına neden olacaktır. Dünya Bankası ve OECD gibi uluslararası kuruluşlar tarafından yapılan araştırmalara göre sübvansiyonlar tamamen ortadan kaldırılırsa et fiyatları yüzde 60, süt fiyatları yüzde 52 oranında artış gösterecektir. Bu süreç et ve süt alımında dışalımci konumda olan Türkiye için de olumsuz sonuçlar üretebilecektir (18).

İç destek hükmü, iç destekleri ticarete zarar veren ve vermeyenler olarak sınıflandırmış ve ticarete zarar verici bulunan fiyat destekleri, pazarlama kredileri, alan bazında yapılan ödemeler, canlı hayvan sayısına bağlı ödemeler ve girdi yardımlarının indirgenmesini öngörmüştür. Türkiye'nin iç destek harcamalarına ayırdığı kaynak tarımsal üretim değerinin yüzde 10'unun altında kalması nedeniyle sınırlar içinde kalmış ve herhangi bir taahhüt altında kalmamıştır. Ayrıca hayvancılıkla ilgili faaliyetlere yapılan devlet yardımı, "yeşil kutu" diye nitelendirilen tarım anlaşmalarının indirim taahhütleri dışında tutulan cinsten araştırma, hastalıklarla mücadele, pazarlama hizmetleri, alt yapı yatırımları, bölgesel yardımlar, girdi sübvansiyonları vs. şeklinde desteklerdir (9,18). Avrupa Birliği ile yapılan Gümrük Birliği Anlaşması 1995 yılında yürürlüğe gir-

miştir. Bu anlaşmada tarım ürünleri kapsam dışında bırakılmasına karşın, bünyesinde tahıl, şeker ve süt bulunduran işlenmiş tarım ürünleri anlaşma kapsamındadır. Bu kapsam belirleme Türkiye'nin çıkarlarına aykırıdır. 1994-1995 yılları ile bu yılların ortalaması, GB'nin uygulamaya konulduğu ilk yıl olan 1996 yılı Türkiye dışalım ve dışsatım rakamları ile karşılaştırıldığında, dönem içerisinde 01-24 fasıllar arasında yer alan ürünlerde AT'dan yapılan dışalım yüzde 39 artarken, AT'na yapılan dışsatım yüzde 2 oranında azalmıştır. GB'nin tarım üzerindeki dolaylı etkisi ise kendisini, tarımsal girdilerin AB'den gümrüksüz ithal edilmesi ile göstermektedir (9).

2.2.8. Destekleme

Türkiye'de hayvansal ürünler genelde destekleme kapsamı dışında kalmıştır. Bu ürünlere fiyat desteği, gümrükler ve sınırdaki diğer müdahalelerle sağlanmıştır. 1986'dan sonra süt için sınırlı bir prim programı uygulanmıştır. 1979 ve 1989'da büyük ve küçük baş hayvanlar için destekleme alımları uygulanmış, yün ve tiftik de 1970'lerden sonra destekleme alımlarından yararlanmıştır. Girdi fiyatlarına yapılan hükümet müdahaleleri açısından yem, hayvan ıslahı çalışmaları geçmişte sübvansiyonla desteklenmiştir. Ayrıca devlet kuruluşlarının sağladığı araştırma, yayım, hayvan hastalıklarıyla mücadele ve alt yapı yatırımları uygulanan destekleme şekilleridir (1).

1990'larda dünya sübvansiyon savaşının özetle, üretim ve ihracata verilen sübvansiyonları azaltıp, ithalattaki tarife dışı engelleri tarifelendirerek düşürme ve pazarın belli bir oranını mutlaka ithalata açma olarak nitelendirilebilecek kuralları GATT Uruguay Turu'nda imzalanan tarım anlaşması ile belirlenmiştir. Araştırma-geliştirme harcamaları ise sınırsızca desteklenebilecektir. Bu durumda gelişmiş ülkeler geliştirdikleri biyo-teknolojik ürünleri hazır bir pazara satma olanağı bulabileceklerdir (9).

1999-2000 döneminde Dünya Bankasına verilen niyet mektuplarının tarımsal politikalara ilişkin en kapsamlısı, iç desteklerin sona erdirilmesi konusundaki ayrıntılı düzenlemelerdir. Bu bağlamda, fiyat garantisiyle destekleme alımlarının, girdi, prim ve kredi desteğinin 2 yıl içinde tamamen ortadan kaldırılması, buna ilişkin tüm kurumsal mekanizmanın özelleştirme tasfiye yoluyla sistemden çıkarılması, tarımdaki kooperatif örgütlenmenin halen en önemli örneklerini oluşturan Tarım Satış Kooperatifleri Birlikleri'nin ted-

Türkiye'de hayvansal ürünler genelde destekleme kapsamı dışında kalmıştır. Bu ürünlere fiyat desteği, gümrükler ve sınırdaki diğer müdahalelerle sağlanmıştır.

ricen işlevsizleştirilmesi açık politika tercihleri olarak belirlenmiştir. TSKB'nin sanayi tesislerinin ellerinden çıkarılması veya tasfiyesi ise mektupların örtük hedefleri arasındadır. Bu arada ithalattaki koruma oranlarının da 2002'den itibaren yüzde 5 düzeyine çekilerek anlamsızlaştırılması, iç pazara giriş serbestisinin fazla gecikmeden yürürlüğe konulacağına göstergesidir. Bu durumda üç yıl içinde mevcut sistemin ürün ve girdi fiyatlarına, sektörün kredilendirilmesine, damızlık hayvan ve tohum üretimine dönük tüm destekleme mekanizmaları tasfiye edilmiş olacaktır. Bunun üreticiye olduğu kadar Türkiye'nin tarımsal ürün yeterliliği ve gıda güvenliği açısından da bir yıkım anlamına geleceği, ortaya çıkacak yeni göç dalgasının tüm toplumsal yapıyı kısa sürede altüst edeceği tarafsız çevrelerin ortak görüşüdür (15).

Tarımsal desteklemeler yerine uygulanmak istenen Doğrudan Gelir Sistemi'nin üretim ve verimlilik ile hiçbir bağ kurulmadan önerilmiş olması ve Türkiye'nin mevcut tarımsal yapısına uygun olmamasının yanı sıra hayvancılıkla geçinen küçük üretici için başka bir sakıncası, hiç arazi kullanmadan veya az arazi kullanarak meraya dayalı hayvancılık yapanların bu uygulamadan yararlanamayacak olmalarıdır.

Sonuç

1980 sonrası hayvancılık sektörüne yönelik olarak uygulanan yanlış politikalar, hayvancılık sektörünün gerilemesine neden olmuştur. Dünya tarım politikalarına paralel olarak Türkiye'de gerçekleştirilmeye çalışılan yapısal uyarılma politikaları tarım sektöründen ve yönetiminden devleti geri çekerek, tarım kesimindeki üreticiyi serbest piyasa şartlarında korumasız ve desteksiz bırakmıştır. Oysa hayvancılık sektörünün serbest piyasa şartlarına uyum sağlayabilmesi için öncelikle yapısal politikaların uygulanması gereklidir.

Hayvancılığın gelişmesi ve uluslararası piyasalarla rekabet edebilmesi bakımından, hayvansal üretimle uğraşan küçük üreticilerin, ucuz maliyetli girdi temini, ürünlerin değeri fiyatına pazarlaması, modern girdi kullanımının sağlanması ve eğitimi açısından, üretim alt sektörlerine göre uzmanlaşmış, demokratik kooperatifler aracılığıyla örgütlenmesi için gerekli teşvik ve önlemler alınmalıdır. Diğer yandan sektörün diğer sektörlerle bütünleşmesi sağlanmalı, hayvancılığa girdi sağlayan ve hayvancılığa dayalı sanayi işletmeleri geliştirilmelidir.

Ülke ekonomisinin kalkınmasında önemli bir yeri olan hayvancılık sektörünün kalkınması için, geçmişte yapılan yanlış uygulamaları dikkate alarak, ülkedeki iç kaynakları kullanan, dışa bağımlılığı önleyen, üreticiyi destekleyen bir hayvansal üretim planlaması politikasının hayata geçirilmesi zorunludur.

Kaynaklar

- Akder, H. (1995): Türkiye'nin Cumhuriyet Öncesi ve Sonrası Tarım Politikaları. Türkiye Tarımının Dünü Bu Günü ve Yarını Sempozyumu, Ankara.
- Anonim (1994): VII. Beş Yıllık Kalkınma Planı, Hayvancılık Ekonomisi Alt Komisyon Raporu, Ankara.
- Anonim (2000): VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planı, Hayvancılık ve Su Ürünleri Özel İhtisas Komisyonu Hayvancılık Ekonomisi Çalışma Grubu Raporu, Ankara.
- Aral, S., Cevger, Y. (2000): Türkiye'de Cumhuriyetten Günümüze İzlenen Hayvancılık Politikaları. Türkiye 20000 Hayvancılık Kongresi, Ankara.
- Baran, İ.A., Ergun, T. (1990): 1980 Sonrası Dönemde Türkiye'nin Tarımsal Yapısında Ortaya Çıkan Değişmeler, Friedrich Ebert Vakfı Yayını, İstanbul.
6. Eraktan, G. (1987): 1980 Sonrası Tarım Politikası ve AET'ye Uyum Olanakları. 1980 Sonrası Türk Tarımı Yapısal Değişmeler ve Sorunlar Sempozyumu, Ankara.
7. Güler, B., A. (1995): Kamu Yönetimi ve Dünya Bankası. TODAİ Dergisi. Cilt:28, S:3, 19-29. Ankara.
8. Güler, B., A. (1996): Yeni Sağ ve Devletin Değişimi. Yapısal Uyarılma Politikaları, TODAİ Yayın No: 2000-52; İstanbul.
9. Günaydın, G. (2000): DİSK Tarım Raporu DİSK Araştırma Dairesi Yayını, Ankara.
10. Günaydın, G. (2000): Küreselleşme ve Tarım Politikaları. Oknos Dergisi, Yıl:1, Sayı:3, 57-68, Ankara.
11. Kazgan, G. (1998): 1980'lerde Türk Tarımında Yapısal Değişme, 75 Yılda Köylerden Şehirlere, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.
12. Kazgan, G. (1999): Tanzimattan XXI. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi. Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul.
13. Köksal, B. A., İkin, R.A. (1973): Türkiye'de İktisadi Politikanın Gelişimi (1923-1973). Yapı ve Kredi Bankası A.Ş. Yayınları, Ankara.
14. Köymen, O. (1998): Cumhuriyet Döneminde Tarımsal Yapı ve Tarım Politikaları. 75 Yılda Köylerden Şehirlere, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.
15. Oyan, O. (2001): Tarımda "Yapısal Uyarılma" Türkiye'nin çıkarına mı. Emek Politikaları Sempozyumu, Ankara.
16. Resmi Gazete (5 Temmuz 2000) sf:161.
17. Sakarya, E. (1993): Hayvancılık Sektöründe Örgütlenme ve Destekleme Politikaları, 2000'lere Doğru Türkiye Hayvancılığı Kongresi, Ankara.
18. Şengül, H. (1998): Küreselleşme ve Türkiye'nin Ekonomik gelişmesinde Tarım Sektörünün Yeni Rolü. Türkiye 3. Tarım Ekonomisi Kongresi, T.C. Ziraat Bankası Kültür Yayın No: 35, Ankara.
19. Şahinöz, A. (1996): GATT Politikaları Karşısında Türk Hayvancılık Sektörü. Hayvancılık 2000 Kongresi II. Ankara.
20. Usumi, S. (1998): 75 Yılda Hayvancılık Gelişmeden Çöküşe. 75 Yılda Köylerden Şehirlere, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.
21. Uzunoğlu, S., Alkin, K., Gürselesel, C.F., Civelek, U. (2000): Tarım Kesiminde Yeniden Yapılanma, İTO Yayın No: 2000-52, İstanbul.

1980 sonrası
hayvancılık
sektörüne
yönelik olarak
uygulanan yanlış
politikalar,
hayvancılık
sektörünün
gerilemesine
neden olmuştur.

Tarım Reformu ve Uluslararası Antlaşmalar

Bugün tarım başlığında gündemde olan yasa değişiklikleri" tarım reformunun bir parçası olarak tanımlanmaktadır. Son kriz ile birlikte tarım alanında tartışmaya açılan başlıklar, Türkiye tarımının uluslararası antlaşmalara bağlı olarak yeniden yapılandırılması sürecinin ana hatlarını kapsamaktadır. Türkiye'nin IMF'ye sunduğu 9 Aralık 1999 tarihli Niyet Mektubunda ortaya koyduğu tarım politikaları, Dünya Ticaret Örgütü Uruguay Nihai Sene-dine bağlı olarak verdiği taahhütler ve AB Katılım Ortaklığı Belgesine yanıt olma özelliği taşıyan Ulusal Programda tarım başlığında yapılmasını öngördüğü değişiklikler, tarım reformunun bizzat kendisini oluşturmaktadır.

Yıllardır süregelen tarım politikalarından köklü değişimleri öngören bu sürecin ilk yansımalarından biri, doğrudan gelir destekleme politikalarına geçiştir. Doğrudan gelir destekleme politikalarının uygulanmaya başlanması, IMF'ye verilen Niyet Mektubu ile DTÖ'ye verilen taahhütlerin bir sonucudur. IMF² ile Dünya Bankası'nın az gelişmiş ülkelere yönelik öngördüğü reformlar arasında yer alan "yapısal uyum" başlıklarından biri de doğrudan gelir destekleme politikalarına geçiştir. Uruguay Sözleşmesinin tarım ürünlerine yönelik düzenlemesinde, doğrudan gelir destekleme politikaları "klasikleşmiş destekleme politikalarının" yerini alırken, tarım ürünleri piyasalarında liberalizasyonuna geçiş adımları atılmaktadır.

Destekleme politikalarının yapısındaki değişim; ihracat sübvansiyonu ve girdi destekleri ile fiyat destekleme politikalarının uluslararası antlaşmalar çerçevesinde belirlenen oranlar düzeyine düşürülmesini ve bunun yerine doğrudan gelir destekleme politikalarının uygulanması anlamına geliyor. Bu politika ile, tarım ürünlerinin yurt içi fiyatlarının saptanmasında veri ürün piyasasındaki arz ve talep koşulları belirleyici olmakta, devletin işlevi ise sadece üreticilerin gelir düzeyine müdahale edebilir olması ile sınırlanmaktadır.

Doğrudan gelir ödemeleri (DGÖ)³ kamu kaynaklarından hedef tarım üreticilerinin gelir düzeyini etkilemek amacıyla, bu üreticilere yapılan gelir transferlerini kapsamaktadır. Geniş anlamda bu politika ile;

a) mevcut ve gelecekteki üretim miktarı, girdi kullanımı veya gelir düzeyleri ile ilişkilendirilemeksizin üreticilere yapılan transferler veya

b) bu politikanın hedeflediği gruplara çeşitli şartların ileri sürülmesi ile "telafi edici ödemeler" yapılmakta ve piyasa fiyatı ile hedeflenen gelir düzeyine karşılık gelen fiyat arasındaki fark ise "fark ödemeler" veya "prim sistemi" adı altında yapılan transferleri kapsamaktadır.

Doğrudan Gelir Desteği Programına geçiş 26 Nisan 2000 tarih ve 24031 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanan tebliğ ile 72 köyden oluşan dört pilot bölgede uygulanmaya başlanmıştır. Doğrudan gelir destekleme sistemine geçişin altyapısını hazırlamaya yönelik olarak da "Çiftçi Kayıt Sistemi Projesi" ve "veri tabanı" oluşturulması, böylelikle merkezi bir kayıt sisteminin kurulması planlanmaktadır. Ürün Borsalarının geliştirilmesinin hedeflenmesi de yine doğrudan gelir destekleme sistemi projesine geçişin altyapı çalışmalarından biri olarak değerlendirilmelidir.

Dünya Ticaret Örgütü ve Türkiye İlişkileri

Türkiye, gelişmekte olan ülkeler ile Dünya Ticaret Örgütü arasındaki tarım görüşmelerini esas alarak, tarım ürünlerine yönelik ihracat sübvansiyonu, destekleme fiyatları ile tarife indiriminin belirlenmesini taahhüt etmiştir. 1986-1988 dönemi baz alınarak belirlenen tarife oranları üzerinden, su ürünleri hariç olmak üzere tarım ürünlerinin tamamı DTÖ'nün belirlediği oranlara konsolide edilmiştir.

DTÖ (Dünya Ticaret Örgütü), tüm tarife dışı engellerin gümrük tarifesine dönüştürülmesini, ülkeler arasında haksız rekabet yaratan tarım ürünleri sübvansiyonlarının kullanımının sınırlandırılmasını, ithalat ve ihracatı düzenleyen bu iki önlemi desteklemek amacıyla iç piyasada tarıma yönelik desteklerin azaltılmasını hedeflemektedir.

Gelişmekte olan ülkeler, DTÖ'ye konsolide edilen oranlar üzerinden, her üründe yüzde 10'dan az olmamak kaydı ile Uruguay Nihai Sözleşmesinin imzalandığı 1 Temmuz 1995 tarihinden itibaren 10 yıllık bir süre içinde toplam yüzde 24 oranında tarife indirimi yapmak durumundadır. Türkiye 2004 yılına kadar tarım ile ilgili tüm ürünlerde destekleme fiyatlarını yüzde 10 ile 24 oranında indirmeyi kabul etmiştir.

Türkiye'nin, baz olarak alınan 1986-1988 dönemindeki iç destek miktarının DTÖ tarafından belirlenen yüzde 10'luk asgari sınırın altında kalması nedeniyle, iç destekler konu-

Emine Tahsin*

1. Şeker Yasası, Tütün Yasası
2. IMF ile 1999 yılında imzalanan stand-by antlaşmasında doğrudan gelir destekleme politikalarına geçiş, tarım alanındaki bütçe harcamalarının azaltılması, kredi ve girdi desteklerinin azaltılması ve Tarım Satış Kooperatiflerinin özleştirilmesi önerileri yer almaktadır.
3. Babacan, A., 1999. Genel tarım politikaları çerçevesinde doğrudan gelir ödemeleri sistemi. DPT Yayını

* İÜ, İktisat Fakültesi, Uluslararası İktisat ve İktisadi Gelişme Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi

sunda indirim taahhütünde bulunulmamıştır. Her yıl DTÖ'ye düzenli olarak yapılan bildirimlerle iç desteklerin yüzde 10 düzeyinin altında kaldığı teyit edilmektedir. Buğday, arpa, pirinç, mısır, yulaf, tütün, şeker pancarı, ayçiçeği, tiftik, haşhaş, pamuk, fındık, kuru incir, üzüm, zeytinyağı, fıstık ve soya fasulyesinden oluşan toplam 17 üründe iç destek taahhütünde bulunulmuştur. Ancak buna karşın, 1994'den sonra pazar fiyat desteği ile desteklenen ürün sayısındaki önemli azalma sonucu; buğday, arpa, yulaf, çavdar, mısır, çeltik, tütün ve şeker pancarından oluşan toplam 8 üründe iç destek sağlanmaktadır.

İndirim taahhütünde bulunulan 44 ürün dışında hiçbir üründe ihracat sübvansiyonu kullanılmamaktadır. Bu taahhütün en önemli kalemi buğday, arpa ve buğday unudur. Şeker ihracatının sübvansiyonu ise antlaşmada yer almadığı için yasaktır.

Aynı zamanda, tarım politikaları DTÖ tarafından belirlenen "yeşil kutu (green box)"⁴ önlemlerine tabidir. Bu önlemler, genel hizmetler başlığı altında sayılan zararlı ve hastalık kontrolü, pazarlama ve promosyon hizmetleri ve altyapı hizmetleri gibi bazı amaçlar için kullanılan destekler ile gıda güvenliği amaçlı kamu stoklarından oluşmaktadır.

Türkiye-AB İlişkilerinde Tarım Başlığı

Tarım ihracatının önemli bir kısmı AB ülkelerine yapılmaktadır. Tarım ürünleri ihracatında birinci sırada Almanya yer almakta, İtalya, İngiltere, Fransa, ve Hollanda bu ülkeyi takip etmektedir. İtalya, Fransa, Almanya ve Yunanistan ise tarım ithalatı yapılan başlıca ülkelerdir. İhracatın önemli bir kısmı gıda ürünüdür, ithalatın yarısından fazlası ise ham maddedir. Gıda ürünleri ihracatının büyük kısmı işlenmiş ürünlerden oluşmaktadır. Hayvansal ürünlerin payı ise küçüktür.

Türkiye'nin AB'ye yaptığı toplam ihracatın beşte biri (yüzde 13.3)⁵, ithalatın ise yüzde 2.3'ü tarım ürünüdür. AB ile yapılan toplam ihracat içinde tarımın payı 1993 yılında yüzde 19.0 (1 milyar 384 milyon ABD doları), 1996'da yüzde 16.6 (1 milyar 854 milyon ABD doları), 1999'da yüzde 13.3'e (1 milyar 900 milyon ABD doları) olarak gerçekleşmiştir. AB'den yapılan tarım ithalatının toplam ithalat içindeki payı 1993'te yüzde 2.3 (293 milyon ABD doları) iken 1995'te yüzde 4.7'ye (790 milyon ABD doları) yükselmiştir. 1999'da ise 486 milyon tutarında gerçekleşen ithalatın AB'den yapılan toplam ithalat içindeki payı yüzde 2.3 olmuştur.

Türkiye'nin tarım alanındaki politika değişiminin bir diğer temel belirleyeni, Türkiye-AB ilişkileri çerçevesinde verilen taahhütlerdir. Tarım alanında Türkiye ve AB ilişkileri 1963 tarihli Ankara Antlaşması ve 1973 yılında yürürlüğe giren Katma Protokol ile 1/80, 1/95 ve 1/98 sayılı Ortaklık Konseyi Kararları çerçevesinde yürütülmekteydi. 1963 tarihli Ankara Antlaşmasında her türlü malın gümrük birliğine tabi tutulacağı hükmü yer almasına karşın daha sonraki dönemlerde tarım ürünlerine yönelik bir gümrük birliği tanımı yapılmamıştır. Tarım ürünlerinin ticaretine yönelik AB-Türkiye ilişkileri, Katma Protokol ve Ortaklık Konseyi Kararları çerçevesinde belirlenen karşılıklı tavizler, tarife indirimi ve vergi muafiyeti kapsamında şekillenmiştir. Helsinki Zirvesi (1999) kararları ile oluşturulan tarım ve balıkçılık alt komisyonları, AB Ortak Tarım Politikasına (OTP) geçiş sürecine ilişkin çalışmaları yürütmektedir. Ulusal Programda ise tarım başlığında yapılması öngörülen değişiklikler, AB Ortak Tarım Politikasına uyum aşamasının bir gerekliliği olarak tanımlanmaktadır. Türkiye tarımının OTP'ye uyumu için yapılması gereken düzenlemeler ile tarım alanında AB'ye entegre olma sürecinin tamamlanması öngörülmektedir.

Hazırlık Döneminde (1963-1973), Türkiye'ye kuru üzüm, kuru incir, tütün ve fındık ihracatı için kota dahilinde gümrük vergisi indirimi tanıyan bir tercihli rejim uygulaması yaşama geçirilmiştir. Aynı zamanda Türkiye'ye bazı deniz ve narenciye ürünleri ile şarap için belirli kontenjanlar dahilinde gümrüksüz veya düşük gümrük vergisi tavizleri tanınmıştır.

1973 yılında yürürlüğe giren Katma Protokolde, tarımsal ürünlerin serbest dolaşımının sağlanmasının Türkiye tarım politikasının Ortak Tarım Politikasına uyumuna bağlı olduğu şartı belirtilmiş, 22 yılın sonunda (1995) OTP'ye uyumun yaşama geçirilmesi ifade edilmiştir.

Katma Protokolün 31, 32, 33, 34 ve 35. maddeleri ile 6 sayılı ekine göre, Türkiye'nin ihraç ettiği tarım ürünlerinin yüzde 37'sini oluşturan tütün ve kuru üzümde gümrük vergisi uygulanmaması, bazı tarım ürünlerinde tercihli gümrük vergisi uygulanması ve bunların dışında kalan ürünlerde de yüzde 50-60 oranında gümrük vergisi uygulanması kararlaştırılmıştır. Türkiye'nin AB'den ithal ettiği tarım ürünlerinde makul düzeyde bir rejimin uygulanması taahhüt edilmiştir.

1/80 sayılı Ortaklık Konseyi Kararına göre 1 Ocak 1987 yılında kadar AB'nin tarım ürünleri

**Tarım politikaları
DTÖ tarafından
belirlenen
"yeşil kutu"
4 önlemlerine
tabidir.**

4. DTÖ tarafından ticaret ve üretim üzerindeki etkisinin ihmal edilebilirliği mümkün olan uygulamalar yeşil kutu önlemleri olarak adlandırılmaktadır.
5. HDTM, 1999 verileri Makarna, meyveli yoğurt, margarin, tatlı mısır konserveleri, çikolata, kakao, şekerlemeler; ekmek, pasta, kek, bisküviler gibi unlu mamuller, patates unu ve ezmesi, malt alkol-süz içkiler, çocuk mamaları

ne uyguladığı sabit gümrük vergilerinin tamamının kaldırılması kararlaştırılmıştır. Bununla birlikte tavizli vergi uygulamasında AB'nin diğer ülkelerden ithal ettiği tarım ürünlerinin fiyatının göz önünde bulundurulacağı ve tavizlerin OTP'nin işleyişine uygun olması halinde tanınacağı belirtilmiştir. Vergi muafiyeti sağlanmasına rağmen anti-damping vergileri ile miktar sınırlandırmaları getirilmiştir.

1989 yılında Türkiye AB'ye hangi tarım ürünlerinde taviz sağlayabileceğinin listesini hazırlamıştır. Ayrıca, 1993 yılında Türkiye AB'ye bazı tarım ürünlerinde üçüncü ülkeler karşısında yüzde 30 oranında gümrük indirimi şeklinde bir taviz sağlamıştır.

1/95 sayılı Ortaklık Konseyi kararı ile sadece işlenmiş tarım ürünleri (et, süt meyve sebze, hububat, un, süt, şeker, hayvansal yağlar) Gümrük Birliği sürecine dahil edilmiş⁶, klasik tarım ürünleri bu sürecin dışında bırakılmıştır. Gümrük Birliğine dahil edilen işlenmiş tarım ürünlerinin sanayi payları belli bir takvime göre sıfırlanmış olup, tarım payları için karşılıklı olarak belirlenen korumacı politikaların devamı kararlaştırılmıştır.

1993 yılında başlayan karşılıklı müzakere sonucunda tercihi rejimin genişletilmesi 9 Ocak 1998 tarihinde İthalat Rejimi Kararı olarak Resmi Gazete'de yayınlanmış, 1/98 sayılı Ortaklık Konseyi kararı ile yürürlüğe girmiştir.

1/98 sayılı karar ile Türkiye'ye bazı ürünlerinde sınırsız vergi muafiyeti, domates salçası ve kayısı pulpu tarife kontejanlarında artış, bazı ürünlerde ise vergi indirimi gibi tavizler tanınmıştır. AB'nin verdiği tavizler ise bazı tarım ürünleri, et ve canlı hayvan, lüks peynirler, çavdar, maltlık arpa, şeker ve yağlı tohum ithalatında verilen tavizlerdir.

Tarım Başlığında Ulusal Programın OTP'ye Uymu

OTP'ye uyum sürecinde yaşanacak olan yapısal dönüşümün boyutları, Türkiye tarımının yapısı ile AB OTP yapısının karşılaştırılmasıyla ortaya konabilir. Tarım başlığında Türkiye-AB ilişkileri karşılıklı tavizler şeklinde; tarım ihracatı ile ithalatında hangi ürünlerde ne tür korumacı politikaların uygulanacağı üzerinden tanımlanırken, Ulusal Programda karşılıklı tavizlerin ötesinde daha köklü değişimler yer almaktadır. Tarım alanında DTÖ ile IMF Antlaşmalarına bağlı kalınarak Ulusal Programda⁷; işletme yapısı, üretim, tüketim, fiyat ve pazar politikası, dış ticaret, tarıma bağlı ve dayalı sanayiler, teknoloji kullanımı, verimlilik, üretici gelirleri, kendine yeterlilik,

mali politikalar, kırsal bölgesel sosyal politikalar ile mevzuat ve kurumsal yapı başlıklarında OTP'ye uyum çalışmalarının ana hatları belirlenmiştir.

Bu bağlamda, Ortak Tarım Politikasına uyum süreci, Ulusal Programa aşağıdaki başlıklarda⁸ önlem alınması şeklinde yansımıştır:

- Tarımsal yapı değişimleri,
- Üretim faaliyetlerinin geliştirilmesi,
- AB fiyat politikasına uyumun gerekliliği,
- AB içi ve üçüncü ülkelerle ticaret politikasına uyum,
- AB rekabet politikasına uyum,
- AB finansman politikasına uyum,
- AB tarım ürünleri pazarlama hizmetlerine uyum,
- AB tarım hukukuna uyum.

Ulusal Programda Türkiye tarımının AB tarımı ile rekabet ve verimlilik başlıklarında zorlanacağı vurgulanmaktadır. Türkiye tarımının AB tarımı ile rekabet edebilmesi ve verimliliğin artırılması amacıyla yapılacağı vurgulanan reformların sonucu ise tartışmaya açıktır.

Uyum sürecinin en önemli başlıklarından birini fiyatlandırma politikasındaki değişiklikler oluşturmaktadır. Fiyatlandırma politikasında yapılacak değişiklikler ile tarım ürünü fiyatlarının AB fiyatlarına eşitlenmesi sağlanacaktır. AB'nin ağırlıklı olarak dünya fiyatlarından daha pahalı olan tarım ürünlerinin ihracatını, ihracat destekleme politikaları aracılığıyla gerçekleştirebildiği düşünüldüğünde, fiyatların eşitlenmesi ile fiyatlandırma politikasındaki değişimin tarımsal ürünlerin fiyatının dünya piyasaları ile rekabet edebilme koşullarını olumsuz yönde etkileyeceği açıktır.

Bunun yanı sıra, gübre desteği vb. girdi desteklerinin azaltılması, destekleme alımı yapan kuruluşların (TMO, TEKEL, TŞFAŞ) özelleştirilmesi, kooperatiflere sağlanan devlet desteğinin kaldırılması, Tarım Satış Kooperatifleri Birliklerinin özzerleştirilmesi, AB FEOGA benzeri bir fonun kurulması ile müdahale alımı yapacak kuruluşların tek bir çatı altında toplanması yoluyla tarım politikalarının merkezi olarak belirlenmesi hedeflenmektedir.

AB tarım işletmeleri ile Türkiye'deki tarım işletmeleri arasındaki farklılıklar en temel yapısal farklılıklardan birini oluşturmaktadır. 1991⁹ Genel Tarım Sayımına göre ülkemizde 4.1 milyon tarım işletmesi bulunmaktadır. Söz konusu işletmelerin yaklaşık yüzde 35'i 0-2 hektar, yüzde 32'si 2-5 hektar, yüzde 28'i 5-20 hektar ve yüzde 5'i 20 hektarın üzerinde arazi büyüklüğüne sahiptir. Türkiye'de-

6. *Ulusal Program, Sayfa 251*
7. *DPT Tarımsal Politikalar ve Yapısal Düzenlemeler ÖİK Raporu, Sayfa 50*
8. *OTP, AB bütçesinden karşılanan "Tarımsal Yönlendirme ve Garanti Fonu (FEOGA) ile finanse edilmektedir. FEOGA'nın yüzde 90'ı (Garanti Bölümü) fiyat ve pazar mekanizmasının zorunlu harcamalarını, yüzde 10'u (Yönlendirme Bölümü) ise yapısal politikalarla ilişkin önlemlerin tümü ve kırsal kalkınma önlemlerinin bir kısmını karşılamaktadır. FEOGA'nın AB Bütçesi içindeki payı 1999 yılı verilerine göre yüzde 54.8'tir. Bu oran 1996 yılında yüzde 53.5, 1998 yılında ise yüzde 54.4 düzeyinde gerçekleşmiştir.*
9. *Ulusal Program Taslağı cilt 1 sayfa 252*

ki ortalama işletme büyüklüğü 5.6 hektardır ve 4 milyon küçük ölçekli işletmenin yüzde 90'ının arazi büyüklüğü 5 hektarın altındadır. Avrupa Birliği'nde ise ortalama işletme büyüklüğü 17-18 hektardır. DPT 8. Beş Yıllık Kalkınma Planı taslağında da öngörüldüğü üzere "Arazi Toplulaştırma Kanunu" ile toprak dağılımının merkezileştirilmesi gündeme gelmektedir. Ancak kırsal alanda kadastro işlemlerinin sadece % 65'inin tamamlandığı düşünüldüğünde, kısa vadede gerekli altyapının iyileştirilmesi ile kayıt sisteminin tamamlanması oldukça zor görülmektedir.

"Alternatif Ürün Projesi" adı altında aşırı üretim yapılan ürünler; çay, tütün, şeker pancarı ve fındık üretimi olarak tanımlanırken, bu ürünlerin üretiminde kısıtlanmaya gidilmesi, belli alanların ayçiçeği, soya, yem bitkileri, kırmızı mercimek gibi ürünlerin yetiştirilmesine açılması hedeflenmektedir. Bu projenin maliyeti 350 milyon ABD doları olup, Dünya Bankası tarafından finanse edilmesi öngörülmektedir.

OTP mevzuatlarına uyum başlığında Türkiye tarımının yapısına bağlı olarak ortaya çıkan mevzuat farklılıkları, Türkiye tarımının AB tarımı karşısındaki rekabet düzeyini düşüren bir diğer etmendir. AB ile karşılaştırıldığında Türkiye tarımı, araştırma-geliştirme, eğitim-yayın ve bilgi iletişimi başlıklarında büyük farklılık göstermektedir. Uygulanan teknoloji-de farklılıklar gözlenmekte, buna bağlı olarak ürün verim ve kalitesinde farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Gen teknolojisindeki gelişmeler ile bu gelişmelerin tohum üretimine yansımaları düşünüldüğünde, tohum ithalatının her geçen gün artması kaçınılmazdır.

Hayvan ve bitki sağlığı konularındaki mevzuat değişikliklerinin yaşama geçirilmesi de rekabeti azaltıcı bir süreci doğurmaktadır. Ancak hayvan ve bitki sağlığı konularında varolan AB standartlarına uyum için gerekli alt yapı çalışmalarının kısa vadede sonuçlandırılması ve bunun için gereken finansmanın sağlanması olası görülmemektedir. Türkiye tarımının teknolojik altyapıdan yoksun olmasının bir diğer sonucu da, tarım alanında yabancı sermaye yatırımlarının artması olacaktır.

Sonuç Yeri

Türkiye'de tarım sektörünün GSYİH içerisindeki payı giderek azalmakla birlikte istihdam düzeyinin yüzde 47 oranında olması tarımın Türkiye ekonomisi açısından önemini ortaya koymaktadır. Tarımın GSYİH içindeki payının giderek azalması, sanayileşme süreci-

nin doğal bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Ancak bununla birlikte zaman içerisinde tarım sektöründe net ihracatçı konumdan ithalatçı konuma geçildiği de bilinen bir gerçektir ve tarım alanında yaşanan gerilemeyi dışa vurmaktadır. 24 Ocak 1980 ile 5 Nisan 1994 Kararları, Türkiye'nin ihracatçı konumundan ithalatçı konuma geçiş sürecini belirleyen dönüm noktalarıdır. Bugün uluslararası antlaşmalarla bağlı olarak şekillenen tarım reformu ise bu süreci hızlandırmaktadır.

Tarım alanında verimliliği ve tarım ürünlerinin dünya piyasalarındaki rekabet gücünü artırmaya yönelik politikalar üretilmemekte, bunun yerine uluslararası antlaşmalar ile ortaya konan politikalar benimsenmektedir. Bunun en somut örneklerinden birini de 8. Beş Yıllık Kalkınma Planının tarım başlığındaki önermeler oluşturmaktadır. Örneğin, 8. Beş Yıllık Kalkınma Planında tarımda istihdam edilen nüfusun öncelikli olarak yüzde 20'ye, sonrasında ise nihai olarak yüzde 10'a düşürülmesinin hedeflendiği vurgulanmakta bu sürecin sonunda 157 bin 200 ziraat mühendisi ile 25 bin 744 veterinerine istihdam alanı açılacağı ifade edilmektedir. Bu durum kırsal alanda işsizliğin artması anlamına gelmektedir.

Türkiye'de uluslararası antlaşmalar çerçevesinde tarımda yeniden yapılanmayı değerlendirirken uygulanacak olan politikaların iktisadi etkileri dışında demografik, sosyolojik etkilerini göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Tarım reformu gelir dağılımı, istihdam koşulları ile mülkiyet ilişkilerinin yapısında değişimi beraberinde getirmekte, iç göç olgusunu besleyici bir unsura dönüşmektedir.

Kaynaklar

- Avrupa Birliği Türkiye Temsilciliği,
http://www.deltur.cec.eu.int
- A. Babacan (1999): "Genel Tarım Politikaları Çerçevesinde Doğrudan Gelir Ödemeleri Sistemi", DPT Yayınları.
- Devlet İstatistik Enstitüsü,
http://www.die.gov.tr
- DPT (2000): "8. Beş Yıllık Kalkınma Planı Tarımsal Politikalar ve Yapısal Düzenlemeler Özel İhtisas Komisyonu Raporu", Ankara.
- DPT (2000): "AB Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programı (2001-2003) Cilt 1, AB İle İlişkiler Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Dünya Ticaret Örgütü, http://www.wto.org
- Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı,
http://www.hdtm.gov.tr
- S. Varol (2000): Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikası ve Tarım Alanında Türkiye AB İlişkileri, Yeni Türkiye AB Özel Sayısı, Sayı 36, Cilt 2.
- F. Yücel (2000): AB Ortak Tarım Politikası ve Değerlendirme, Yeni Türkiye AB Özel Sayısı, S: 36, Cilt 2.

Hayvan ve bitki sağlığı konularındaki mevzuat değişikliklerinin yaşama geçirilmesi de rekabeti azaltıcı bir süreci doğurmaktadır.

10. Ulusal Program Taslağı cilt 1, sayfa 252.

11. 1999 yılı DİE verilerine göre, Türkiye'de tarımın GSYİH içindeki payı 1980 yılında yüzde 26 düzeyinde iken, 1999 yılında 14.5 olarak belirlenmiştir. Tarımsal ürünler toplam ihracatın yüzde 57'sini oluştururken, toplam ihracat içindeki payı yüzde 10.3'e düşmüştür.

• ESKİ SAYILARI DA OKUNUR •

EDİNEBİLECEĞİNİZ SAYILAR

SAYI

KONU

268	Keynes
313	Kadın Hakları, Avrupa Topluluğu ve Türkiye
314	Değişen Dünya ve Yeni Sağ
342	Büyüyen Asya Şans mı, Tehlike mi?
343	İslamcılar Strateji Arayışında
350	İslam Ekonomisi
353-354	Solun Yeni Ekonomi Politikaları
355	Ekonominin Gerçekleri ('94'den '95'e)
359	Gümrük Birliği mi, İslam Ortak Pazarı mı?
360-361	Sosyal Güvenlik Sistemi: Sorunlar ve Çözümleri
362	Küreselleşme, Ulus Devlet ve Kimlik
364	Eğitim Politikaları
365	İktisat Teorisinde Son Gelişmeler
366-367	Kapitalizm ve Azgelişmişlik Kalkınma İktisadının Sonu mu?
368	Türkiye'de Sermaye, Devlet, Siyaset (22. İktisatçılar Haftası)
369	Sendikalar ve Küreselleşme
370-371	İşgücü, Esneklik ve Sermaye
372	Gelişme, İtaat ve Değişim
373	Reel Sosyalizmin Krizi ve Gelecek
374	Seçim Sistemleri, Temsil Krizi ve Türkiye
375	Uluslararası Sistemdeki Değişimler ve Türkiye
376	Üniversiteler, Bilim ve İktisat
377	Kadınlar ve Çalışma Yaşamı
378	Finans, Rant ve Küresel İlişkiler Açında Türkiye
379	Enflasyon, Eşitsizlikler ve Engeller
380	Türkiye'nin Dinamikleri (23. İktisatçılar Haftası)
381	Küreselleşen Sermayenin Anayasası: MAİ
382	Genç İktisatçının Meslek Rehberi, Globalleşme ve Devlet
383	75. Yılında Cumhuriyet
384	Kriz
385	Konsolde Bütçe: Durum ve Beklentiler
386	Yeni Dünya Düzeninde Türkiye
387	Sermaye Piyasaları ve Bankalar
388	Türkiye'de Siyasetin Boyutları
389	İktisat Metodolojisi
390-391	Yüzyıl Biterken Geleceğe Bakış (24. İktisatçılar Haftası)
392-393	Sosyal Demokrasi
394	Devlet-i Aliyye'nin Mirası
395	Ulaştırma Ekonomisi
396	Seçmeler-İktisat Yazıları
397-398	Bütçe ve Maliye Politikaları
399	Türkiye-AB-Avrasya
400	Borsanın Gelişiminde Kurumsal Yatırımcılar
401-402	Değişen Dünyada Türkiye'nin Yeri (25. İktisatçılar Haftası)
403	Devlet ve Kapitalizm (I)
404	Devlet ve Kapitalizm (II)
405	Ekonomide İstikrar Arayışları
406	Dünya Ekonomisinde Yeni Oluşumlar
407	Bütçe: Toplumsal Paylaşım Aracı
408	Avrupa Birliği - Gümrük Birliği ve Türkiye
409	Birliğin Avrupası ve Türkiye

SÜREKLİ İZLEMENİZ İSTİYORSANIZ ABONE OLUN

KREDİ KARTIYLA AİDAT ÖDEYEBİLİR, İFMC YAYINLARINA ABONE OLABİLİRSİNİZ

2001 yılı için 15.000.000.- TL. olarak belirlenen üye aidatı ve bağışını, bu formu doldurarak İFMC'nin (0212) 255 17 73 numaralı faksına ya da Cumhuriyet Cad. No. 27/6 Taksim-İstanbul adresine göndererek ödeyebilirsiniz.

AİDAT TAHSİL TALEP FORMU İÜ İKTİSAT FAKÜLTESİ MEZUNLARI CEMİYETİ GENEL MERKEZİ

Cemiyet tüzük hükümlerine göre belirlenmiş 2001 yılı üyelik aidatı ile bağışını ve sonraki yıllar için belirlenecek yıllık üyelik aidatlarını, aşağıda belirttiğim kredi kartı hesabıma borç kaydetmek suretiyle tahsil ediniz.

Üye Adı Soyadı: _____ Üye No: _____

Kart No: _____ Banka: _____

☐ Visa ☐ Eurocard ☐ Mastercard Son Kullanma Tarihi: / /

Tel : _____ Adres : _____

Faks: _____

Tarih / İmza: _____

E-posta: bilgi@ifmc.org.tr

● İktisat Dergisi Abonelik (Yıllık): : 20.000.000 TL
Üye (aidatını ödeyen) - Öğrenci - Öğr. Gör. - Araş. Gör. : 16.000.000 TL

İKTİSAT DERGİSİ ABONE FORMU

Adı, Soyadı : _____

Adres : _____

Posta Kodu : _____ Şehir : _____

Telefon : _____ Faks: _____ Başlangıç ayı: _____

Abone bedelini; _____

☐ _____ Bankası'na yatırdım, makbuz fotokopisi ektedir.

☐ Nakit ödemek istiyorum (İstanbul için geçerlidir)

☐ Kredi kartı hesabıma borç kaydediniz.

☐ Visa ☐ Mastercard- Eurocard ☐ Diners Club Son Kullanma Tarihi: / /

Kredi Kartı No : _____

Kart Sahibi : _____

İmza : _____

Banka Hesap Numaraları:

İş Bankası : Taksim Şubesi 544077

Akbank : Taksim Şubesi 7097-DHU

İFMC Faks: (0212) 255 17 73 İFMC Tel.: (0212) 250 50 34 E-posta: bilgi@ifmc.org.tr

D.S.*

***Disketten Sonra**

Günümüzde tüm bilgiler dijital ortamda korunuyor. Kitaplar disketlerin içinde saklanıyor. Ama biz, zaman ne kadar değişirse değişsin, bir müze değerinde olan arşivimizi orijinal haliyle de saklamayı tercih ediyoruz. Kopyalarını dijital ortama geçirmiş olsak bile!

Çünkü biz, insanın geçmişine ait olan her şeye saygı duyuyoruz.

OSMANLI BANKASI

...çünkü aslolan insandır.

Hedefe ulaşmanın en kısa yolu.

www.imkb.gov.tr

İSTANBUL
MENKUL KIYMETLER
BORSASI
www.imkb.gov.tr